

ПЕРЕДМОВА

Чи люблять, чи хочуть діти вчитися? Чи цікаво їм на уроках? Яких уроків вони чекають? Якими задоволені? Звичайно, на ці та аналогічні питання однозначно відповісти важко. Проте зрозуміло: сірі, одноманітні, нецікаві уроки викличуть не очікуване, а протилежне явище — небажання вчитися. Звідси завдання вчителя — розкрити перед учнями чарівність навчального предмета, зокрема літератури, а звідси — красу світу і людської душі в художньому слові, бо образне слово — першоелемент літератури.

Щоб дітям було цікаво, щоб із задоволенням працювали вони, як під керівництвом учителя, так і самостійно, урок має бути нетрадиційним, цікавим, захоплюючим. Один не схожий на інший. Щоб виховував і цікавість, і працьовитість, і порядність, і чесність, і увагу, і доброзичливість, і повагу...

Саме на це спрямований навчальний посібник, укладений у відповідності до нової програми з української літератури для 5 класів 12-річної школи. У ньому вміщені розробки усіх уроків, які презентують розділи програми, затвердженої Міністерством освіти і науки України, — «Вступ», «Світ фантазії, мудрості», «Історичне минуле нашого народу», «Рідна Україна. Світ природи».

70 уроків української літератури допоможуть як досвідченому вчителю, так і початківцю в організації та проведенні навчальної роботи в 5 класі протягом усього навчального року.

Розроблені авторами уроки висвітлюють не лише нові мистецькі персоналії чи нові твори, а й пропонують нові системи навчання. Пошуку знань та формуванню стійкого інтересу до творів української літератури сприяють ігри, тести, ребуси, конкурси, змагання, творчі подорожі, інсценізації та інші форми інтерактивної діяльності учнів під керівництвом учителя української літератури.

Даний навчальний посібник укладений на основі методичних розробок творчої групи вчителів Черкащини під орудою Г. В. Дідик із використанням матеріалів учителів з інших регіонів України.

ВСТУП

Н. О. Цимбалюк

Урок № 1. СЛОВО У ЖИТТІ ЛЮДИНИ. ПОЧАТОК СЛОВЕСНОГО МИСТЕЦТВА: ФОЛЬКЛОР І ЛІТОПИСИ

Мета: закріпити вивчене раніше про усну народну творчість; дати учням поняття про значення термінів «образне слово», «фольклор»; донести до свідомості учнів роль художнього слова в житті людини, специфіку художнього образу; ознайомити їх із різними видами мистецтва; навчити дітей любити книгу, прищепити їм навички «культурного читання».

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: підручник, українські народні казки, ілюстрації до казок, плакати «Книга — джерело знань», «Література — вид мистецтва».

ХІД УРОКУ

I. Організація класу

II. Оголошення теми і мети уроку

III. Виклад нового матеріалу

Книга — скарбниця людських знань, неоціненне духовне багатство кожного народу. Без книг не можна стати освіченою, культурною людиною.

Серед величезної кількості різноманітних книжок значне місце посідають твори художньої літератури.

Література — це мистецтво слова, вона в художній формі відображає життя народу засобами мови. Головним предметом зображення в літературі виступає людина.

Письменник, змальовуючи людей і їхні долі, змушує читача задуматися над життям, спонукає виховувати себе, наслідувати героїв, що полюбилися.

Специфіка мистецтва полягає в тому, що вона змальовує життя в образах. Образ людини (персонаж) — це художнє конкретно-чуттєве змальовування людської особи. Автор може змальовувати образ предмета, явища, природи. В основі художнього образу лежить дійсність. Художній образ — персонаж, людина.

Художні образи — це словесне відтворення різних подій, предметів, уявлюваних письменником.

Буваючи в полі влітку, ви, мабуть, бачили жайворонка, чули його спів. Жайворонок — пташка.

Коли ж Малишко пише: «Сивий жайворонок клепче срібні дзвони в небесах», — то це вже художній образ. У літературних творах усе замальовується за допомогою словесних художніх образів.

Усі види мистецтва відображають життя в художніх образах по-різному. Види мистецтва є такі:

- Декоративно-прикладне (оздоблення предметів).
- Архітектура.
- Живопис.
- Графіка.
- Скульптура.
- Музика (звуками).
- Хореографія (мистецтво танцю).
- Театр і кіно (використовують елементи всіх видів).
- Художня література (за допомогою слова).

Лише художня література є одним із видів мистецтва, що образно відтворює життя за допомогою слова, мови. Літературні образи створюються за допомогою мови.

Образ — це просто копія чи фотографія якогось життєвого факту чи людини. Письменник немовби заново створює життя і показує його в рухові.

До художньої літератури належать різні твори (оповідання, повісті, п'єси, вірші тощо), в яких описується природа, розповідається про життя, працю, боротьбу людей, їх почуття, внутрішній світ.

Кожний письменник уважно вивчає навколишню дійсність: людей, стосунки між ними, різні явища природи. Все побачене й почуте він обдумує і визначає, що добре, корисне, що погане, шкідливе, а також, що важливе. У всіх творах письменник зображує важливі, характерні події, явища, риси вдачі людей, малює словами художні образи.

Читаючи художню літературу, ми глибше пізнаємо світ та людське життя.

У літературній творчості важливе значення має слово, через яке письменник відображає всю різноманітність людського життя. Слова, вжиті не в прямому, а в переносному значенні, дають змогу стисло і влучно характеризувати якусь важливу рису людини, явище, предмет, подію, чітко виявляти своє ставлення до них. При цьому слово, ознаки якого переносяться на інше слово, втрачає своє самостійне значення, цікавить нас лише своєю вторинною ознакою, ніби підпорядковується тому слову, на яке переноситься ця ознака. Вживання епітетів, порівнянь, гіперболи, метафор, алегорії збагачує нашу мову. Без них мова була б значно біднішою.

На відміну від літератури усна творчість — це творчість не окремих осіб, а багатьох людей, народу. Здебільшого бувало так: якусь пісню якісно складав один талановитий народний співець, згодом ім'я співця забувалося, а його пісня, сподобавшись багатьом людям, передавалася з уст в уста, з покоління в покоління. Під час усної передачі ця пісня не могла лишитися такою, якою була спочатку. Нові співці вносили в неї щось від себе, удосконаливши її. Таким чином творцем пісні ставав великий колектив людей.

Так склалися не тільки пісні, а й фольклорні твори. Тому фольклор — творчість колективна.

Усна народна творчість виникла і розвинулась у зв'язку з працею людей, вона нерозривно пов'язана з життям, думками і прагненням трудового народу.

Фольклорно твори з'явилися задовго до того, як було знайдено письмо. Століттями вони поширювалися усно. Пізніше їх почали записувати письменники, вчені або інші грамотні люди. Деякі народні твори, зокрема прислів'я і пісні, дослідники знаходять у дуже давніх рукописних книжках. До наших днів дійшли також окремі рукописні фольклорні збірки, укладені двісті-триста років тому.

Письменники завжди збирали і записували народні казки, прислів'я, пісні, дотепні вислови, завдяки чому вони виникали постійно і повсюдно. Створюються вони й тепер. Є вже багато збірок, в яких розміщені казки, прислів'я, загадки.

Такі книжки користуються великою популярністю в народі.

Усна народна творчість, що виникла задовго до художньої літератури, була і є навичерпним джерелом творчого натхнення для письменників усіх часів і народів.

Так, саме на ґрунті народної пісні й думки виріс поетичний геній Т. Шевченка. Їхній вплив відчувається у творчості І. Франка, Лесі Українки, М. Рильського, А. Малишка та взагалі багатьох відомих письменників минулого і сучасного.

Народна творчість — безцінне надбання, народний скарб, в якому зосереджена мудрість віків.

IV. Бесіда за запитаннями

1. У яких казках дійовими особами є: Маруся, батько, пан? (*Розглядаємо ілюстрації.*)

- Кіт, Пес («*Кіт та Пес*»)
- Лисичка, Журавель («*Лисичка та Журавель*»)
- Лебідь, Рак, Шука («*Лебідь, шука і рак*»)

2. Хто автор цих казок? (*Народ*)

Учитель. У казці «Мудра дівчина» показано, як народ прославляє мудрість, кмітливість і розум селянської дівчини. Ми із симпатією і любов'ю ставимось до неї, а до пана — з ненавистю, огидою.

3. Хто з вас читав раніше казку «Фарбований лис»? Хто автор цієї казки? (*І. Франко*) (*Розглядаються ілюстрації.*)

4. А хто автор казки «Котигорошко»? (*А. І. Шиян*)

Учитель. Найближчим часом ми з вами будемо знайомитись із казками. Вони вам допоможуть пізнати добро і зло.

З далеких часів минулого дійшли до нас і перші рукописні книги-літописи. Це найвдаліший вид літописної прози, що становить собою розташовані в хронологічному порядку коротенькі замітки й докладні оповідання про історичні події. Автори літописів — літописці — розповідали про ті історичні факти, свідками чи учасниками яких вони були самі або про які дознались з інших джерел, зокрема з усних народних переказів. Початок літописання припадає приблизно на Хст. Відомий найдавніший літопис — «Повість минулих літ». Його первісний оригінал, як вважають учені, створений словесником київським Нестором Літописцем, не зберігся. Залишилися лише його пізніші списки, переписані та відредаговані — відомий Лаврентіївський список (1377) та Іпатіївський список.

Скарби усної народної творчості, видатні твори художньої літератури посідають важливе місце у формуванні нової всебічно розвиненої людини з передовим світоглядом. Діти! Книга, яка потрапить до ваших рук, збагатить вас знаннями про людей і про все навколишнє життя,

розвиватиме у вас інтерес до життєвих явищ, прищеплюватиме вам гарні моральні почуття, стане засобом виховання.

Перед книжкою віками схиляло в шанобі голову людство, вважало її святинею.

Я впевнена, що жоден із вас не забуде тієї миті, коли вперше зостався наодинці з книжкою, навчався з нею розмовляти, відкривати кожен її сторінку, як широкі двері, в дивовижні й неозорі світи.

А хіба є серед нас такі, які б не були б вдячними й зобов'язаними книзі за те, що вона щоденно дає нашому розумові, нашому серцю неоціненну духовну силу й естетичну насолоду, без чого ми просто не були б тими, хто є.

Учитель. Діти! Візьміть у руки підручник. Притуліть його до себе. Ви відчуваєте, як із нього випромінюється тепло?

Це до вас промовляють герої літературних творів. Хочеться, щоб ви, діти, переймалися гордістю за рідну мову, і щоб для кожного з вас була святом душі та мить, коли на ваших вустах затріпоче образне слово.

V. Робота з підручником

1. Діти читають вступну статтю з підручника вголос.
2. Діти записують в зошити визначення:
 - а) **Художній образ** — це словесне відтворення різних подій, людей, явищ, предметів, уявлених письменником.
 - б) **Література** — це вид мистецтва, що в художній формі відображає життя народу.

VI. Бесіда за запитаннями

1. Що таке фольклор?
2. Які види мистецтва вивчають у школі?
3. Які ви знаєте види усної народної творчості?
4. Як створюються народні пісні?
5. Які твори належать до художньої літератури?

VII. Підсумок уроку

VIII. Домашнє завдання

1. Вивчити правила, записані в зошиті, напам'ять.
2. Переказувати прочитане.

О. О. Чупринін

Урок № 2. ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ЯК МИСТЕЦТВО СЛОВА. ВИДИ МИСТЕЦТВА

Мета: визначити роль художньої літератури як мистецтва слова; види мистецтва; вміти відрізнити художню творчість від інших видів діяльності людини; розвивати культуру зв'язного мовлення, логічне мислення, увагу, пам'ять; збагачувати словниковий запас учнів; формувати кругозір, світогляд; виховувати в учнів почуття поваги, пошани до різних видів мистецтва, зокрема до книги; прищеплювати пізнавальний інтерес до наслідків власної праці.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: виставка експонатів різних видів мистецтва, бібліотека творів різних художніх літературних жанрів.

Слово — це найтонший різець...

*Вміти користуватися ним —
велике мистецтво.*

В. Сухомлинський

Хто багато читає, той багато знає.

Народне прислів'я.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Оголошення плану уроку

III. Перевірка домашнього завдання

Учні зачитують дібрані висловлювання, приказки, прислів'я про слово, потім аналізують їх. У результаті цієї роботи школярі висловлюють власні думки, почуття, спостереження; перевіряється їх ерудованість, уміння грамотно та цікаво побудувати розповідь.

IV. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- Що ви розумієте під мистецтвом? (*Мистецтво — галузь людської діяльності, яка прагне до задоволення однієї з духовних потреб людини, а саме: любові до прекрасного.*)
- Чому людина прагне оточити себе будь-яким мистецтвом?
- Яка роль мистецтва у формуванні людини?
- Чи можна визначити за улюбленим видом мистецтва людини її смак?

V. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

VI. Сприйняття та засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Вступне слово учителя.

Чи задумувалися ви, для чого існує мистецтво? Хто є його творцями?

Причини виникнення мистецтва слід шукати у прагненні людини прикрасити себе.

Кожний народ, що відіграв роль в історії, кожна епоха доповнювала мистецтво чимось своїм.

А чи можна вважати художню літературу мистецтвом слова? Чому? Давайте поміркуємо.

За допомогою художнього слова письменники зображують важливі характерні події, явища, риси вдачі людей; розповідають про їх життя, працю, боротьбу, почування, внутрішній світ, вірування; описується природа.

Книга — це мудрий, найвірніший із джерел предмет. Вона існує повсякчасно в житті людини та допомагає їй.

2. Художня література як мистецтво слова.

Література походить від латинського літера — буква. Пряме значення цього слова — те, що написано буквами.

Література — це те, що створене письменниками і записане на папері.

Які ви знаєте жанри художньої літератури? (*Казки, оповідання, байки, повісті...*)

Книга — це скарбниця людських знань.

Запис у зошиті: Книга — то геніальний витвір людського розуму, вона розширює наш кругозір, духовно збагачує людину. В ній — муд-рість поколінь, почуття людей, їх сокровенні мрії. Тому кожна людина, яка дбає про підвищення своєї культури, повинна спілкуватися з книгою.

Гарна книга — часом найкращий твій наставник.

Кожен письменник, починаючи працювати над твором, вивчає навколишню дійсність, обмірковує побачене й почуте, визначає що важливе, характерне, а що випадкове, другорядне.

У літературних творах за допомогою художнього слова можна змалювати все доступне розуму та уяві людини: події минулого і сучасного, предмети, явища.

Художня література — вид мистецтва, що відображає дійсність засобами слова в образній писемній формі.

Письменник малює картини життя образно, за допомогою творчої уяви; літературні твори ми сприймаємо почуттям, серцем. Наприклад, ви бачите на небі хмару — це предмет природи. Коли ж художник зобразить її на картині або поет напише:

Хмаринка в небі голубім
Пливе, як мрія, самотно...

(А. Малишко)

І це буде також образ хмарки — живописний і літературний.

3. Види мистецтва.

Мистецтво розподіляють на два види:

- тонічні (поезія, музика);
- образні (архітектура, скульптура, живопис з його галузями).

До обох видів належить сценічне, ораторне та хореографічне мистецтво.

Кожний вид мистецтва моделює світ у художніх образах властивими лише йому засобами і на відповідному матеріалі:

- а) в образотворчому мистецтві вони створюються нанесенням ліній, рисок, крапок, плям, фарбами різних кольорів на полотно, папір, дошку;
 - б) скульптурний образ створюється вирізуванням ліній, кутів, округлостей, виїмок на дереві, камені, мармурі;
 - в) музичний — сполученням звуків різної висоти, сили, тембру.
- Який же вид мистецтва, на вашу думку, є найдовершенішим? Чому?
 - Назвіть вид мистецтва, від якого ви отримуєте найбільшу насолоду, задоволення? Вмотивуйте власну думку.

4. Обговорення прислів'їв про книги.

Які ви знаєте прислів'я, де зазначається важлива роль книги?

Пропонуємо проаналізувати зміст наступних прислів'їв:

- Книга вчить, як на світі жить.
- Дім без книги — день без сонця.
- Купиш хорошу книгу — придбаєш розумного друга.
- Сонце освітлює людині шлях, книжка дає їй крила.

VII. Закріплення опрацьованого навчального матеріалу

Бесіда за питаннями, які учні ставлять одне одному:

- Що ми розуміємо під мистецтвом? Яке його призначення?
- Яка роль мистецтва слова?
- Як художня література пов'язана з іншими видами мистецтва?

VIII. Підсумок уроку

Завдяки книжці ми переносимося в інші епохи, заглиблюємося в долю героїв творів, разом з ними радіємо та сумуємо, переборюємо найтяжчі випробування.

Книга виховує в нас любов до рідного краю, повагу до інших народів, інтерес до їхньої культури; навчає рідної мови, розкриває красу поетичного слова. Вона вчить бути чесними, працьовитими, добрими.

IX. Визначення рівня навчальних досягнень учнів

X. Домашнє завдання

Прочитати міфи і легенди українців, вміти виразно їх переказувати.

СВІТ ФАНТАЗІЇ, МУДРОСТІ

Г. С. Задорожня

Урок № 3. МІФИ І ЛЕГЕНДИ УКРАЇНЦІВ. ПЕРВІСНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ВСЕСВІТ І ЛЮДИНУ

Мета: дати учням початкове заняття про міф і міфологію; розповісти про те, як і коли виникли міфи, про світове значення міфології та її вплив на розвиток мистецтва; розвивати асоціативне мислення учнів, творчу уяву, вміння давати стислі логічні відповіді на питання; виховувати інтерес і шанобливе ставлення до світоглядних уявлень наших предків.

Обладнання: книжкова виставка різних видань міфів Древньої Греції, ілюстрації до міфів, репродукції картин на міфічні сюжети, міфологічний словник.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

*...Знати дохристиянські вірування
неодмінно треба, бо без них нема
можливості зрозуміти...*

*історію культури і історію літератури,
заснованих на духові народу.*

Митрополит Іларіон.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети уроку

Запишіть у зошиті тему...

Метою нашого уроку є...

III. Вивчення нового матеріалу

1. Слово вчителя.

Міф походить від грецького «мітхос», що означає «слово». Це давні за походженням сказання про богів, різні фантастичні історії про казкових героїв, напівбогів, потвор, «чудеса».

Міфологічне мислення — це спосіб сприйняття Всесвіту думкою і почуттям, тобто науково й образно водночас.

2. Бесіда на перевірку уважності учнів

- Які причини виникнення міфів?
- Чи можна їх назвати явищами мистецтва слова?
- Згадайте, міфи яких народів вам відомі?

На дошці записані прислів'я і вирази:

«Людина — це смертний Бог»

«Побачимо, з якого ти тіста!»

«Погасло життя».

«На роду написано».

3. Слово учителя.

Давньоруські міфи дуже схожі на біблійні історії про створення людини з глини, із землі, із праху: «І створив Господь людину із праху земного».

За одним із варіантів української легенди, Бог намагався виліпити людину з тіста. Звідси і прислів'я: «Побачимо, з якого ти тіста!»

Так людина і з'явилася на світ. А щоб вона ожила, вдихнув у неї Господь душу.

У давніх слов'ян часто душа уявлялася як вогонь (іскра, яку запалило Сонце). Життя людини можливе було до тих пір, поки горіло це внутрішнє полум'я. Недарма у нас до цього часу зберігся вираз: «Погасло життя».

А хто ж править долею людини, відміряє їй строк для життя? Давні слов'яни вважали, що це Род — «батько» всього видимого і невидимого. Коли народжувалася дитина, його майбутня доля записувалася до книги Роду. Звідси вираз: «На роду написано».

У Роду є помічниці-рожаниці, дві діви: Доля і Недоля — щастя і нещастя, вдача і невдача. Вони прядли нитку життя кожної людини.

Отже, наш світ — світ гармонії і контрастів, у якому є день і ніч, світло і темрява. Боги часто втручаються в життя людей, задовольняючи свої інтереси, амбіції, а то й просто розважаючись. Разом із тим їм хочеться поваги від людей, їх жертвоприношень. Тому у світі людей із самого початку з'явилося добро і зло (гріх); в боротьбі добра і зла людина живе і понині.

Міфи відобразилися в обрядових піснях різних народів, зокрема у народних обрядах українців — колядування, щедрування, свято Івана Купала.

Міфи виникали в час, коли в людей було ще недостатньо розвинене абстрактне мислення й дуже примітивне уявлення про навколишній світ і коли вони відчували безсилля перед стихійними силами природи.

Міфологія — це основа мистецтва різних народів, цим словом називають і сукупність міфів якого-небудь народу, і науку, що вивчає міфи.

Майже у кожного народу зберігаються перекази, в яких дійсне історичне переплітається з недійсним вигаданим; трапляються дива, де діють не лише люди, а й фантастичні істоти безсмертні боги, напівбоги, фантастичні тварини.

— Розгляньте картини, малюнки, що представлені на дошці.

Яких незвичайних істот ви побачили? Опишіть. (Циклоп, Кентавр, крилатий кінь Пегас, сузір'я Сфінкса — левицю із жіночою головою, Химеру — з головами Лева, кози та зміїним хвостом, сирена — напів-жінка-напівптах, Горгона).

4. Слово вчителя.

Так один за одним народжуються слова-міфи, що переростають у розповіді про вищі істоти, котрі подібні до людей. Історія знає кілька стародавніх цивілізацій зі своїми богами і героями, з власними тотемами (жива істота чи якийсь символ, що вважається священним) і табу (релігійні заборони, порушення яких каралося богами). Міфи зближувалися з релігією, тому в давніх релігіях богів було багато. Якщо розподілити всі міфи за їхнім змістом, то можна визначити чотири різновиди:

- 1) пояснювальні, що тлумачать виникнення якогось явища природи чи людського суспільства;
- 2) оповідальні, в яких викладаються вигадані історії про сиву давнину;
- 3) міфи про виникнення світу або його створення надприродними істотами — богами;
- 4) міфи, в яких діють герої-напівбоги, пращури історичних людей.

5. Словникова робота:

На дошці записані визначення понять. Читає учитель. Учні читають мовчки. Закриваю визначення і даю можливість сказати його по пам'яті.

Міф (*від грец. слово, переказ*) — форма мислення стародавньої людини, яка передує мистецтву.

Міфологія — сукупність міфів якого-небудь народу, наука, що вивчає міфи.

6. Бесіда:

- Що в перекладі з грецької означає слово «міф»?
- Що таке міф, міфологія?
- Що давні люди виражали у міфах?

- Які імена персонажів міфів ви запам'ятали?
- У чому ви вбачаєте схожість міфів різних народів світу?
- Які різновиди міфів визначають за їхнім змістом?
Закріплення поняття про міф.

7. Складання таблиці «Різниця між міфом і казкою».

Роздано заздалегідь надруковані картки, де впереміш записані особливості казок і міфів (легенд).

Завдання: записати до зошита у дві колонки відмінності міфу і казки.

Казка	Міф (легенда)
<ul style="list-style-type: none"> • Невизначеність місця і часу дії. • Персонажі максимально типізовані, відсутня індивідуальність. • Обожнювання природи більшою чи меншою мірою. • Зображення фантастичних подій. • Сприймається слухачем як фантастика, вигадка, розповідається для того, щоб розважитися або з метою повчання. • Можлива велика кількість епізодів, прозова форма 	<ul style="list-style-type: none"> • Зображуване (незвичайне і фантастичне) претендує на певну достовірність у минулому. • Персонажі — конкретні люди зі своїми іменами і психологічними особливостями, але володіють незвичайними здібностями, надприродними якостями. • Природа не обожнюється, хоча окремі міфологічні мотиви й образи зберігаються. • Зображення незвичайних подій, наявність чудодійних предметів, перетворення. • Незважаючи на вимисел, сприймається слухачем як достовірна розповідь. • Стисле зображення лише одного епізоду, прозова форма

6. Стилий переказ учнями прочитаних міфів.

IV. Підсумок уроку

Міфи допомагають нам зрозуміти історію культури й історію літератури, заснованих на дохристиянських віруваннях народу.

Чудеса, що мене чекають у міфі, перевершують усія чудесності казки. А завше постачають їй матеріал чудесності (*Аза Тахо-Годі*).

V. Домашнє завдання

Прочитати українські міфи «Про створення землі», «Чому буває сумне Сонце?».

Г. С. Задорожня

**Урок № 4. МІФИ І ЛЕГЕНДИ УКРАЇНЦІВ.
«ПРО СТВОРЕННЯ ЗЕМЛІ»,
«ЧОМУ БУВАЄ СУМНЕ СОНЦЕ?»**

Мета: дати поняття про легенду і міф, спільні й відмінні ознаки; розкрити, аналізуючи зміст легенд «Про створення землі», «Чому буває сумне Сонце?», «Про зоряний Віз», «Про вітер», «Про вогонь», первісні уявлення предків про Всесвіт і людину, реальні та фантастичні елементи людської поведінки; формувати навички виразного читання; переказу легенд близько до тексту; виховувати допитливість, шанобливе ставлення до світоглядних уявлень наших предків.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: різні видання народних легенд, ілюстрацій до них, переносна дошка, картина М. Тимоненка «Перед грозою».

*Любіть травинку, і тваринку,
і сонце завтрашнього дня.*

Ліна Костенко

ХІД УРОКУ

I. Вступне слово вчителя

Література кожного народу складається з усної народної творчості і літератури. І ми з вами поговоримо про міфи і легенди українців, тому що людина примітивно розуміла світ, у якому їй довелося жити, і намагалась пояснити все, що її оточувало. Тоді ж силою своєї фантазії вона створила чудесне, незвичайне, де фантастичне переважало над реальним.

II. Оголошення теми і мети уроку

На переносній дошці записані поняття.

Легенда

1. Поетичне оповідання або народне сказання про якісь історичні події чи життя людей.
2. Те, що здається неймовірним, вигаданим.

Міф

1. Оповідь, переказ, що передає вірування стародавніх народів про богів і легендарних героїв.
2. Щось вигадане, неіснуюче.

У чому різниця між міфом і легендою?

Учитель. Наші предки вірили, що весь світ: небо, повітря, уся земля — заповнені багатьма, духами, що вся природа живе, сповнена всякого дива, що в ній усе думає і говорить нарівні з людьми і богами.

Силою своєї буйної фантазії найдавніша людина створила образи різних духів. Це русалки, мавки, лісовик, водяник, домовик, щезник, відьми.

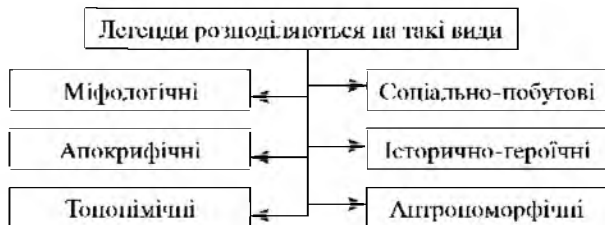
Фантастичні оповідки, в яких діють ці образи, складають українську демонологію.

III. Вивчення нового матеріалу

Гра. Відгадай: хто я?

- 1) Живу в лісі, молода, гарна дівчина. Заманивши когось до себе своєю красою, розмовою, потім залоскочу на смерть. (*Мавка*)
- 2) Живу в лісі, дика людина, для яких дикі звірі (олені, сарни, зайці) — те саме, що у звичайних людей худоба, а ведмеді, вовки і рисі — то їх пестя та коти. Вони пасуть і доглядають свою звірину. (*Лісовик*)
- 3) Я подібний до чоловіка, але маю дуже великий хвіст і крила. Як рибалки розкладають на березі вогонь, виходжу із води. Риба втікає переді мною і тоді добре її ловити, бо сама набігає в сіті. Сиджу у ріках та криницях і можу показуватися людям чоловіком, дитиною, козлом, псом, котом, качуром, рибою. (*Водяник*)
- 4) Я виглядаю, як маленький хлопчик у рогатій шапці з люлькою в зубах. Ноги такі, як у цапа. Годую ночами худобу, жену до води і заганняю назад до стайні. (*Домовик*)

Учитель. Ці образи допоможуть нам краще засвоїти міфологічні легенди.

Учитель. Ознайомимося із легендою «Про створення землі».

Підготовлений учень читає легенду.

Учитель. Народ ніколи не уявляв свого життя без землі. Та й хіба може бути інакше? Адже дерево або ж квітка гинуть, якщо їх вирвати з ґрунту. Так і людина. Її душа в'яне, засихає, втративши зв'язок із рідним краєм. Споконвіку люди вважали землю матір'ю. Вона завжди зігріє своєю ласкою, нагодує своєю щедрістю, підтримає і захистить у лиху годину. Все від землі — вважали наші предки. Своім життям і добробутом людина зобов'язана насамперед їй.

— Пригадайте прислів'я, загадки, різні вислови про землю.

Учні. Тримаймося землі, бо земля тримає нас. Будь багатий, як земля.

Загадки

1. Всіх годує, напуває, а про неї не кожен дбає.
2. Що у світі найбагатше?
3. Що у світі найсильніше?

Доберіть слова — характеристики, що влучно передають ласку землі.
(*Земля добра, щедра, багата, родюча, лагідна, привітна...*)

Згадайте, чи зустрічали ви легенди, історії про походження світу?

Учень. Так. Із зарубіжної літератури читали міф «Походження світу, богів і людини». І у Біблії читали про створення світу.

Учитель. Українці споконвічно любили і шанували батьківський край, пишалися своєю рідною землею. Стародавні українці свято вірили в те, що земля жива. Вона дихає, родить, втомлюється, іноді хворіє. Ми повинні пам'ятати: вона — наша мати, вона свята!

Діти! Кожному з вас доводилося відчувати, як сонячні промінчики тинько голублять, пестливо глядять, ніжно лоскочуть нас. Давайте дізнаємось, чому буває сумне сонце.

Учень читає вірш.

Небо — мов у вогні!
Запалала блакить...
І здається мені:
Все палає, горить,—
Луки,

Поле,
Ставок,
Наш город
І садок.
У вогнисті вінки
Одяглися квітки!

Учитель. Чи доводилось вам подовгу дивитись на зорі? Чому їх вважають «очима неба»? Можна навіть почути вираз: зорі дивляться вниз.

Хіба це справді так, чи це тільки здається? Людині споконвічно хотілось бачити у природі не ворога, а друга. Мерехтливе світло далеких зірок заворожувало погляд, бентежило уяву. Вони наділялися людськими думками і почуттями. Вклоняючись вічній красі цих небесних світил, люди довіряли їм найпотаємніше — любов, журбу, сподівання. А ясноокі зорі дивились на них і мовчали, ніби задумавшись.

- Про що йдеться у творі «Про зоряний Віз». (*Учень читає твір.*)
- Це легенда чи міф? Обґрунтуйте свою думку.
- Скласти план.
- Переказати легенду.
- Мить творчості. Придумайте пісню з такими словами:

У задрімавшому темному морі
Тихо купалися ясні зорі.

Або створіть чотиривірш про зорі, використавши для цього такі рими: маленькі — дрібненькі, горять — мерехтять.

Учитель. Чи доводилося вам чути голос вітру? Авжеж, люди частенько прислухаються до його звуків, дивуючись їхній силі та виразності: Навіть у мові нашої існує багато влучних характеристик, які яскраво відтворюють своєрідну «симфонію» вітру. То яким виступає вітер у легенді «Про вітер»?

- Що реальне, а що фантастичне у легенді?
- Словникова робота (пояснення незрозумілих слів).
- Погляньте на картину Миколи Пимоненка «Перед грозою».
- Що наробив бешкетник-вітер?
- Що спільного у легенді «Про вітер» і картині М. Пимоненка «Перед грозою»?
- Прочитати легенду «Про вогонь».
- Визначити фантастичні й реальні елементи людської поведінки.
- Переказати твір.
- Визначити жанр твору.

IV. Підсумок уроку

1. Яка різниця між міфами і легендами?
2. Чого нас навчають твори усної народної творчості.

V. Домашнє завдання

Скласти легенду про міфологічну істоту, з якою ми знайомились на уроці.

Г. С. Задорожня

**Урок № 5. НАРОДНІ ЛЕГЕНДИ «ПРО ЗОРЯНИЙ ВІЗ»,
«ПРО ВІТЕР», «ПРО ВОГОНЬ»**

Мета: дослідити через зміст легенд «Про зоряний Віз», «Про вітер», «Про вогонь» реальні та фантастичні елементи людської поведінки, риси характеру, давні уявлення про добро і зло, їхню роль у житті людини; формувати навички виразного читання, переказу легенд близько до тексту; виховувати позитивні риси характеру, допитливість.

Обладнання: різні видання народних легенд, ілюстрації до них.

Тип уроку: урок-дослідження.

*Пустельний простір,
як душа без міфа.
Ліна Костенко*

ХІД УРОКУ

I. Вступне слово вчителя

Розкажу вам про минуле,
Що вже мохом поросло,
Що, нащадками забуте,
За водою поплило.
Перед вами стародавні
Пройдуть хвилями часи,
Із могил до вас озвуться
Наших предків голоси...

Рядки вірша відомого українського поета Олександра Олеся звучать немов від імені кожного, хто прагнув донести до читачів дух далекого часу.

Ще з давніх-давен люди прагнули зрозуміти, звідки з'явився світ, чому ніч змінює день, від чого буває вітер, як виникає дощ.

Давні люди намагалися пояснити ці явища могутніми надприродними силами богів і духів, яким усе підвладне у світі. Так з'явилися міфи і легенди.

II. Актуалізація опорних знань

Що називається легендою?

Гра «Пізнай легенду»

Учні слухають уривки із вивчених на попередньому уроці легенд, називають їх.

1. А чорт жив десь так у хатах, хтозна-де жив. Так Бог прийшов до чорта та й повів чорта до Дніпра, щоб пірнув та виніс піску в руці... (*Легенда «Про створення землі»*)
2. Коли прийшло сонце, то воно роздягнулось і повісило свої ризи на льосі та й пішло в хату. Сестра, побачивши, що сонце повісило ризи, швиденько побігла до брата, який ледь не вмер від жару... (*Легенда «Чому буває сумне Сонце»*)

III. Оголошення теми і мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

IV. Постановка проблемного завдання

З'ясувати роль добра і зла в житті людини.

V. Усвідомлення й сприйняття навчального матеріалу

1. Виразне читання легенди «Про зоряний Віз» учителем і учнями.
2. Бесіда за змістом.
 - Яке нещастя трапилося з людьми у невідомому краю?
 - Які риси характеру мала дівчина?
 - Які моменти свідчать про утворення зоряного Вozу?
3. Виразне читання легенди «Про вітер» учителем і учнями.
4. Словникова робота за змістом тексту.
5. Бесіда за змістом.
 - Хто заважав господареві віяти зерно?
 - Як повіся чоловік із вітром?
 - Як вітер помстився господареві за його вчинок?
 - Яка головна думка цієї легенди?

О. О. Чупринін

**Урок № 6. МІФИ І ЛЕГЕНДИ УКРАЇНЦІВ.
«ЛІСОВА ПАННА», «БЕРЕГИНЯ», «ДАЖБОГ»,
«НЕОПАЛИМА КУПИНА», «ЧОМУ ПЕС ЖИВЕ
КОЛО ЛЮДИНИ?»**

Мета: продовжити знайомитися з міфами і легендами українців, на прикладі програмних творів усвідомлювати роль і місце реального та фантастичного в житті, вміти переказувати ці міфи і легенди, тлумачити їхній зміст, розвивати культуру зв'язного мовлення, допитливість; активізувати прагнення учнів збагатити власні знання з метою самовдосконалення; формувати світогляд школярів; виховувати інтерес до історичного минулого нашого народу, його надбань, культури, до результатів власної праці, шанобливе ставлення до світоглядних уявлень наших предків.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: тексти творів, дидактичний матеріал.

Що нас так приваблює і хвилює в українських прадавніх міфах?..

Поетичне бачення світу. Це те, що ми втратили сьогодні...

З розмови міфологів

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань. Бесіда за питаннями

- Чому, на вашу думку, міфи і легенди належать до усної народної творчості?
- Що являє собою фольклористика? (*Наука про фольклор, що включає в себе збирання, вивчення та публікацію творів усної народної творчості.*)
- Як, на вашу думку, та у зв'язку з чим наші предки створювали міфи і легенди?
- Що ви вже дізналися про міфи і легенди як жанр усної народної творчості?

- Чому не лише в казках, а й у легендах діють герої-богатирі, лицарі? *(Уважкі часи протидії стихіям природи та боротьбі з поневолювачами народ підносить у своїй творчості такі риси характеру людини, як сила, кмітливість, хоробрість, любов до рідної землі. Усі герої або ж з роду велетнів, які доброзичливо ставляться до простих трудівників і захищають їхні інтереси, або ж із середовища самого народу, подібно до Кирила Кожум'яки.)*
- В яких творах ми дізналися про первісні уявлення про всесвіт і людину?
- Чи простежується на прикладі українських міфів і легенд боротьба добра і зла? Доведіть власну думку.

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності

Героями міфів були не лише явища природи, космічні планети, а й духи і боги, прабатьки родів і племен, якими часто визнавались тварини, птахи, навіть рослини. В українській міфології найчастіше це були Сокіл-Род, Сварог, Дажбог, Перун, Волос, Макома та інші.

Для того, щоб по-новому оглянути відоме в літературі, глибше зрозуміти фольклорні та сучасні твори, слід звертатися до сивої давнини, знати міфологію свого народу. Ось тому ми і вивчаємо вітчизняну міфологію, подорожуючи шляхами таємничості, загадковості, чарівності.

Сьогодні, шановні школярі, предметом нашої уваги будуть цікаві твори, з якими я пропоную ознайомитися.

IV. Опрацювання змісту програмних міфів і легенд українців

«Лісова панна»

1. Виразне читання твору.
2. Тема: зображення нечистої сили («Лісова панна»), яка мала згубний вплив на молодих хлопців, перетворюючи їх на сивоволосих, згорблених старців.
3. Ідея: засудження зла, підступності, користі, яка руйнує, нівечить людину, робить її нікчемною, спустошеною.
4. Основна думка: людиною повинно керувати не тільки будь-яке її бажання, а й здоровий глузд.

5. Бесіда за питаннями:

- Через що панну називали лісовою?
- Скажіть, в чому виявляється згубний вплив лісової панни на молодих хлопців?
- Чому, на ваш погляд, необхідно згідно з даним твором бути обережним, уважним, остерігатися будь-яких звабливих пропозицій?
- Про що люди оповідають у Довгополі й вірять у Косівщині?
- Як, на вашу думку, з чим пов'язане виникнення даного твору? Обґрунтуйте власні міркування.
- Чим пояснити трагічне закінчення твору?

«Берегиня»

1. Виразне читання легенди.

2. Інформація зі словника давньоукраїнської міфології.

Берегиня (Оберега) — найстаровинніша богиня добра і захисту людини від усякого зла. На думку академіка Б. О. Рибаківа, культ Берегині започаткувався в первісні часи, протоукраїнці приносили жертви упирам і берегиням.

З часом, згідно з еволюцією релігійних уявлень, Берегиня стає «хатньою» богинею, захищаючи оселю, всю родину, особливо малих дітей, від хвороб, лиха, лютого звіра, смерті тощо.

Зображували її (вишивали) на білих рушниках, що вивішували над вікнами й дверима і, за найвними уявленнями, мали захищати домівку від чорних сил. Схематичний образ Берегині вишивали на одягові, вирізьблювали на дереві (на віконцях, дверях, ганках тощо). Невеликі зображення Берегині (глиняні чи мідні обереги) українці носили на грудях.

Традиційний малюнок Берегині — символічна постать жінки із застережливо піднятими рукавами. Її образ з XIV ст. входив до українського народно-ужиткового мистецтва і дійшов до наших днів (символічні зображення на крелевецьких рушниках і т. ін.).

Схематичне зображення Берегині трансформувалося в малюнок тризуба, що довгі століття вшановувався і використовувався як оберіг, а згодом у київських князів доби України — Руси стає національним гербом.

Мара (Марена) — богиня зла, темної ночі, страшних сповідань, привидів, хвороб (мору), смерті. За давньоукраїнською легендою, Мара — дочка Чорнобога — сіє на Землі чвари, брехні, недуги, вночі ходить

з головою під пахвою попід людськими оселями й вигукує імена господарів: хто відгукнеться — той вмирає. Любить душити сплячих та смоктати їхню кров. Разом зі змієм народила 13 доньок-хвороб, яких пустила по світу (Вогневицю, Глуханю, Коркушу та ін.). Згідно з повір'ям, вічно ганяється за богинею неба Колядою, намагаючись перешкодити народженню нового Сонця та встановити вічну Ніч. Давні українці щовесни робили опудала Мари, які спалювали або топили у Воді.

Сварог — бог неба, заліза, ковальства і шлюбу, один із найголовніших богів давньоукраїнського язичницького пантеону. За народними уявленнями, Сварог навчив людей варити й кувати мідь та залізо, будувати домниці, кузні і т. ін. Викував першого плуга і першу шлюбну золоту обручку.

Чорнобог — бог зла, ворог Вирію, людей і світла. Заступник усіх злих сил, володар підземного царства. Згідно з повір'ям, перетворювався на Чорного лебедя, постійно воював з Білобогом.

Білобог (Дід) — головний бог добра. Один із найдавніших і найголовніших персонажів давньоукраїнської міфології. За повір'ям — творець Землі, Води, Світла; батько Перуна, захисник людей від зла; господар Вирію та повелитель інших богів. Народні легенди зображують Білобога у постійній боротьбі з Чорнобогом (символи боротьби добра і зла). Перетворювався, згідно з повір'ям, на Білого лебедя.

3. Тема: показ зародження людської цивілізації (побут, вірування, діяльність); вагомі ролі в цьому належать Березині і Сварогу; боротьба світлого і темного.
4. Ідея: уславлення всього доброго, чистого, світлого; прагнення людей жити в добробуті, щасті; засудження «темних сил», що намагалися знищити все земне (Чорнобог, Мара).
5. Основна думка: життя — це завжди рух, праця, боротьба. У боротьбі перемаже той, хто захищає, відстоює світло, волю, справедливість.
6. Побудова твору.

Твір має композиційну довершеність, нагадує казку, з такими складовими:

Вступ: життя людей у злиднях п'їтьми, голоді, допомога Сварога і Березині влаштувати людську цивілізацію.

Основна частина: боротьба Березині з Чорнобогом.

Закінчення: перемога світлого, доброго; уславлення постаті Березині в людському житті.

«Берегиня» побудована як протиставлення темного і світлого, доброго і світлого.

7. Елементи чарівності у творі:

- панцирні істоти перетворилися на скелі;
- Берегиня підняла руки і ящери почали понуро відповзати;
- народження ящерів зі смердючої твані Чорнобога і Мари.

8. Обговорення змісту твору «Берегиня».

Питання:

- Що у легенді говориться про первісне людське суспільство? (*Люди жили у темряві, голодні, напівголі, неосвічені, не вміли випікати хліб.*)
- Про що свідчить промова Сварога до людей? (*«Спочатку кутини будуйте. Виходьте з печер та бурдеїв. Годі скніти в темряві та холоді. Час жити в світлій хаті...».*)
- Яким чином Берегиня хотіла облагородити життя людей? (*«Ось годі вам, люди, ходити в диких шкурах. Треба ткати біле м'яке полотно та ходити в білій одяганці, як личить дітям Білобога. Я навчу вас, люди, як з конопель куделю робити, як його відбілювати та вишивати.»*)
- Яка загроза виникла людському суспільству? У чому це виявилось?
- Яка мета була у Чорнобога, йдучи на Землю? Прочитайте, як про це зазначено у легенді. (*«Тож мушу якнайскоріше знищити і Сварога, і Берегиню, і творіння їхнє...».*)
- Чому Берегиня перемогла «темні сили» Чорнобога? Як про це зазначено у творі? (*«Тоді Берегиня сміливо рушила з піднятими руками на ящерів, і вони стали понуро відповзати. І йшла вперед богиня в білому саяві своєму, і відкочувався назад чорний морок потвор.»*)
- Що сталося з «військом» Чорнобога? (*«І тоді загнала Берегиня чорних ящерів у річку Рось. І закипіла вода від них, і почорніла, і загинула вмить. І сморід дійшов до Вирію, і в гніві великому Білобог — творець Росі — змахнув чарівною рукою своєю — і тої ж самої миті панцирні потвори перетворились на скелі, що обрамили берега цієї річки.»*)
- Яких практичних навичок навчили людей Сварог; Берегиня? (*«...Як ставити хату, як піч мурувати, як жорна тесати»; ткати полотно, шити одяг, вишивати, відбілювати його.»*)
- Які народності згадуються у творі? (*Роси, кияни, чурки*)
- Як шанували люди Берегиню у власних оселях? (*«...вишивали Берегиню з піднятими в захисному пориві руками, і почали вони вирізьблювати образ Великої Охоронниці на дверях, на вікнах, вишивати її по-*

стать на рушниках, на сорочках, аби Березина захищала їх від усього злого завжди й повсюдно».)

- Чим вас вразив цей твір? У чому його повчальне і виховне значення?

«Дажбог»

1. Виразне читання й переказування твору.
2. Інформація зі словника давньоукраїнської міфології.

Дажбог (Даждьбог, Сонце-бог) — за найдавніших часів бог сонця, світла й добра. На думку академіка Б. О. Рибаківа, культ Дажбога сформувався за скіфських часів у VI–IV ст. до н. е. На початку н. е. стає богом лісів, гаїв, байраків, садів тощо. Один з найголовніших персонажів української міфології.

У Києві ще за часів Трипільської культури (IV–II тисячоліття до н. е.) було велике капище Дажбога — на Дажбоговій горі (нині Хоревія). За однією з легенд, Дажбог народився в багатодітній родині київського коваля Сварога. Коли в Києві почався голод, хлопчик приніс із гори зернятко, посадив його, і з нього виріс чудодійний кущ розкішної пшениці, якого люди й нагодувалися. Так Дажбог привчив людей сіяти пшеницю, вирощувати хліб, а батько його Сварог викував першого плуга. Коли Дажбог і Сварог почули про голод у країні росів, то повезли хліб голодуючим. Але по дорозі Чорнобогове військо знищило валку з хлібом, а Дажбога і Сварога посікли. Боги Вирію оживили обох, взяли до себе, зробили богами.

Зображували Дажбога у вигляді антропоморфного Сонця. З давніх-давен сонцевський образ Дажбога малювали на вітрилах кораблів, що виходили із Санбатоса — Київської гавані на почайні. Таке зображення є першогербом Києва.

3. Тема: зображення сина великого Сварога славетного Дажбога-Сонця, який володарював «над богами, над людьми і над усім світом».
4. Ідея: уславлення величчя, мужності Дажбога, який був богом даючим і караючим.
5. Основна думка: українці гордо іменували себе «Дажбожими внуками», надзвичайно пишаючись цим.
6. Обговорення змісту твору за такими питаннями:
 - Яким у творі зображений Дажбог? (...*Родоначальник русів-українців перший муж має широкі, схоже на сонячне колесо обличчя й русяву бороду*).

- Чому українці з почесстю йменували себе «Дажбожими онуками»?
- Що символізувало те, що «у правій руці Дажбог тримав величезний турячий ріг з вином, а ліва торкалась рунів'я довгого меча»? Вмотивуйте власні міркування.
- Як довести, що наше покоління пишається історичним минулим своїх предків?
- Охарактеризуйте Дажбога.
- Яке похвальне і виховне значення має твір?

«Неопалима купина»

1. Виразне читання й переказування твору.
2. Тема: зображення боротьби мешканців Дорогобужа з польськими та угорськими завойовниками, де виявлялася мудрість, завзятість, сила волі українського народу.
3. Ідея: ствердження незнищенності української землі та її народу.
4. Опрацювання змісту твору.
Питання:
 - Як можна охарактеризувати дію королів по відношенню до мешканців міста Дорогобужа?
 - Прочитайте, що передав посланець від оборонців міста королю. Як це зрозуміти? (*«Мені старійшини доручили передати тільки це. А ще веліли сказати: якщо вам цього зілля замало, то ось довкола вас на пагорбі його цвіте скільки завгодно.... Воно горить і не згорає».*)
 - Що символізує рослина неопалимого зела? (*Ствердження незнищенності української землі та її народу.*)
 - Опишіть ікону «Неопалима купина». У чому її призначення? (*«На ній зображення Богородиці з Сином на руках вписується у восьмикутну зірку, яка складається з двох — червоного і зеленого — чотирикутників з гострими кутами й увігнутими всередину сторонами. Зелений колір означає кущ купини, червоний — полум'я, яке охоронило рослину. Ця ікона, виставлена у храмі чи в хаті, нібито оберігає приміщення від пожежі та блискавки».*)
 - Обґрунтуйте, що на прикладі цього твору переважає — сила чи мудрість.
 - Поясніть, чому неопалима купина — поетичне відображення долі України та українського народу.

- Протиставте поведінку оборонців Дорогобужа і королів-завойовників.
- Що нового ви дізналися з цієї легенди?

«Чому пес живе коло людини?»

1. Виразне читання твору й переказування.
2. Додатковий матеріал про міфічне походження собаки.

Собака (дворовий — *Canis familiaris domesticus*). Створений дияволом з глини (Ушицький повіт); проте він є найближчою до людини твариною і єдиним його вірним та надійним другом. Зліпивши першу людину й лишивши її просушуватися на сонці, Господь приставляє сторожувати собаку.

Наведемо на доповнення одну невелику легенду, записану в Харківському повіті; про те, як собака був спочатку без шерсті, а також про вміння собак деяких порід невтомно плавати і навіть пірнати, мабуть, дали початок легенді про те, що собаки спершу жили у воді, і тільки згодом стали жити на землі.

Якщо собака риє ямки, то хто-небудь помре в домі; якщо вие — буде пожежа.

У Літинському повіті, ймовірно, під впливом біблейської оповіді про покарання пророком Єлисеєм дітей, що насміхалися з нього (Друга Книга Царів: 2, 23–24), а також під впливом апокрифічного *Infantial Evangelium* і різних легенд про перетворення дитини. Коли Спаситель ходив по землі, то в одному селі хлопчик особливо переслідував його, бігаючи за ним і гавкаючи, подібно до собаки. Спаситель прокляв хлопчика за це і перетворив на собаку.

Собаку не слід убивати з ружниці: вона зіпсується та не буде придатна вже для полювання. Якщо когось укусить собака, то треба засипати рану його ж перепаленою шерстю: це — найкращий і найнадійніший засіб. Хто обдере із собаки шкуру, тому цілий рік не можна ходити до церкви — гріх (Старобільський повіт), а якщо він колотиме після того кабана, то сало смердітиме.

3. Тема: пошуки собакою небезпечного місця для житла, яке вона віднаїшла тільки поруч із людиною.
4. Ідея: уславлення людської мудрості, сили, могутності, людина — цар природи.

5. Обговорення змісту твору «Чому пес живе коло людини?» у формі бесіди за питаннями:
- Як пояснити те, що пес постійно шукав собі захисту?
 - Чому одна лісова тварина боїться іншу?
 - Через що лісові тварини вважають людину по відношенню до себе небезпечною?
 - Які фантастичні елементи притаманні даному творі? (*Тварини розмовляють, мислять.*)
 - Чи є у вас собака? Як ви до нього ставитесь? Чому він живе поруч з вами?
 - У зв'язку з чим людина, на думку собаки, є найсильнішою з усіх тварин? А що ви про це думаете?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування.
2. Робота на картках.

VI. Оголошення результатів роботи учнів

VII. Підсумок уроку

На прикладі міфів і легенд українців ми можемо простежити, які риси характеру притаманні нашому народу, ознайомитися з його світоглядом, віруванням, прагненням захистити рідну землю від будь-якого ворога; міфи та легенди уславлювали мудрість, порядність, доброту, вдатних героїв.

VIII. Домашнє завдання

Прочитати казку «Про жар-птицю та вовка», вміти її переказувати, підготувати малюнок за змістом казки.

Н. М. Черненко

Урок № 7. ЯК ТВОРИВСЯ СВІТ. УРОК-ПОДОРОЖ СТОРІНКАМИ МІФІВ ДАВНЬОЇ УКРАЇНИ

Мета: поглибити знання учнів про міфологію українського народу, ознайомити з його міфами; вчити вести дослідницьку роботу: створити усний міфологічний словник, модель творення світу; розвивати вміння працювати з текстом, прагнення до самовираження через малюнок та художнє слово; виховувати пошану до минулого нашого народу, до його духовних скарбів.

Обладнання малюнок космічного корабля, композиція з дитячих малюнків «Міфологічний світ нашими очима», ілюстрований матеріал «Вирій — Земля — Люди», магнітофонні записи класичної музики, матеріал для створення моделей, сторінки міні-підручника, книга С. Плачинди «Міфи і легенди давньої України».

Тип уроку: нетрадиційний; урок-подорож.

ХІД УРОКУ

І. Вступ (на фоні музики)

Вчитель. Священна мить... Із внутрішнім трепетом, затамувавши подих, з любов'ю відкриваємо золоті ворота української духовності. Перед нами таємничий світ наших пращурів і їх творіння — прекрасні, довершені, оригінальні й могутні міфи.

Міфи... Виникли в той час, коли в людей було дуже примітивне сприйняття навколишнього світу і вони часто відчували своє безсилля у боротьбі зі стихійними силами природи. Прагнучи пояснити незрозумілі явища, людина за допомогою уяви, фантазування творила міфи про надприродні сили, які нібито заселяють світ і втручаються в людське життя. Немає такого народу, який би не мав своєї міфології. Міфи — це колиска людської уяви, в якій колисався кожен народ і все людство.

Міфологія українського народу найстародавніша, найпоетичніша у світі. Готуючись до сьогоднішнього уроку, група учнів досліджувала походження і форму українських міфів. Їм слово.

1. Міфи (від грецького *methos* — слово, байка, переказ) — стародавня народна оповідь про явища природи, історичні події або фантастичні оповідання про богів, обожнених героїв, уявних істот.
2. За формою міф нагадує казку, він близький також до легенди. Але від казок відрізняється тим, що казки за часів їх утворення сприймали як плід фантазії, вигадки, а до міфів ставилися як до чогось дійсного чи ймовірного. Міфи також відрізняються від легенд, що розповідають про реальних осіб або справжні події.
3. Слов'янські міфи, а особливо українські, вирізняються поміж міфами народів світу тим, що вони дуже тісно пов'язані з хліборобським побутом наших предків. У них переважає прославлення сім'ї, небесних світил, природних явищ: сонця, місяця, зір, дрібного дощику, вітру.

Вчитель. Ми будемо працювати зі сторінкою міні-підручника. Виконаємо перші завдання. А вдома ви розкриєте таємницю утворення міфічних героїв, складете і запишете діалог з улюбленим міфічним героєм, у свою літературну скарбничку запишете слова і вислови, які найбільше запам'яталися. То що ж називаємо міфами? Виконайте перше завдання сторінки міні-підручника.

Вчитель. Із сивої давнини існує мудрість: «Молись своїм Богам — і тобі підкориться весь світ». Цій істині були вірні наші пращури. Розуміючи Слово і Волю своїх Богів, вони виживали, і перемагали. Наповнимо і ми серце їх волелюбними заповідями, а душу — космічною енергією і гармонією. Тема нашого уроку: «Як творився світ». Ми маємо унікальну можливість здійснити подорож сторінками першого видання відроджених з небуття язичницьких міфів, які відшліфовані мисленням тисяч і тисяч наших пращурів, зігріті їхніми глибокими почуттями. Це давно очікувана книга С. Плачинди «Міфи і легенди давньої України».

Проблемне завдання: «Що нас так хвилює і приваблює в українських міфах?»

II. Оголошення теми і мети уроку

Отже, вирушаємо в загадкову подорож з метою глибше пізнати свій рідний народ, відчуті і зрозуміти його першоземлю, ознайомитись із далекою минувищиною.

Наше завдання: ознайомитися з міфами давньої України, їх героями, створити усний міфологічний словник, змодельовати першоземлю наших прашурів (міфи, модель, словник).

На початку третього тисячоліття ми вирушаємо в подорож на космічному кораблі «Сокіл». Виберіть найвідважнішого, найерудованішого з-поміж вас. Це і буде наш капітан.

Вітаю тебе, капітане. Не збийся з курсу, будь сміливим і впевненим у своїх силах. Першим помічником у тебе буде... Під час нашої подорожі ти повинен скласти маршрутну карту, яка допоможе в кінці мандрівки побудувати модель творення світу.

Готуючись до сьогоднішньої подорожі, ви працювали в групах:

- відшукували і читали міфи давньої України;
- готували повідомлення про міфічних героїв;
- малювали ілюстрації і розігрували сценки «Як творився світ».

III. Вивчення нового матеріалу

Капітан. Отже, члени екіпажу, займіть, будь ласка, свої місця. Вирушаємо в незвіданий світ.

Учні сідають групами: «Дослідники», «Художники, актори», «Міфологи».

Вчитель. Мені здається, ми добре підготувались до подорожі, але забули про важливу деталь — наш настрій. Передайте його рефлексією, звернувшись до сторінки міні-підручника.

Капітан. Перед нами непроглядна пільма, густа, холодна, безколючна. Ні Землі, ні Неба, ні Сонця. Тільки — Морок. Нічого не видно.

Помічник капітана. Ні-ні, я бачу Око. Звідки летить воно? І — куди? Де взялося воно?

Дослідники. «Око було завжди, воно було вічно. І з Вічності воно летіло у Вічність».

Дослідники. «Воно летіло з далеких Старих Світів, аби утворити Новий Світ».

Міфологи. За уявленнями мудрих наших прашурів, Око — творець Вирію, Всесвіту, Землі й усього сушого на ній.

Вчитель. Що таке Вирій?

Міфологи. Вирій — острів у Всесвіті, першоземля богів і світу.

Вчитель. А як утворився Вирій? Зачитайте і виконайте друге завдання сторінки міні-підручника.

Дослідники зачитують і виконують завдання сторінки міні-підручника.

Вчитель. Слово художникам.

Художники. На малюнку ми показали Першодерево — Дуб — Стародуб з молодильними яблуками — плодами невмирущості й Соколом-Родом та Оком, яке своєю сльозою живить корені цього дерева.

Помічник капітана. Наша перша зупинка — острів Вирій. *(Чіпляє назву станції і малюнок на дошці.)*

Вчитель. То як же почав творити Світ Сокіл-Род? Прочитаємо міф «Білобог і Чорнобог» за ролями.

Актори зачитують. Дослідники виконують завдання.

Художники. А ось так ми уявили цих богів. *(Малюнок прикріплюють на дошці.)*

Вчитель. Діти, пригадайте українські народні казки і назвіть героя, який є символом п'їтми і зла.

Дослідники. У багатьох казках ми зустрічаємо образ Змія, злого, жорстокого.

Вчитель. Образ Змія прийшов до нас із міфів. Розкажіть про це.

Дослідники розповідають. Художники показують малюнок Змія.

Вчитель. А що сталося з білим пером? Розкажіть і доробіть третє завдання сторінки міні-підручника.

Дослідники переказують і виконують завдання.

Озвучити монолог Білобога нам допоможуть актори.

Виходить Білобог (в білому) і Перун (в червоному одязі зі стрілами). Звучить монолог Білобога. Художники показують малюнок і прикріплюють на дошці.

Міфологи. В українській міфології Перун — бог дощу, блискавки і грому. Один з найголовніших персонажів давньоукраїнської міфології, «бог над богами».

Капітан. Екіпаж, увага! Чорна хмара закриває Вирій. Налетів Змій, ось-ось має ковтнути Сокола. Що це сталося?

Дослідники. У смертельному двобої зійшлися Змій і Перун. Але не вдалося Змієві подолати Перуна, не став Чорнобог Володарем Вирію.

Капітан. Пролітаємо над Прадубом, бачу, як Сокіл-Род думу думає. Про що?

Дослідники. Він думає про те, як створити твердь, щоб на ній було життя. Сокіл змушує Білобога пірнути на дно озера Живої Води, набрати золотого піску і розсіяти в п'їтмі, щоб була твердь.

Дослідники зачитують уривок.

Помічник капітана. Отже, друга зупинка — станція «Земля».
(Прикріплює назву станції.)

Художники показують малюнок і прикріплюють на дошці.

Капітан. Корабель втрачає курс, чується страшенний гуркіт, через густу пилюку нічого не видно. Старший помічнику, що це відбувається?

Помічник капітана. Це не можуть заспокоїтися Чорнобог зі Змієм. Адже утворилася Земля. Дужими тілами, зі споду, вони б'ють, штовхають і ламають її, бо розуміють, що на Землі повинні з'явитися розумні створіння, які захочуть мати Світло і зневажатимуть Пітьму.

Капітан. Але що це? Курява зникає, іде перший рясний теплий дощ.

Вчитель. Що ж утворилося після цього дощу?

Дослідники переказують. Художники показують малюнок і прикріплюють його на дошці.

Капітан. Бачу велетня з важкою булавою, а поруч страховище — триголове, шестируке, дев'ятиноге. Хто це такі?

Дослідники. Коли Чорнобог штовхав знизу Вирій, то пробив острів пальцем, який обпалив Перун. І став палець кам'яним Чурбаном, який і перетворився на Чура. А відрощений палець Чорнобога перетворився на Пека.

Міфологи. Є давнє українське прислів'я: «Чур тобі, Пек». Чур — один з найдавніших і найпопулярніших в українців домашніх богів, охоронець домашнього вогнища, тепла, затишку, бог добробуту, звертання до якого нібито охороняло людину від зла.

Міфологи. А Пек — бог Пекла, війни, бійок, біди. За повір'ям, він дуже лякливий, надто боявся Чура. Тому і з'явилося таке прислів'я.

Художники показують малюнок і прикріплюють на дошці.

Капітан. Наближаємося до Сокола-Роду і Білобога. Вони вирішують питання про те, як створити розумну істоту, яка б могла жити на Землі і користуватися її багатствами.

Вчитель. Підслухати цю розмову нам допоможуть актори.

Актори зачитують діалог між Соколом і Білобогом.

Вчитель. То хто ж ця жінка — красуня? Зачитайте.

Дослідники зачитують.

Вчитель. Що повинна робити вона на Землі?

Дослідники зачитують.

Вчитель. А хто ж був першим чоловіком?

Дослідники. Чоловіком був Гук, якого витесав Білобог з єдиного каменя, що дістав з дна Священного Озера.

Вчитель. Яка ж роль Гука на Землі? Зачитайте.

Дослідники зачитують.

Помічник капітана. Ми знаходимося на станції «Люди». (*Прикріплює назву станції.*)

Міфологи. У давньоукраїнських міфах природою — «зеленим домом», землею, її родючістю — опікувалася переважна більшість Богів. Це Дажбог, Жива, Лада, Коляда, Ярило. Це свідчило про нерозривний зв'язок українців з рідною Матір'ю-Землею, Природою, збереженням і примноженням її багатств.

Міфологи. Дажбог — за найдавніших часів це Бог Сонця, Світла і Добра. Один із найголовніших персонажів української міфології.

Міфологи. Жива — це богиня життя, жіночого щастя в давніх українців. Саме вона принесла українцям перше зерно жита.

Вчитель. Зачитайте, як з'явилися Дажбог і Жива.

Дослідники зачитують. Художники показують малюнки.

Капітан. Бачу велетенських тварин — мамутів, а он літають птахи тетеруки, на крилах яких «дзеркальце» — сліди від Дажбогових пальців. Це перша здобич племені Гука і Слави.

Помічник капітана (*на фоні музики*). У кораблі стає прохолодно, мабуть, Чорнобог дмухає на Землю своїм крижаним подихом.

Дослідники. Так, це придумав Чорнобог, як винищити людське плем'я. Він заморозив озера з рибою, земля вкрилася снігом.

Дослідники переказують міф «Сніги».

Вчитель. То що ж це за Золоте Коло, яке повинне дати і тепло, і радість, і життя?

Дослідники переказують.

Вчитель. Усно намалюйте Коляду.

Дослідники усно малюють Коляду. Художники показують малюнки і прикріплюють на дошці.

Міфолог. Але Чорнобог не може заспокоїтися і створює Мару. Це богиня зла, темної ночі, хвороб. Вона вічно ганяється за богинею неба Колядою, намагаючись перешкодити народженню нового Сонця та встановити вічну Ніч.

Вчитель. Але Мара не змогла зашкодити народженню Божича — Молодого Сонця. Як же це сталося?

Дослідники розповідають. Художники показують малюнок і прикріплюють на дошці.

Вчитель. Перед народженням молодого Божича люди, що називали себе колядниками, збиралися у ватаги і носили зображення Кози, яка стала священною твариною для них.

Актори: Два хлопчики, Коза — переодягнений хлопчик, дівчинка.

1-й хлопчик. Дядьку, пустіть козу в хату!

Дядько. Холоду напустите! Та й хата маленька!

2-й хлопчик. Та й наша коза маленька, в щілину влізе.

1-й і 2-й хлопчики (*входять у хату*). Добрий вечір, дядьку!

Дядько

Го-го-го, Коза,

Го-го-го, Сіра.

Де шкури діла?

1-й хлопчик

Давайте три куски сала,
Щоб Коза встала.
Устань, Козютко, розвеселися,
По цьому двору,
По господару.

2-й хлопчик

Де Коза ногою,
Там жито копою.
Де Коза рогом,
Там жито стогом.

1-й хлопчик

Господар іде, Коляду несе
мірочку жита, щоб Коза сита,

2-й хлопчик

Мірочку гречки на варенички...
будьте здорові, з празником.

Дівчинка

Бігла теличка та з березничка,
Та в дядьків двір.

Я тобі, дядьку, заколядую,
Тільки дай пиріг.

3-й хлопчик

Як не даси пирога,
Візьму вола за рога
Та поведу на моріг,
Зіб'ю йому правий ріг.
В ріжок буду трубити,
А воликом робити.
Хвостом буду поганяти,
Батька й матір годувати.

Дівчинка

Я маленька дівчинка,
Як у полі квіточка,
Черевички коркорові,
Будьте з празником здорові.

Капітан. Бачу рідне місто на березі Великої Ріки — Дніпра — Славути.

Вчитель. Перегорнемо останню сторінку сьогоднішньої подорожі.
Зачитаємо міф про нашу рідну річку.

Дослідники ланцюжком читають міф «Славути». Художники показують малюнок і прикріплюють на дошці.

IV. Підсумок уроку

Вчитель. От і закінчилася наша подорож. Але не закінчилася наша пам'ять. Давайте складемо перший в історії української літератури усний міфологічний словник. *(Вчитель показує картки з міфологічними термінами.)*

Учні відповідають на проблемне завдання.

Вчитель. На пам'ять про нашу подорож кожна пара повинна побудувати свою модель творення Світу. В цьому Вам допоможе маршрутна карта.

Передайте за допомогою рефлексії своє враження від подорожі. *(Оцінювання відповідей учнів помічником вчителя. Учні встають, тримаючи в руках моделі творення світу.)*

Вчитель. Ви тримаєте в руках безцінний скарб — нашу Землю. Бережіть її, любіть її, охороняйте її майбутнє у ваших маленьких, але вправних руках.

V. Домашнє завдання

Н. П. Шукрута, Г. І. Коломієць

**Урок № 8. УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ КАЗКИ.
КАЗКА «ПРО ПРАВДУ І КРИВДУ»**

Мета: дати учням поняття казки як фольклорного жанру, розглянути будову та різновиди казок, розкрити національний колорит української казки; ознайомити учнів з народною казкою «Про правду і кривду», допомогти учням усвідомити народне уявлення про добро і зло, смішне і страшне, красиве і потворне, зосередити увагу дітей на моральних акцентах казок: боротьбі добра і зла, красивого і потворного; формувати навички виразного читання казок, знаходження і виділення в текстах тих чи інших уривків, коментування їх; виховувати людину-гуманіста, позитивні риси вдачі, бажання творити добро.

Тип уроку: урок засвоєння та усвідомлення нового матеріалу.

Обладнання: виставка збірок українських народних казок та казок інших народів світу; ілюстрації до казок; відеофрагменти казок.

ХІД УРОКУ

I. Організація класу

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда за питаннями:

- З якими творами усної народної творчості ви знайомі ще з дитинства?
- Хто розповідав чи читав вам казки?
- Які казки вам запам'яталися з дитинства?
- Як ви гадаєте, чому саме народні казки розповідають маленьким діткам?
- Чого навчають казки?
- А які казки популярні у вашій родині?

III. Сприйняття та усвідомлення нового матеріалу

1. Оголошення теми, мети уроку та їх мотивація. Слово учителя.

У кожного народу є свої традиції, свої звичаї, свої духовні цінності. Ними живе народ, на них виховує своє підрастаюче покоління. І від того, якими є ці моральні цінності, залежить те, яким виросте покоління, які вчинки буде здійснювати, про що буде дбати.

У кожного з нас ще змалку є вірним супутником народна казка, яку підносили нам на чарівній палітрі мами, бабусі. А вони, у свою чергу, чули їх від своїх бабусь. І так казка передавалася з покоління в покоління, несучи свою неповторність, самотність, свій яскравий національний колорит. Сьогодні на уроці ми познайомимося з однією з таких казок, на її основі з'ясуємо, що таке народна казка, яка її будова, а також розглянемо види казок. Також виявимо, чого навчають народні казки, на яких моральних рисах вони акцентують увагу читача.

2. Робота у зошитах. Запис дати, теми уроку.

3. Бесіда з учнями за питаннями:

- Чим казки відрізняються від інших творів, наприклад, оповідань?
- Чи всі події, які відбуваються в казці, є реальними?
- Хто є головними героями казок?
- Яка будова казки?
- То що ж таке, на вашу думку, казка?

Учні самостійно формулюють визначення казки.

4. Розповідь — підсумок учителя.

Ви, діти, правильно помітили, що казка — один з основних жанрів народної творчості, розповідний твір, у якому йдеться про вигадані події. Казка має свої особливості будови (зачин, кінцівка, повтори, пов'язані із символікою чисел). Розповідь казки розгорнута, з драматичною напруженою подій, які закінчуються щасливо, перемогою добра над злом. Поділяються на казки про тварин, соціально-побутові та фантастичні.

Персонажі казок про тварин уособлюють певні риси характеру, хитра лисиця, недалекий вовк, боязкий заєць, вайлуватий ведмідь.

Особливостями фантастичних казок є сюжети про боротьбу зі змієм, добування предметів з чарівними властивостями (жива вода, меч-кладенець, шапка-невидимка). Героям фантастичних казок, таким, як Коти-горошко, Іван — селянський син, притаманна незвичайна сила, кмітливість, винахідливість, наполегливість у досягненні мети.

У центрі соціально-побутових казок — стосунки між людьми, багатство і бідність, чесність і непорядність, працьовитість і неробство, щедрість і скупість. Соціально-побутові казки, сюжети яких взяті з повсякденного життя, зосереджені на морально-етичних проблемах. Героями їх виступають бідний селянин, кмітливий наймит, мудра дівчина, персоніфіковані образи — Доля, Щастя, Горе, Правда, Кривда.

5. Робота в зошитах. Запис визначення казки. Будова казки. Види казок.

Казка — розповідний твір, переважно невеликий за розміром, у якому йдеться про вигадані події.

Будова казки: зачин, основна частина кінцівка. Властиві повтори, пов'язані із символікою чисел.

Види казок: фантастичні, соціально-побутові та казки про тварин.

IV. Робота над казкою «Про правду та кривду»

1. Виразне читання казки учнями.

2. Бесіда за текстом казки

- 1) Як розпочинається казка? Прочитайте зачин. Чи властивий такий зачин для казок? («Жили колись два брати: один багатий, а другий бідний, що не казати...» Такий зачин властивий для багатьох українських казок.)
- 2) Хто є головними героями твору? (Багатий дядько та його бідний небіж.)
- 3) Про що засперечалися дядько та його небіж? (Як краще жити: правдою чи кривдою.)
- 4) Чому багатий дядько впевнений в тому, що зараз правди немає, що скрізь панує кривда, а його небіж, незважаючи на свою бідність, впевнений, що за правдою жити легше?
- 5) Куди вирушили дядько зі своїм небожем?
- 6) Кого вони зустрічали на своїй дорозі? Які відповіді вони отримували від них?
- 7) Чому небіж змушений був віддати всю свою худобу дядькові? Як йому жилося після цього?
- 8) Як ви ставитесь до вчинку дядька, коли він забрав у хлопця всю його худобу? Чи міг би він учинити якимось інакше? А як би ви вчинили у даному випадку?
- 9) Що є фантастичним у цьому творі? Знайдіть і зачитайте потрібний уривок?

- 10) Про які риси характеру хлопця свідчить цей уривок?
- 11) Чого зміг досягти хлопець своїм розумом, сміливістю, розважливістю?
- 12) Яким, на вашу думку, був із хлопця король? З чого це видно?
- 13) Чи зустрівся дядько зі своїм небожем? Як хлопець поставився до свого кривдника? Як би ви вчинили на його місці?
- 14) Яке запитання поставив король під час зустрічі своєму дядькові? То хто ж виявився правий у суперечці?
- 15) Чим закінчується казка? Чому з дядьком сталося нещастя?
- 16) Як ви гадаєте, чого навчає нас ця казка? *(Правда завжди перемає кривду, хоча дорога до неї буде важкою та тернистою. Кривдники завжди понесуть кару. Жадність і бажання легкої наживи ніколи не приведе до добра.)*

3. Висновок учителя за учнівськими відповідями.

Отже, дана казка нас навчає того, що людина повинна завжди жити за правдою. Вона повинна бути її вічним супутником. І лише за допомогою правди людина зможе досягти тієї мети, до якої вона прагне. А кривда, хоча вона ще існує на планеті, ніколи й нікого не доведе до добра. І тому всім людям потрібно прагнути жити за правдою. А коли до цього буде прагнути кожен, і не тільки прагнути, а й чинити відповідно, то на землі рано чи пізно все одно пануватиме правда і справедливість.

4. Робота над розглядом особливостей будови казки. Бесіда.

- 1) Доведіть, що даний твір — казка. *(Невеликий за розміром розповідний твір з елементами фантастичного.)*
- 2) Які елементи фантастичного зустрічаються в казці? *(Зустріч з чортами, підслуховування їхньої розмови, а потім виконання всіх умов, про які йшла мова у підслуханій розмові, становлення небожа королем.)*
- 3) Яка роль фантастичного елемента в даному творі?
- 4) Яке магічне число зустрічається в даному тексті? Згадайте, в яких епізодах вони наявні? *(Три рази запитували, як краще жити; зустріли трьох чоловік; три чорти-слуги; три лиха, які нарobili чорти людям; три дерева для того, щоб вгатити греблю; три підводи, щоб привезти ці дерева; царівна одужала через три дні.)*
- 5) Як ви гадаєте, до якого виду слід віднести казку «Про правду та кривду»? Доведіть свою думку. *(Соціально-побутова казка, тому що героями є люди, які не наділені якимись надзвичайними якостями; розкриваються взаємини між людьми.)*

5. Робота в групах.

- 1) Група «Художники». Опишіть усно, яким ви уявляєте:
група 1 — дядька-багача;
група 2 — бідного небожа;
група 3 — небожа-короля.
- 2) Група «Психологи». Порівняйте поведінку бідного небожа та небожа-короля. Чи змінилася вона?
- 3) Група «Фантасти». Опишіть, яким ви уявляєте собі життя на землі, де панує лише правда.
- 4) Група «Лінгвісти». Висловити власні міркування на тему «Чого нас навчає дана казка».

IV. Підсумок, оцінювання

V. Домашнє завдання

Навчитися виразно читати казку «Про правду і кривду»; навчитися переказувати її; аналізувати образ головного героя.

Н. П. Шукрута, Г. І. Коломієць

Урок № 9. УКРАЇНСЬКА НАРОДНА КАЗКА
«МУДРА ДІВЧИНА»

Мета: продовжити знайомити учнів з українськими народними казками, вчити дітей визначати головну думку твору, визначати засоби, якими у творі досягається ця мета; формувати вміння читати в особах, правильно інтонувати мову дійових осіб; виховувати здатність виходити зі скрутного становища і перемагати; поглиблювати почуття любові та поваги до батьків.

Обладнання: ілюстрації до казки «Мудра дівчина» із серії «У світі казок»; збірки українських народних казок.

Тип уроку: урок-подорож.

*Мудрість — найкраще багатство.
Народне прислів'я*

ХІД УРОКУ

І. Повідомлення теми, мети і завдань уроку. Мотивація навчальної діяльності учнів

Сьогодні у нас незвичайний урок. Я запрошую вас здійснити подорож у світ казки.

А якої казки, то ви дізнаєтесь, коли сполучите стрілочками букви і прочитаєте її назву.

Поміркуйте, про що може йти мова в казці з такою назвою. (Діти знають зміст казки, тому легко виконують завдання.)

Про дівчинку, яка була розумна, кмітлива, дуже любила свого тата і допомагала йому. Вона була з бідної сім'ї, але мудрості мала більше, аніж її дядько багатий і пан.

— Чи відповідає епіграф нашому уроку. (*Так, відповідає.*)

— Чому? Поясніть. (*Бо не багатство красить людину, а її мудрість.*)

На сьогоднішньому уроці ми поглибимо свої знання про казку, розкриємо прекрасні риси характеру, які притаманні нам, українцям. А якщо їх бракує у нас, то ми їх запозичимо у Марусі — головної героїні нашої казки.

Отже, ви повинні:

- поглибити знання про казку, її особливості;
- уміти виразно читати казку в особах;
- любити тата, маму, своїх рідних.

II. Повторення вивченого

Для того щоб відчинилися нам двері у казку, потрібно дати відповідь на запитання.

1. Що називається казкою? (*Народне оповідання про незвичайні, часом фантастичні події.*)
2. Яку будову має казка? (*Зачин, основна частина і кінцівка.*)
3. На які види поділяються казки? (*Казки про тварин, фантастичні, або чарівні, і побутові.*)
4. А до якого виду належать казки про «Про правду і кривду» та «Мудра дівчина»? (*До побутових казок.*)

III. Робота з казкою «Мудра дівчина»

1. Словникова робота.

Щоб вам у казці все було зрозуміло, ми познайомимось з окремими словами і складемо з ними словосполучення.

- а) Хто скаже, що називається словосполученням? (*Два або кілька слів, пов'язані між собою за змістом і граматично.*)
- б) Де ми отримуємо знання про словосполучення? (*На уроках рідної мови.*)

А зараз прочитайте «пірамідки» слів з дошки і об'єднайте їх правильно і за змістом і граматично:

хорт	прудкий
нива	колосиста
рундук	високий
прясти	швидко, майстерно
локіт	закручений
полотно	біле

гребінка	дерев'яна
світлиця	простора
днище	дерев'яне
гринджоли	швидкі

2. Бесіда.

- Назвіть дійових осіб казки.
- Хто головний герой казки?
- Де відбуваються події?

3. Аналіз змісту казки, вибіркове читання,

- Чому виникла суперечка між двома братами? Як вони вирішили її розв'язати?
- Прочитайте, чому пан загадав братам загадку? Зачитайте її.
- Як цю загадку відгадав багатий брат? Прочитайте загадку, яку запропонувала Маруся.
- Чому пан розсердився, коли дізнався, що його загадку відгадала донька бідняка.
- Скільки ще загадок відгадала дівчинка? Прочитайте текст, де йдеться про другу й третю загадки.
- Під час читання якого епізоду ви хвилювалися, а де посміхалися?
- Якими рядками казки можна підписати ілюстрації? (Робота з ілюстраціями.)

4. Читання діалогів у особах.

Діти в парах готують виразне читання одного з діалогів.

Завдання (на картках):

- вибрати потрібний тон;
- уміти переконувати, співчувати, захоплюватись, обурюватись;
- відтворити в діалогах та поведінці вдачу своїх персонажів;
- роль жестів, міміки

5. Характеристика дійових осіб. На дошці записані слова.

Маруся	Батько	Пан	Брат
добра, смілива, кмітлива, розсудлива, винахідлива, працьовита, мудра, розумна	добрий, чесний, роботящий, боязливий, люблячий	ледачий, нерозсудливий, самозлюбиві	зажерливий, скупий, дурний, облесливий

Учні називають їхні риси характеру, записують слова у відповідні колонки.

- Яким виявив себе пан у змаганнях з Марусею на кмітливість? Про що це говорить?
 - Як би ви ще назвали Марусю, окрім мудра?
6. Діти, вам було завдання записати два прислів'я про розум і мудрість. Зачитайте їх.
- Мудрим не вродився, а навчився.
 - Перед розумом і сила поступається.
 - Розум за гроші не купиш.
 - Розуму не позичиш.
 - Око бачить далеко, а розум ще далі.
 - Мудрість — велике багатство.
7. Яким відомим вам прислів'ям можна охарактеризувати основну думку казки? (*Не багатство красить людину, а розум.*)

IV. Підсумок і узагальнення вивченого

1. Кому симпатизує народ у казці? Над ким незлобливо кепкує або й відверто насміхається?
2. Як ви гадаєте, що схвалюється, а що засуджується?
3. Ким була Маруся для батька? Які відносини панували між ними? З чого це видно?
4. Чому батько звертається по допомогу не до поважних, досвідчених людей, а до своєї юної доньки?
5. А чи з вами радяться батьки? Чи готові ви допогти їм у скрутній ситуації?
6. Які риси характеру ви запозичите у Марусі?
7. Чи зміниться ваша поведінка після прочитання казки?
8. Чого вчить нас казка «Мудра дівчина»?
9. Які риси характеру традиційно притаманні українцям, особливо україночкам?

V. Мотивація оцінок

VI. Завдання додому

Прочитати казку «Про жар-птицю та вовка». Намалювати ілюстрації до казки, придумати підписи (завдання індивідуальні).

Н. П. Шукрута, Г. І. Коломієць

Урок № 10. УКРАЇНСЬКА НАРОДНА КАЗКА «ПРО ЖАР-ПТИЦЮ ТА ВОВКА»

Мета: поглибити знання учнів про фантастичні казки; виробляти вміння відтворювати в уяві незвичайні художні картини; формувати навички виразного читання казки, заохочувати дітей до пояснення особистого сприйняття і тлумачення казки: вчити дітей розрізняти добро і зло як у казках, так і в житті, виховувати їх гуманістами, духовно багатими людьми.

Обладнання: ілюстрації із серії «У світі казок»; малюнки учнів до казки «Про жар-птицю та вовка»; збірки «Українські народні казки».

Тип уроку: урок-дослідження.

*Казка вчить — як на світі жити.
Народна мудрість*

ХІД УРОКУ

І. Актуалізація опорних знань за схемою

Чотири учні біля дошки записують у схему назви казок», які вони вивчили у 4–5-х класах, і розписують їх за групами.

II. Повідомлення теми, мети і завдань уроку. Мотивація навчальної діяльності учнів

Діти, з попередніх уроків ми з вами дізналися, що казка виражає суспільний досвід людей. У ній протиставляється добро і зло, відображаються найкращі риси нашого національного характеру.

- Про які це казки я говорю? («Мудра дівчина», «Про правду і кривду»)
- А до якої групи належать ці казки? (До побутових)
- А якщо в казці з'являться фантастичні персонажі, чудодійні предмети, надприродні явища, то яка це казка? (Чародійна)

Правильно, такі казки ще називають фантастичними.

Отже, сьогодні перед вами стоїть незвичайне завдання: ви сьогодні не просто учні, а дослідники. І досліджувати ми будемо фантастичну казку «Про жар-птицю та вовка». Вам потрібно буде з'ясувати, чим відрізняються фантастичні казки від побутових.

А дати відповідь на це завдання ви зможете після того, як опрацюємо казку. Зверніть увагу на епіграф до уроку (зачитуємо). Нам потрібно буде дати відповідь: чи вчить нас казка, як жити на світі? Отже, розв'язавши ці завдання, ви навчитеся розрізняти добро і зло не тільки в казці, а й у житті, станете мудрішими, духовно багатшими.

III. Робота з казкою «Про жар-птицю та вовка»

1. Творча лабораторія.

- 1) Учні з малюнків, які вони виготовили, складають діафільм за змістом казки.
 - 2) Підібрати з тексту казки підписи до кожного кадрика (усно).
- ### 2. Ділова гра. Літературознавець — учитель. Дослідники — учні.

Діти, я вам уже казала, що в нас незвичайний урок, тому що ви будете дослідниками, а я — літературознавцем.

3. Конкурс «Казкознавці».

- 1) Як починається казка «Про правду і кривду»? (*Жили колись два брати: один багатий, а другий бідний, що й не сказати...*)
- 2) Як починається казка «Мудра дівчина»? (*Було собі два брати — один убогий, а другий багатий.*)
- 3) А як починається казка «Про жар-птицю та вовка»? (*Було в одного царя три сини: два розумних, а третій — дурень.*)

Учитель оголошує переможців конкурсу.

4. Гра «Дослідження».

Літературознавець. Що спільного ви помітили, коли ми брали участь у конкурсі «Казкознавці».

Дослідники. Казковий зачин містить натяк на те, що дія відбувається не тепер, а колись. Це особливість початку майже кожної казки.

Літературознавець. Що ще особливого ви помітили в казках?

Дослідники. Кожній казці характерні триразові повтори.

Літературознавець. Давайте в тексті казки «Про жар-птицю та вовка» знайдемо триразові повтори.

Учні зачитують і коментують:

- 1) Три брати: два розумних і один дурний — часто третій, наймолодший син. Поясніть, чому це так?
- 2) Три стовпи, три дороги.
 - Що вони символізують? (*Життєві дороги.*)
 - Як характеризує кожного із синів зроблений вибір дороги? (*Учні пояснюють.*)
- 3) Три завдання, які постали перед дурнем: украсти жар-птицю, коня і панну.
- 4) Тричі допомагає хлопцеві вовк.

Літературознавець. Читаючи казку «Про жар-птицю та вовка», ми бачимо, що на допомогу наймолодшому синові приходить «дивовижний» помічник. Давайте назвемо цього помічника. (*Це вовк*)

— А чому саме наймолодшому синові він допомагає?

Дослідники. Бо він добрий, не пожалів голодному вовкові коня свого, а звірі у казках допомагають лише добрим, мужнім і благородним людям.

— А які ви ще знаєте казки, в яких героям допомагає вовк? (*Російські казки — «Василина Прекрасна» та інші.*)

Літературознавець. А що ще незвичайного ви побачили в казці?

Дослідники. Дурень їздить на вовкові; Кінь до половини золотий, до половини срібний, та ще й везе; Вовк перетворюється на панну, на коня; Вовк оживляє парубка за допомогою цілющої і живлющої води.

Літературознавець. А чи буває так у житті?

Дослідники. Оці всі незвичайні предмети, події, помічники є фантастичними, тому що в житті таких явищ не буває.

Літературознавець. То яка це казка?

Дослідники. Ця казка фантастична.

Літературознавець. Чи зустрічалися ми з фантастичними подіями та незвичайними героями у побутових казках?

Дослідники. Ні. Вони з'являються лише в чарівних або у фантастичних казках.

Літературознавець. Отже, зробіть висновок: чим відрізняються фантастичні казки від побутових?

Дослідники. У фантастичних казках є «дивовижний» помічник, який допомагає героєві, котрий пройшов випробування на доброту і людяність; наявні фантастичні події і чудодійні предмети.

IV. Підсумок і узагальнення уроку

1. Що нового ви дізналися про казки?
2. Які особливості фантастичних казок?
3. То чого вчить нас казка «Про жар-птицю та вовка»? (*Добро перемагає зло. Якщо людина має добре серце, то їй допомагають навіть «дивовижні» помічники.*)
4. А чи буває так у реальному житті? І в реальному житті завжди знайдеться хтось, хто прийде на допомогу.
5. То чи вчать нас казки, як жити на світі?

V. Мотивація оцінок

VI. Домашнє завдання

1. Прочитати казку «Красний Іванко і закляте місто».
2. Написати твір-роздум «Чого вчить мене казка “Красний Іванко і закляте місто”».

Н. П. Шукрута, Г. І. Коломієць

**Урок № 11. ГЕРОЇКО-ФАНТАСТИЧНА КАЗКА
«КРАСНИЙ ІВАНКО І ЗАКЛЯТЕ МІСТО».
ГЕРОЇЧНЕ І ФАНТАСТИЧНЕ У КАЗЦІ**

Мета: поглибити знання учнів про героїко-фантастичні казки; вчити учнів оцінювати вчинки казкових героїв; удосконалювати навички виразного читання казки; виховувати риси мужності та готовність до самопожертви.

Обладнання: ілюстрації до казок із серії «У світі казки»; збірки казок.

Тип уроку: проблемно-пошуковий.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань учнів

1. Послухайте початок прислів'їв, згадайте кінцівки, з'ясувати до якої казки їх можна віднести.
 - Мудрим не вродився, а... (*Навчився*) («Мудра дівчина»)
 - Не багатство красить людину, а... (*Розум*) («Мудра дівчина»)
 - Шедрий той, хто дає... (*Тим хто не просять*) («Про правду і кривду»)
 - Неправдою світ перейдеш, а... (*Назад не повернешся*) («Про правду і кривду»)
 - Казка вчить, як... (*На світі жить*) (*До всіх казок*)
2. Які казки ми вивчили. До яких видів вони належать?
 - «Про правду і кривду», «Мудра дівчина» — побутові казки.
 - «Про жар-птицю і вовка» — фантастична казка.

II. Підготовка учнів до сприймання нового матеріалу

Учитель. Діти, на вашу думку, до якого виду належать казки, героями яких є люди з надзвичайною силою, які гаряче захищають інтереси народу, гнівно карають ворогів, вступають у двобій зі злом та брехнею, у таких казках описані незвичайні пригоди, які обов'язково пов'язані з чарами і дивовижними перетвореннями?

Учні. Це чарівні або фантастичні казки.

Учитель. Правильно. Але їх ще називають героїко-фантастичними казками.

III. Оголошення теми, мети і завдань уроку.

Мотивація навчальної діяльності учнів

Учитель. Сьогодні ми поринемо у світ ще однієї чарівної казки «Красний Іванко і заляте місто».

Наше завдання: з'ясувати, до якого виду казок вона належить, а зробити ми це зможемо тоді, коли потрапимо до світу казки, яка допоможе нам краще зрозуміти і пізнати глибоке історичне і духовне коріння нашої української культури. Недаремно кажуть: хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього. Тому що герої казок — це втілення мрії народу про захисників землі української, борців зі злом, носіїв найкращих рис українців.

IV. Робота з казкою «Красний Іванко і заляте місто»

1. Робота над заголовком та ідейним змістом казки.

1) Чому казка має таку назву?

2) Що вас найбільше вразило в казці?

3) Що символізують у казці чорти? (*Зло, чорні сили.*)

4) А що символізує в казці Красний Іванко? (*Добро, справедливість, мужнього захисника.*)

5) Яка ж основна тема казки? Про що в ній розповідається? (*Як Красний Іванко боровся з чортами (злом) і переміг їх завдяки своїй мужності.*)

6) Яка ж ідея казки? Що вона стверджує? (*Боротьба добра і зла. Перемогу добра над злом.*)

2. Словникова робота.

Давайте пояснимо значення деяких слів і виразів, які зустрічаються в тексті. (Слова записані на сигнальних картках, учні їх читають по черзі).

1) Сам нечистий — чорт, відьмак;

2) шезлики — чортенята;

3) файний — гарний, найкращий;

4) гадка — думка;

5) дід-всевід — знахар, мудрець, ворожбит;

6) хлопець-неборак — сильний, якого не можна побороти;

7) красно просити — лагідно просити;

8) легінь — юнак, хлопець, парубок.

3. Робота над образними засобами казки.

1) Пояснити значення виразів — фразеологізмів.

Ріс як із води — дуже швидко.

Зарубав собі на носі — запам'ятав.

Мовчав мов риба — не проронив ні слова.

Скипіти лютим гнівом — дуже розгніватися.

2) Пояснити діалектне слово.

Най — хай, якщо.

4. Вибіркове читання. Аналіз змісту казки.

1) Чому жінка погодилася на угоду з незнайомцем? Як ви поясните її вчинок?

2) Якою була її реакція, коли вона взнала, що продала своє ще не народжене дитя? Зачитайте уривок із казки.

3) Розкажіть, як жила мати із сином.

4) То чому ж вона часто плакала? Чи могла вона зарадити своєму горю?

5) Як її заспокоював Іванко? Прочитайте епізод із тексту казки.

5. Характеристика Іванка — головного героя казки.

1) Усне малювання. (Учні розказують, яким вони уявляють хлопчика, а потім — дорослого юнака.)

2) Як Іванко ставився до навчання? Чи допомогло це йому в подальшому житті?

3) А який вчинок Іванка підкреслює його ніжну любов до своєї мами?

4) А як ви ставитеся до своїх батьків? Чи жалієте ви їх? Чи допомагаєте їм?

5) Якими рисами характеру наділений Іванко? (Переможе той учень, хто назве більше рис.) (*Ніжний, лагідний, добрий, кмітливий, мужній, хоробрий, терплячий, розсудливий...*)

6) Поміркуйте, яких рис характеру головного героя не вистачає у вас? Як б із них ви хотіли б виховати в собі?

7) Що допомогло хлопцеві подолати труднощі?

6. Робота в групах.

Обговорити, як поводить себе Іванко, що ним керувало в боротьбі з чорними силами:

перша група — в першу ніч (терпів тяжкі знущання і муки, ним керувало бажання рятувати себе і матір);

друга група — в другу ніч (терпів тяжкі знущання і муки, ним керувало бажання рятувати себе, матір і дівчину);

третья група — в третю ніч (терпів тяжкі знущання і муки, ним керувало бажання рятувати себе, матір, дівчину і місто).

Доповідачі від груп у ролі Іванка висловлюють свої думки.

7. Як закінчується казка? (*Зачитати, прокоментувати.*)

V. Узагальнення вивченого матеріалу та підсумок уроку

1. Який вид казки ми розглядали на уроці? (*Геройко-фантастичну*)
2. Чому ви так вважаєте? (*Тому що головний герой казки, Іванко, у боротьбі зі злими силами здійснив героїчний подвиг в ім'я людей, справедливості.*)
3. То чого вчить нас ця казка? (*Учні зачитують свої твори-роздуми, які вони готували вдома, та висловлюють свої думки.*)

Учитель узагальнює зміст, підсумок уроку, мотивує та оцінює навчальну діяльність на уроці.

VI. Домашнє завдання

Підготуватись до конкурсу на кращого оповідача казки.

Н. П. Шукрута

Урок № 12. СПОРІДНЕНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ КАЗОК З КАЗКАМИ НАРОДІВ СВІТУ

Мета: показати учням спорідненість українських казок з казками народів світу, а саме: з російською народною казкою «Василина Премудра» та арабською народною казкою про Синдбада-Морепоходця; розкрити прагнення всіх народів світу до перемоги добра над злом, про втілення мудрості, кмітливості людини; розвивати творчі здібності учнів, їх фантазію; вміння висловлювати власні міркування про зміст казок, виховувати повагу до фольклорної спадщини не тільки українського, а й інших народів світу.

Тип уроку: урок-спостереження.

Обладнання: збірки казок народів світу, ілюстрації, дитячі малюнки.

ХІД УРОКУ

I. Організація класу

II. Актуалізація опорних знань. Бесіда

1. Що таке казка? Яка її будова та особливості?
2. Чи такий жанр усної народної творчості існує тільки в українському фольклорі? Чи відомі вам казки інших народів?
3. Які казки інших народів світу люблять читати у вашій сім'ї? Чим вони вас захоплюють?
4. Які казки народів світу вам відомі? Назвіть їх. Що у них спільного з українськими народними казками, а що відмінне?

III. Сприйняття та усвідомлення нового матеріалу

1. Оголошення теми, мети уроку, їх мотивація.
2. Робота в групах. Проведення вікторини.

За певний час учні першої групи записують головних героїв українських народних казок, а учні другої групи — російських народних казок. Перемагає та група, яка наведе більше прикладів.

3. Бесіда.

- 1) Чим відрізняються герої українських народних казок від російських? *(В українських народних казках відсутні такі герої, як Баба-Яга, Коцюї Безсмертний, але існують Змії та Відьми.)*
- 2) А чим схожі позитивні герої казок різних народів між собою? *(Тим, що вони сміливі, відважні, мають силу і, крім усього, вони мудрі, можуть знайти вихід із будь-якої складної ситуації. Казки всіх народів закінчуються перемогою добра над злом.)*
- 3) З якими народними казками інших народів ви знайомилися на уроках зарубіжної літератури? Чи вони вам сподобалися? Чим? *(«Василина Прекрасна» та арабська народна казка про Синдбада-Мореplавця. Звичайно, вони учням сподобалися цікавим змістом та тим, що в них перемагає добро над злом.)*
- 4) Перекажіть коротко зміст казки «Василина Прекрасна» та охарактеризуйте головну героїню твору, звертаючи увагу на її життя.
- 5) Розкажіть про головного героя казки Синдбада-Мореplавця. Які пригоди довелося пережити йому під час подорожей.
- 6) Проаналізуйте, з яким образом українських народних казок, що ми вивчали на уроках, схожі герої цих казок? Чим? Що народ хотів втілити у даних образах, наділяючи їх такими рисами? *(Синдбад-Мореplавець, і Василина Прекрасна втілюють ту ж саму мудрість, кмітливість людини, демонструють перемогу розуму, його силу, що і героїня української народної казки «Мудра дівчина». Звичайно, цими образами народ показує, що найбільше багатство людини — розум. Саме за допомогою нього людина, не дивлячись на те, багата вона, чи бідна, має авторитет серед інших людей, її поважають та прислухаються до її думки.)*
- 7) У яких ситуаціях проявляється мудрість, кмітливість героїв казок? Чим вони викликані? *(Усі герої цих казок живуть своїм життям. Але коли вони зустрічаються зі злом, то саме у цих складних ситуаціях проявляються їхні риси характеру, їхня мудрість. З їх допомогою вони з честю виходять з даної ситуації.)*

4. Висновок учнів.

Усі ці казки схожі між собою тим, що в образах їх головних героїв втілено думку про те, що головним багатством кожної людини є її розум. І не важливо, чи ця людина має багато грошей, чи у неї їх зовсім немає. Людина повинна мати розум. Лише за допомогою нього вона зможе перемогти зло, яке ще досі панує у світі.

IV. Робота з розвитку творчих здібностей учнів, їх фантазії

1. Бесіда.

- 1) Ви ознайомилися з українськими народними казками та з деякими казками народів світу. Розкажіть, на які власні міркування наводять вас дані твори? (*Учні висловлюють власні міркування про зміст казок.*)
- 2) А чи можемо ми сказати те, що казки є деяким відображенням випадків із сучасного життя? (*Учні проводять аналогію із сучасним життям. Учитель доповнює їхні роздуми, корегує.*)

2. Робота в групах.

Група «Художники». Усно намалюйте уявну картину, яка перед вами постала, коли ви читали будь-яку казку.

Група «Вігадай». Створити усний опис головного героя, якийсь уявний епізод з будь-якої казки так, щоб інші учні класу змогли легко відгадати цю казку. Мета досягнута тоді, коли учні швидко й точно зрозуміли, про яку казку йдеться.

Група «Ми — актори». Вибрати будь-який епізод з казок, підготувати його та розіграти в ролях перед учнями класу.

Група «Критики». Розглянути малюнки, які підготували учні класу на урок, та об'єктивно оцінити їх.

Група «Мислителі». Скласти роздум про те, чому на світі існує добро і зло, правда і кривда, красиве і потворне. Добре це чи погано.

Група «Казкарі». Скласти власну казку, де б добро перемагало зло.

Учні працюють над завданнями, а потім відстоюють свою точку зору перед однокласниками, коментують свої відповіді, демонструють свою творчість, уміння, фантазію.

V. Висновок. Метод «Мікрофон»

1. Чого навчають казки? До чого спонукають?
2. Яка роль казки у житті людини?
3. Чого я навчився (навчилася), читаючи дані казки?
4. Як я змінюся після вивчення даного матеріалу? До чого буду прагнути?

VI. Підсумок, оцінювання

VII. Домашнє завдання

1. Повторити з теорії літератури поняття «Казка».
2. Підготувати усне власне міркування про зміст казок.

Н. А. Красилівська

Урок № 13. РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ. НАРОДНІ КАЗКИ. САМОСТІЙНЕ СКЛАДАННЯ КАЗОК

Мета: згадати, що таке казка, яка її будова, з'ясувати жанрові різновиди казок, розглянути будову й мову цього жанру на прикладі казки «Котигорошко», навчити дітей відтворювати в уяві художні картини твору, практично застосувати засвоєні засоби виразності, провести конкурс на краще оформлення складеного твору та на кращу самостійно створену казку, виховувати бажання допомагати іншим та прагнути до справедливості.

Обладнання: українські народні казки, лялькові іграшки, твори-казки, складені учнями.

Тип уроку: урок засвоєння та застосування нових знань та вмінь.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

Учитель

Мріють крилами з туману лебеді рожеві,
Сиплють ночі у лимани зорі сургучеві.
Заглядає в шибку казка сивими очима,
Материнська добра ласка в неї за плечима.

Учитель. Мабуть, ніякі твори не викликають у нашій душі стільки теплоти, як казки. Вони повертають усіх у безтурботне дитинство, сповнене сонячним світлом, посмішками батьків та найфантастичнішими мріями.

II. Повідомлення теми, мети уроку

Учитель. Саме про казку ми будемо говорити сьогодні.

III. Виклад матеріалу

Учитель. Але давайте запишу, хто відсутній, щоб працювати над темою. Де журнал? *(Учитель знаходить записку.)*

ЗАПИСКА

Якщо ви хочете отримати журнал, то розкажіть мені усе, що хочу знати про казки.

Баба-Яга.

Учитель. Що будемо робити? Погоджуємось?

Учні. Так.

Заходить Баба-Яга: «Ну, що? Погоджустесь?!» Вона читає перше запитання:

1. Що таке казка?

Баба-Яга хоче читати, але не бачить: «Я забула окуляри, читайте Ви!». Наступні запитання читає учителька:

2. На які різновиди поділяються казки?

а) Які це про тварин?

б) Які чарівні?

в) Соціально побутові?

3. Яка будова казок?

4. Як потрібно читати казки?

5. Проаналізуйте мені казку «Котигорошко»:

1) Як починається казка? Це традиційний початок?

2) Що сказав змії, коли прилетів додому і зустрів братів?

3) Чому Котигорошка так назвали? (*Зачитати*)

4) Який вислів часто зустрічається в казках, котрий говорить про швидко зростання героя?

5) Що свідчить про надприродну силу малого героя (Котигорошка)?

6) Скільки діб літала булава? Що ви можете сказати про це число? Які ви ще знаєте магичні числа?

7) Які вислови, характерні для казок, знаходимо, коли описується прихід Котигорошка до змія, їхня зустріч?

8) Де та як відбувся бій героя-богатиря та змія?

9) Як подякували брати Котигорошкові за порятунок? Чи правильно вони вчинили?

10) Що ви можете сказати про імена людей, яких зустрів Котигорошко (Вернигора, Вернидуб, Крутивус)?

11) Чи є це свідченням їхньої надприродної сили та дивовижних якостей?

12) Що найчастіше використовується у казках, щоб передати розмову двох осіб?

Зачитайте розмову Котигорошка та Вернигори. Це діалог?

- 13) Тричі приходив дідок до Котигорошкових друзів. 3 — це магічне число? Чому?
- 14) Чи тактовно повівся Котигорошко з дідусем?
- 15) Що ви можете сказати про поведінку дідуса? Це злоторець?
- 16) Чи живе дід у таких умовах, як більшість злоторців, що змальовуються у казках?
- 17) Кого зустрів герой-богатир у покоях? Чи часто у казках лиходії тримають у себе вродливих дівчат?
- 18) Знову, коли б'ються дід з Котигорошком, зустрічаємо вислів: «Битися чи миритися» Чи зустрічається цей вислів у інших казках?
- 19) Як повелися друзі героя-богатиря після того, як він переміг діда? Чи добре вони вчинили?
- 20) Хто допоміг врятуватися Котигорошкові зі скрутного становища? Котигорошко знову робить добро, хоча його раніше зрадили друзі. Чому?
- 21) Чи розмовляють звірі в інших казках?
- 22) Що ще незвичайне описується, коли гриф долетів з Котигорошком до цього світу?
- 23) Врятувавшись, богатир-герой іде до палацу, де брати не можуть помиритися, хто одружиться з королівною, і каже: «Ви мене зрадили, — мушу вас покарати. Та й покарав». Чи завжди у казках торжествує справедливість, добро перемагає зло, а головний герой одружується з вродливою дівчиною?
- 24) Яка тема цього твору?
- 25) Яка основна думка твору?

Баба - Яга. 360 років живу я на світі, усі казки вже прочитала. А ще хотілося б якусь новеньку почути!»

Лялькова вистава казки, складеної учнями

Жив собі дід та баба. Було у них дві дочки: Марійка та Оленка. Перша любила трудитися з ранку до вечора, а друга — у дзеркало дивитися. Одного разу наказали їм дід з бабою:

Дід. Підійть до лісу, назбирайте грибів!

Баба. Назбираєте грибів, то зробимо пирогів!

Пішли вони. Ідуть, аж бачать: пташечка літає над землею.

Марійка. Що сталося?

Пташечка. Моє пташенятко випало з гніздечка, а лисиця поблизу бігає, може з'їсти його!

Марійка (Оленці). Допоможемо?

Оленка. Та це ще на дерево лізти. Ні, не хочу!

Допомогла Марійка пташці.

Пташка. Дякую, я тобі ще в пригоді стану...

Пішли далі. Зустрічають їжачка, який нікуди не може піти, бо ніж-ка застрягла у пастці.

Марійка. Що сталося, їжаче?

Їжак. Ніжка моя у пастку потрапила. Не можу звільнитися.

Марійка (Оленці). Допоможемо?

Оленка. Та це ще нагинатися. Ні! Не хочу!

Допомогла Марійка їжачкові.

Їжак. Дякую, я тобі ще в пригоді стану...

Довго йшли вони чи ні, аж побачили зайчика, що тікає від лисички.

Зайчик. Допоможіть! Біжить за мною лисиця!

Марійка (Оленці). Допоможемо?

Оленка. Це щось придумувати потрібно. Ні! Не хочу!

Сховала Марійка зайчика в корзинку. Прибігає лисичка.

Лисичку. Тут зайчик не пробігав?

Марійка. Ні!

Зайчик. Дякую, я тобі ще в пригоді стану.

Та й побіг.

Ідуть собі далі сестрички. Побачили галявину, де багато грибів. Почали збирати.

Марійка швидко збирає, а Оленка роздивляється. Аж раптом з'являється ведмідь.

Ведмідь. Хто тут мої гриби збирає? Зараз я вас з'їм.

Злякалися дівчатка, але тут невідомо звідки прилетіла пташечка, якій допомогла Марійка, почала його кловати. А сестрички тим часом почали утікати. А тут прибігає сердитий собака, якого вигнав з дому господар, хотів покусати їх.

Собака. Зараз я вас покусаю.

Але знову невідомо звідки з'явився зайчик, якого врятувала Марійка, собака кинувся за ним.

Сестрички, рятуючись від ведмеда та собаки, заблукали. Але допоміг дівчаткам знайти дорогу додому знайомий їжачок.

Марійка. Дякую тобі, їжаче.

Ідуть до хатинки.

Оленка. Дякую тобі, сестрице. Бачу, якщо ти комусь допоможеш, то і тебе не залишать у біді.

Учитель. Чи потрібно допомагати тим, хто цього потребує, тому, що тобі допоможуть? Чи це має бути тому, що комусь просто потрібна допомога? Усі ми повинні робити добро.

Конкурс на знання казок

Учні за малюнками або цитатами з казок відгадують назви творів.

Конкурс на найкраще оформлену казку

Баба-Яга допомагає визначити найкраще оформлену казку. А найвдалішу казку, складену дітьми, визначають усі присутні після прослуховування цих творів.

IV. Підбиття підсумку уроку

V. Домашнє завдання

В. А. Примасюк

Урок № 14. «МОЯ УЛЮБЛЕНА КАЗКА».
УКРАЇНСЬКІ ГЕРОЇКО-ФАНТАСТИЧНІ КАЗКИ

Мета: на основі раніше прочитаних учнями казок формувати у них вміння вибирати найцікавіші уривки із улюблених народних казок, навички їх виразного читання; розвивати стійкі читацькі інтереси п'ятикласників; на прикладі героїв казок зосередитись на моральних акцентах у них боротьби добра і зла, красивого і потворного; зосередитись на проблемі вибору людиною своєї життєвої позиції і моральної поведінки: оптимістичної чи песимістичної; плекати в дітях культ героїчної особи на прикладі героїв казок; виховувати гуманізм, високі моральні якості.

Тип уроку: урок позакласного читання.

Обладнання: збірники українських казок, дитячі малюнки-ілюстрації.

*Казка кличе нас у мандри,
велить бути в житті сміливими й мудрими,
долати перешкоди й біди і не забувати добра світового,
бо тільки цим і вимірюється наша людська сутність*

Валерій Шевчук

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Вивчення нового матеріалу

1. Вступне слово вчителя:

Відома українська поетеса Ліна Костенко про казку сказала так «Затишно дітям в пазусі казок»

Отак би й слухав про царя Салтана
Або про те, як весело козак
Обманював турецького султана.
Про карих коней з полуменем грив,

Про чаклуна, що все на світі може,
І хто б там що не говорив,
А згине зло і правда переможе!

Ви перегорнули чимало казкових сторінок, які відкрили вам світ фантазії й мудрості нашого народу, подумки подорожували у летючому кораблі, радіючи вірності і взаємодопомозі друзів наймолодшого сина.

Скажіть із якої казки цей герой? (*Так, з української народної казки «Летючий корабель».*)

Ви були свідками і того, як Івасик Телесик визволився від Зміючки, захоплювалися мужністю і хоробрістю хлопчика, його винахідливістю.

Про яку казку йдеться? (*«Івасик Телесик»*)

Прочитаймо, діти, ще раз слова Валерія Шевчука, які записані на дошці, що супроводять нас протягом усіх уроків вивчення казок.

Учитель читає цитату, робить відповідні акценти і продовжує вступне слово.

Відомий український педагог Василь Сухомлинський вважав, що казки, прочитані у дитячому віці, назавжди відкладають у серці «зернятка людяності, з яких складається совість». Ви, напевно, теж помітили, що казки приносять не лише естетичне задоволення, а й змушують нас замислитись над проблемою реального життя — вибором друзів, поведінки, правильного рішення. До таких роздумів спонукають нас казки, де герої проявляють хвалькуватість, користолюбство, нечесність, хитрування, пихатість, підлість — ось риси вдачі казкових персонажів, які викликають у нас осуд, іноді навіть і сміх. Давайте звернемося до нашої ілюстрованої вікторини, яка складена за вашими ілюстраціями.

2. Ілюстрована вікторина.

Питання до вікторини:

- 1) До яких епізодів і яких казок намальовані ілюстрації?
- 2) Хто може розповісти про цей епізод?

Отже, діти, казкові епізоди, герої змалечку живуть з нами, допомагають осмислювати життя, розрізнити добро і зло, фантастичне і реальне, смішне і страшне, красиве і потворне. Тому казка завжди цікава для нас. Отож сьогодні ми ще раз поринемо у світ казки.

3. Парад казкових героїв.

Сьогодні урок наш не зовсім звичайний. Ми побачимося з деякими героями, що завітають до нас із казки, і послухаємо їх розповідь про себе або про них наших учнів-дослідників.

(Дітям було заздалегідь дано завдання підготувати розповіді. До кімнати парадом заходять казкові герої, діти вгадують, хто завітав до них.)

3) Повідомлення учнів-дослідників.

1 - й учень. Часто в казках діють і фантастичні істоти, яких ми пізніше зустрінемо і в літературних казках. Здавна український народ вірив у існування демонічного світу. Що ж це за світ?

Демонологія — людські уявлення про злих духів (демонів).

Демони — фантастичні істоти, найпопулярнішими серед яких (є мавки, русалки, домовики, хухи і потерчата, нечиста сила.

Русалки — уособлення небезпечної водяної стихії, схожі вони на молодих дівчат, що живуть у річках. Русалками ставали дівчата, які втопилися. Вночі, коли сходить місяць, вони виходять на берег, чешуть своє довге зелене волосся і чудовим співом заманюють до себе і залоскочують.

Мавка — подібна до русалки. Живе в річках, або водоймах, виходить на берег тільки вночі. Мавки бувають і лісові.

Нечиста сила — сатана, чорт, диявол, всесильна зла сила

Домовик — це не злий дід, а хатній бог, охоронець домашнього вогнища та родинних святинь.

Потерчата — духи дітей, що померли нехрещеними і стали болотяними вогниками.

Хуха — міфічна істота, пухка, як мох, інколи вона з'являється перед людьми.

2 - й учень. У народних повір'ях представники нечистої сили не тільки шкодили, а й допомагали людям.

- Русалки носили воду і поливали, доглядали водограй.
- Відьми підмітали мітлами подвір'я, чепурили його.
- Хухи обкладали стіни мохом.
- Мавки пололи і доглядали квітники. Лісовики садили дерева і розкішні кущі.

Учитель. Ми з вами на наступних уроках обов'язково зустрінемося із цими героями, а зараз звернемося до казки.

- Діти, що називаємо фантастичною казкою? *(Казка — розповідний твір про вигаданих осіб і події, переважно з участю фантастичних сил)*
- Скажіть, які казки ми з вами вивчали? *(Діти називають казки.)*
- Про що ви з них дізналися? *(Встає і виходить Котигорошко.)*

Діти, до нас сьогодні завітав Котигорошко, попросимо його познайомитися з нами, нехай розкаже, чому його так називають. *(Котигорош-*

ко поважно розповідає історію свого народження та імені, зачитує окремі рядки казки.)

- А хто прочитав казку про Котигорошка?
- Ми можемо назвати її героїко-фантастичною?
- Чому? Що ж тут є фантастичного? (*Змій, незвичайна сила Котигорошка.*)
- А як проявилася незвичайна сила Котигорошка? (*Знайти і зачитати у казці.*)
- Діти, за допомогою пам'ятки для характеристики героїв ми охарактеризуємо Котигорошка і Змія. (*Пам'ятка записана на дощці.*)

5. Пам'ятка для характеристики героїв з елементами порівняння.

- 1) Уважно прочитайте твір.
- 2) Доберіть з тексту уривки для характеристики літературних героїв (фантастичних дійових осіб). Зверніть увагу на опис їхньої зовнішності, поведінку, мову.
- 3) Що об'єднує персонажів?
- 4) Чим вони відрізняються один від одного?
- 5) Як ви ставитесь до кожного з них? Кому більше симпатизуєте? Кого осуджуєте? Доведіть свою думку, спираючись на текст.

6. Доберіть приказки і прислів'я для увиразнення вашої характеристики.

- Яке почуття викликав у вас Котигорошко?
- А що ви розкажете про свої почуття до Змія?
- У кого з них у душі добро, а в кого — зло?
- Хто допомагав Котигорошку?
- Чому, на вашу думку, він отримав перемогу?
- Давайте розглянемо ваші малюнки-ілюстрації за змістом казки і прокоментуємо їх.
- Отже, які кращі риси ми можемо виховати в собі на прикладі героїв казки. (*Героїзм, гуманізм, високі моральні якості*)

Піднімається Красний Іванко і діти вказують, з якої казки герой.

Діти, наступна казка, яку ви прочитали, називається «Красний Іванко та закляте місто». Недаремно нам наші дослідники розповіли про нечисту силу із демонологічного світу.

- З ким боровся Іванко?
- Чому продала Іванка мати? Зачитайте, як це відбулося.
- Як хлопчик жив із матір'ю?
- Хто навчив сміливого хлопчика побороти нечисту силу?
- Знайти і зачитати, як вів себе Іванко на чортівській горі.

- Як Іванко врятував прокляте місто Проїм?
- Яку винагороду він отримав за це?
- Чому Іванко, ставши багатим, не забув свою матір?
- За допомогою пам'ятки зробіть висновки про характер Іванка.
- Чи є ілюстрації до цього твору? *(Демонструються ілюстрації, зачитуються місця з казки для їх пояснення.)*

Діти, чи відомі вам фантастичні казки інших народів світу? Адже народи світу, як і український народ, протягом століть творили свою історію, з покоління в покоління розвивали усну творчість. Давайте разом пригадаємо ці казки і порівняємо їх із нашими українськими казками.

- Що в них вам сподобалось, які герої, які їх учинки? *(Діти називають казки, героїв, їх учинки, мотивують, чим вони їм сподобались.)*

Під тиху музику проходять парадом герої зарубіжних казок Червона Шапочка, Василина Прекрасна, Розумна Жінка, Синдбад-Мореполавець.

III. Підбиття підсумків уроку

Отже, давайте підсумуємо наше заняття. Казки — це багатюща народна спадщина, яку створили люди віками.

Казки нас привчають бути уважнішими, чуйнішими, добрішими. Вони навчають нас бути добрими, боротися зі злом, адже дарма добро завжди перемагає зло, правда — кривду. А нам не слід замикатись тільки в рамках українського фольклору, а звертатись до різних джерел творчості народів світу. Казки допоможуть нам у старших класах краще й глибше сприйняти й зрозуміти деякі твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського. Ви зрозуміли, що без фантазії, уваги, доброго ставлення до навколишнього світу не народжується чудова справжня казка, що веде нас у чарівний світ ще з дитинства, коли ми із захопленням слухали матусині казки.

Іван Франко сказав про це так: «Тисячі речей забудете, а тих хвилин, коли любима мама чи бабуся розповідала казки, не забудете ніколи».

IV. Домашнє завдання

1. Обов'язково вдома розповісти батькам і близьким про наш урок зустрічі з казками.
2. За вибором сформулювати свої враження від прочитаних казок або вигадати казкову історію про якийсь предмет, тварину або рослину і записати їх у формі розповіді від себе.

О. О. Чупринін

**Урок № 15. ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ. НАРОДНІ КАЗКИ.
«ПРО ПРАВДУ І КРИВДУ», «МУДРА ДІВЧИНА»,
«ПРО ЖАР-ПТИЦЮ ТА ВОВКА»,
«КРАСНИЙ ІВАНКО І ЗАКЛЯТЕ МІСТО»**

Мета: з допомогою запропонованих завдань виявити в учнів рівень знань, умінь та навичок з вивченої теми; закріпити їх; розвивати увагу, спритність, рішучість, кмітливість, вміння акумулювати отримані знання; виховувати інтерес до наслідків власної праці; пунктуальність, раціональність у використанні часу.

Тип уроку: контроль, корекція знань та вмінь.

Обладнання: тестові завдання і питання для контролю за темою.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності учнів

III. Зміст уроку

1. Пояснення учителя до виконання контрольної роботи.

2. Хід контрольної роботи.

І варіант. Початковий рівень

1) Казка за жанровою спрямованістю може бути:

- а) звичайною;
- б) фантастичною;
- в) драматичною.

2) Зажерливий, заздрісний, жорстокий — ці риси характеру притаманні:

- а) дядькові («Про правду і кривду»);
- б) вовкові («Про жар-птицю і вовка»);
- в) батькові Марусі («Мудра дівчина»).

3) До соціально-побутової належить казка:

- а) «Красний Іванко і закляте місто»;
- б) «Про жар-птицю і вовка»;
- в) «Про правду і кривду».

I варіант. Середній рівень

- 4) У якій відомій вам народній казці справедливість перемагає над неправдою?
- 5) Коротко опишіть, як вовк оживив молодшого сина. (Народна казка «Про жар-птицю і вовка».)
- 6) Назвіть фантастичні елементи народної казки «Красний Іванко і закляте місто».

I варіант. Достатній рівень

- 7) Поясніть словосполучення *нечиста сила*. В яких відомих казках вона згадується?
- 8) Прокоментуйте, чому казкові герої розподіляються на позитивних і негативних, бідних і багатих.
- 9) У чому сила добра казкових героїв? Доведіть власні думки на прикладі будь-якої народної казки.

I варіант. Високий рівень

- 10) Напишіть твір-мініатюру на одну з поданих тем:
 - а) «Казка — цілюще джерело фантазії»;
 - б) «На якого казкового героя я хотів бути схожим і чому?»;
 - в) «Боротьба добра і зла у народних казках».

II варіант. Початковий рівень

- 1) У яких двох народних казках згадується про нечисту силу?
 - а) «Мудра дівчина» і «Про правду і кривду»;
 - б) «Про правду і кривду» і «Красний Іванко і закляте місто»;
 - в) «Красний Іванко і закляте місто» і «Про жар-птицю і вовка».
- 2) Яке число трапляється у багатьох народних казках?
 - а) Два;
 - б) п'ять;
 - в) три.
- 3) Характерним висловом «От вам казка, а мені бубликів в'язка» закінчується наступна казка:
 - а) «Про жар-птицю і вовка»;
 - б) «Про правду і кривду»;
 - в) «Мудра дівчина».

II варіант. Середній рівень

- 4) У якій казці який герой користується живою і мертвою водою?
- 5) Наведіть приклади з казки «Красний Іванко і закляте місто», де добро перемагає зло.
- 6) Яку першу загадку запропонував пан бідному і багатому чоловікам?
(«Мудра дівчина»)

II варіант. Достатній рівень

- 7) Складіть план народної казки «Про правду і кривду».
- 8) Чому, на вашу думку, пан намагався уникнути суду між позивачами?
Обґрунтуйте власну думку. («Мудра дівчина»)
- 9) Вмотивуйте, в чому сила Іванка, який спромігся, жертвуючи собою, перемогти темінь і закляття. («Красний Іванко і закляте місто»)

II варіант. Високий рівень

- 10) Напишіть твір-мініатюру на одну з поданих тем.
 - а) «В чому мудрість казок?»;
 - б) «Красиве і потворне в народних казках»;
 - в) «За що я люблю читати народні казки».

III варіант. Початковий рівень

- 1) Про оживлення мертвого героя розповідається у казці:
 - а) «Мудра дівчина»;
 - б) «Про жар-птицю і вовка»;
 - в) «Красний Іванко і закляте місто».
- 2) Який герой народної казки «Про правду і кривду» є зайвим у запропонованому ланцюжку: дядько, бабуся, панна, піп, пан, чорт, небіж?
 - а) Панна;
 - б) бабуся;
 - в) піп.
- 3) Яке із зазначених нижче прислів'їв належить до дядька, казкового героя твору «Про правду і кривду»?
 - а) Подарунок назад не беруть;
 - б) Який розум, така й балачка;
 - в) Заздрісному боком вилізе.

III варіант. Середній рівень

- 4) Коротко опишіть, про що відбувалася розмова між невідомим чоловіком і жінкою на початку казки «Красний Іванко і закляте місто».
- 5) Як Маруся визначила, якому хазяїну належить народжене лоша?
(«Мудра дівчина»)

- 6) Назвіть риси характеру, які притаманні небожу, сину померлого бідного брата («Про правду і кривду»).

III варіант. Достатній рівень

- 7) Доведіть, що в образі Марусі, героїні казки «Мудра дівчина», втілені найкращі риси народної мудрості.
- 8) Чому, на вашу думку, пан та піп твердили, що краще жити кривдою? («Про правду і кривду»)
- 9) Як на вашу думку, що дало можливість Івану визволити місто від закляття? Обґрунтуйте власні міркування. («Красний Іванко і закляте місто»)

III варіант. Високий рівень

- 10) Напишіть твір-мініатюру на одну з поданих тем.

- а) «Казка — мистецька перлина народної творчості».
- б) «За що народ полюбив казки і любитиме їх завжди?».
- в) «Мій улюблений герой народної казки про тварин».

Примітка: під час розв'язання завдань контрольної роботи учні виконують по одному питанню з достатнього і високого рівнів.

IV. Підсумок уроку

V. Домашнє завдання

К. С. Мазур

**Урок № 16. ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ.
ІВАН ФРАНКО «ФАРБОВАНИЙ ЛИС»**

Мета: познайомити учнів із тяжким дитинством І. Франка, розкрити його як письменника-казкаря, висвітлити алегорію казки, її мораль; удосконалити навички виразно читати, дати поняття про літературну казку, виховувати почуття добра, милосердя, справедливості.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет І. Франка, збірка «Коли ще звірі говорили», картина з комплекту «Слово і образ».

*Казка кличе нас у мандри,
велить бути в житті сміливими й мудрими,
долати перешкоди й біди і не забувати добра світового,
бо тільки цим і вимірюється наша людська сутність.*
В. Шевчук

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Вивчення нового матеріалу

1. Вступне слово вчителя.

Затишно дітям в пазусі казок.
Отак би й слухав про царя Салтана
або про те, як весело козак
обманював турецького султана.
Про карих коней з полуменем грив,
про чаклуна, що все на світі може.
І хто б там що не говорив,
а згине зло і правда переможе!

Так сказала про казку Ліна Костенко. Ви перегорнули чимало казкових сторінок, які відкрили вам світ фантазії й мудрості нашого народу.

Зачитується уривок з казки «Про жар-птицю та вовка».

- З якої казки цей уривок? Хто її автор?
- Так, це українська народна казка «Про жар-птицю та вовка».
- А які ще народні казки ви знаєте? (*Діти називають.*)

Отже, автор цих творів — народ. А сьогодні ми познайомимося з казками, у яких є автор. Вони називаються літературними. (Опрацьовується стаття підручника, учні виписують визначення літературної казки.)

2. І. Франко — автор казки «Фарбований лис».

Розповідь про дитинство письменника та його казки.

У творчості І. Франка є збірка казок «Коли ще звірі говорили». Серед них славетна і неперевершена казка-поема «Лис Микита», яку син письменника, Тарас, за рівнем художньої досконалості ставив на один щабель із «Зів'ялим листям» та «Мойсеєм». А сам автор писав: «...Я найбільше люблю свого “Лиса Микиту”, тому що я його написав для своїх дітей...»

Казка І. Франка, яка першою відкриває для нас дивосвіт літературних творів, має назву «Фарбований Лис». Про що, на вашу думку, в ній ітиметься? Як може вона починатися?

Діти висловлюють свої думки.

У казці багато незрозумілих слів. Звернемось до Довідкового бюро? Учениця пояснює значення слів: кпити, полуда, обпатрати, мордувати, подоба, стрій, гудз, кобели, решетитися, перчислитися.

Читання із зупинками казки «Фарбований Лис» та розгляд її змісту.

Поділ її на частини:

- 1) Лис Микита на торговищі.
- 2) У бочці з фарбою.
- 3) Переляк у лісі.
- 4) Микита проголошує себе царем.
- 5) «Справедливе» царювання Лиса.
- 6) Свято в лісі.
- 7) Загибель Лиса Микити.

Фізкультхвилинка.

3. Бесіда за змістом казки.

- Хто головний герой твору?
- Розкажіть про спосіб життя Лиса Микити. Визначте основні риси його вдачі. Підкріпіть свою думку словами із тексту.

- Поясніть, який випадок різко змінив життя Лиса?
- Якою була його справедливість? Зачитайте.
- Як розправилися звірі з фарбованим Лисом, викривши його обман? Як про це говориться в тексті?
- Кого й за що висміяв І. Франко в казці? Доведіть своє твердження.
- Що перемагає — добро чи зло?

Мудро колись сказав І. Франко: «Тисячі речей забудете, а тих хвилин, коли люба мама чи бабуся розповідала казки, не забудете до смерті».

Справді, казкові герої змалечку живуть з нами, допомагають осмислювати життя, розрізняти добро і зло, фантастичне і реальне, смішне і страшне, красиве і потворне. Тому казка завжди цікава для нас.

Прочитайте ще раз слова Валерія Шевчука, що супроводжували нас протягом всього уроку, поясніть, як ви їх розумієте.

Учні розповідають.

III. Підсумок уроку

IV. Домашнє завдання

Виразно читати і переказувати казку «Фарбований Лис», намалювати до неї ілюстрацію; скласти невелику казку про пригоди домашніх тварин: «Якби звірі могли говорити».

**Урок № 17. І. ФРАНКО «ФАРБОВАНИЙ ЛИС».
ОБРАЗ ЛИСА, РИСИ ЙОГО ХАРАКТЕРУ**

Мета: вчити учнів давати власну оцінку вчинкам і поведінці дійових осіб, відрізнити головних персонажів від другорядних, удосконалювати вміння виразно і правильно читати казку в дійових особах, пояснювати особливості літературної казки; виховувати осмислення негативної суті лицемірства, зазнайства і хвалькуватості в житті людини.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: картина з комплекту «Слово і образ», ілюстрації учнів до казки «Фарбований лис», «Пам'ятка».

ХІД УРОКУ

I. Перевірка домашнього завдання

1. Поясніть особливості літературної казки.
2. Виразне читання казки «Фарбований лис» в дійових особах.
3. Ілюстрована вікторина, складена за матеріалами ілюстрацій із комплекту «Слово й образ» та дитячими малюнками. Питання вікторини: До яких епізодів казки І. Франка «Фарбований лис» намальовані ілюстрації?

II. Вивчення нового матеріалу, робота з підручником

1. Ознайомлення з «Пам'яткою» для характеристики образів твору.
 - Уважно прочитайте твір.
 - Доберіть із тексту уривки для характеристики літературних героїв. Зверніть увагу на опис їхньої зовнішності, поведінку, мову.
 - Як ви ставитесь до кожного з них? Доведіть свою думку, спираючись на текст.
 - Ставлення автора до героя.
 - Доберіть приказки і прислів'я для увиразнення вашої характеристики. Фізкультхвилинка.

2. Бесіда про образи казки «Фарбований лис».

- Хто головний герой твору? Назвіть другорядні дійові особи казки.
- Визначте основні риси вдачі Лиса.
- Як жилося звірам за Лисового царювання?
- Як Іван Франко ставиться до Лиса?
- Мова героя?
- Ваше ставлення до героя казки;

III. Закріплення вивченого на уроці

Відомий український педагог В. Сухомлинський вважав, що казки, прочитані в дитячому віці, назавжди відкладають у серці «зернятка людяності, з яких складається совість». Ви, напевно, теж помітили, що казки приносять не лише естетичне задоволення, а й змушують нас замислитися над проблемами реального життя — вибором друзів, поведінки, правильного рішення. До таких роздумів спонукала нас казка І. Франка «Фарбований Лис».

Хвалькуватість та зарозумілість Лиса, його користолюбство, нечесність, хитрування, пихатість — ось риси вдачі цього казкового персонажу, які викликають, окрім сміху, ще й осуд.

Літературні казки подібні до народних. Однак у літературній казці є свої особливості. Оповідь літературної казки підпорядкована авторській волі, і в цьому її головна ознака.

Сюжет твору може бути досить відомий, але його тлумачення, художнє наповнення, характеристика обставин та персонажів належить автору. Читач бачить те, що відбувається, очима автора, який ділиться з нами життєвими спостереженнями. Остаточний висновок з того, що відбувалося в казці, також робить автор.

Ще одна особливість літературної казки — не традиційна для жанру казки мова зі сталими зворотами, а індивідуальна, авторська. В І. Франка вона витончена, барвиста і трохи іронічна, пересипана народними приказками.

IV. Домашнє завдання

Підготуйтеся до виразного читання від слів «Так минув рік...» до кінця казки. Використовуйте всі відомі вам засоби виразності. Дайте розгорнуту відповідь на запитання: «Кого і за що висміяв І. Франко у казці «Фарбований Лис»?»

О. О. Чупринін

**Урок № 18. І. ФРАНКО «ФАРБОВАНИЙ ЛИС».
МОВА АВТОРА І МОВА ПЕРСОНАЖІВ**

Мета: продовжити вдосконалювати вміння і навички школярів щодо їх виразного читання, зокрема, тексту прозового твору (І. Франко «Фарбований Лис»); з'ясувати особливості виразності, її роль у сприйнятті змісту твору, характеристики його героїв; розвивати творчі здібності учнів, культуру зв'язного мовлення, артистизм, пам'ять, логічне мислення, увагу; формувати кругозір; виховувати почуття поваги до художньої літератури, пізнавальний інтерес до навчальної діяльності; любов до творців української класики.

Тип уроку: застосування знань і формування вмінь.

Обладнання: портрет І. Франка, текст твору «Фарбований Лис».

Прекрасна річ потребує прекрасної оправ.

Народна мудрість

Добра виразність має майже таку ж ціну, як і добра думка, бо майже неможливо добре виразитися, не зображаючи при цьому з вигідного боку того, що тут виражається.

Г. Ліхтенберг

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності школярів

III. Основний зміст уроку

1. Вступне слово вчителя.

Важливе значення в розвитку людини є її контакт із книгою. Під впливом прочитаного і почутого ми починаємо серйозніше замислюватися над життям, мріяти про майбутню професію, про героїчні подвиги, усвідомлювати головні риси сучасного громадянина: відданість

Батьківщині, принциповість, мужність, рішучість, уміння переборювати труднощі.

Ще Аристотель заявляв: якщо ми піклуємося лише про розумовий розвиток молодшої людини, забуваючи про необхідність розвитку її почуттів, ми йдемо назад, а не вперед.

Слова, які ви вимовляєте вголос у присутності інших людей, призначаються для тих, хто слухає, для того, щоб викликати певні думки і почуття, активно впливати на їхню свідомість, досягати повного взаєморозуміння.

2. Поняття «виразне читання». Засоби виразного читання.

Виразне читання — це мистецтво відтворення в живому слові думок, почуттів, настроїв, переживань, якими насичено художній твір. У процесі такого читання виявляється особисте ставлення виконавця до виконаного ним твору, відчувається його виконавський намір, який виливається в діяння словом (словодію).

Засоби виразного читання:

- техніка читання;
- логічний наголос;
- паузи;
- сприйняття-розуміння;
- бачення і реакція;
- ставлення читця до твору;
- мета читання й інтонація;
- зв'язок з аудиторією.

3. Вимоги до читця.

Мистецтво виразного читання вимагає від виконавців:

- образного мислення й емоційної збудливості;
- здатності переключатися з одного психічного стану в інший;
- вміння володіти собою та слухачем;
- бездоганного володіння технікою мовлення;
- знання законів музики мови;
- невпинного розвитку і поліпшення художнього смаку та художніх здібностей.

«...Відчуття красивого та художнього не визначиш у сухій формулі. Вони потребують почуття, практики, досвіду, власної допитливості та часу», — зазначав К. Станіславський.

«Навчити дитину виразно читати твір — значить дати їй у руки ключ до пізнання й осмислення краси та змісту художнього слова», — писав Б. Буяльський.

4. Техніка читання.

Знайомимо учнів з процесом дихання та його роллю у творенні звуків, з дикцією і найхарактернішим відхиленням від літературної норми (враховуючи мовне, діалектне оточення дітей).

Підліткам слід знати, що органи дихання у них ще остаточно не сформовані й у майбутньому спостерігатимуться певні зміни, зокрема глибшим стане дихання завдяки збільшенню грудної клітки і місткості легень.

Учитель показує дітям, яким має бути правильне дихання. Найповнішим і корисним вважається змішаний тип дихання, коли і ребра, і діафрагма вільно рухаються в процесі роботи.

Від глибини вдиху залежить сила видиху, а отже, і сила звучання.

Дихання — основа звукоутворення. Залежно від того, як саме м'язи беруть участь у роботі дихального апарату, розрізняють чотири типи дихання:

- ключичне (при якому високо здіймаються плечі, а з ними й ключиці, лопатки та верхні ребра; неефективне, справляє неприємне враження з естетичного погляду);
- грудне (при ньому розширюються середні ребра, витягується живіт, діафрагма не скорочується, нижня ділянка легенів, багата на повітряні пухирці, з роботи виключається; вважати ідеальним не може);
- діафрагматичне (черевне; дихання ґрунтується на роботі м'язів діафрагми. Скорочуючись, діафрагма осідає на черевну порожнину, від цього нижні ребра розсовуються, живіт подається вперед);
- комбіноване (грудно-черевне; дихання має найбільші переваги, бо найповніше насичує діафрагми під час видиху, що дає змогу раціонально використовувати повітряний потік під час декламації та співу).

Важливим засобом звукової виразності є голос. Мова читця має бути не лише бездоганно правильною, чіткою, а й красивою, темброво й інтонаційно гнучкою і багатогою. Красу художнього слова не можна відділити від звучання голосу читця. *Голос* — це тонкий інструмент, який доносить до слухача зміст твору, розкриває його думку.

Голоси у побуті розділяють:

- дужі й слабкі;
- дзвінкі й глухі;
- високі й низькі;
- верескливі й буркотливі;
- чисті й хриплі;
- приємні й неприємні.

Сила голосу — результат мускульного напруження голосотворного апарату. Сила голосу збільшується завдяки збільшенню напруження повітряного потоку, що йде з легенів.

Виразне читання дітей у класі, читання для слухача привчає їх володіти своїм голосом, змушує звертати увагу на кожне слово і вираз. Уміло володіючи голосом, вчитель доносить до учнів свої думки, почуття, ідеї у всій їхній повноті.

Найкращим вважається той голос, у якому скоординована робота всіх трьох факторів голосоутворення:

- органів дихання;
- гортані;
- резонаторних порожнин.

У школярів слід розвивати художні смаки у сприйманні виразного читання і водночас виробляти навички говорити і читати, варіюючи силу голосу залежно від змісту і з такою швидкістю, щоб їх розуміли слухачі.

Тембр — це забарвлення, що надається голосу так званими обертонами, тобто додатковими тонами, які виникають завдяки резонаторам.

Виробляючи в учнів правильне дихання, чітку дикцію, гнучкість голосу, варто рекомендувати їм свідомо тренувати свій голос, вимовляючи фрази у різному реєстрі й темпі, звертаючись до уявного співбесідника. Лише за такої умови можна піднести на відповідний рівень техніку читання учнів.

5. Логічний наголос.

Одним із важливих показників розуміння учнями тексту є вміння знаходити логічний наголос у кожному реченні. Адже для того, щоб з ряду слів вийшло речення з точно визначеним смислом, не досить лише надати цим словам потрібної граматичної форми, необхідно ще показати відносну логіку важливості одного слова відносно іншого

у реченні чи одного речення стосовно іншого в періоді, а зробити це сама лише граматики безсила.

Виділене в реченні слово чи словосполучення несе в собі основне смислове навантаження, тобто воно створює епіцентр думки — одні слова ближче, інші далі, залежно від їхньої смислової ролі.

Кожен із мовних тактів має свій центр, тобто слова, що виділяються різними засобами: у першому такті — голосовим підсиленням, у другому — підвищенням тону, у третьому — розтягуванням. Отже, логічний наголос має три виміри:

- мислення;
- підвищення;
- розтягування.

Виділення слів у мовному такті досягається або одним з таких засобів, або їх комбінацією.

Як же навчити підлітків відчувати «ударне», найважливіше за змістом слово?

По-перше, слід дати їм елементарні відомості про поняття логічного наголосу, по-друге, показати на прикладі, як знаходити і розставляти логічні наголоси і практично потренувати учнів на найпростішому тексті. По-третє, на уроках літератури і мови потрібно постійно виправляти порушення логічних наголосів учнями як у процесі читання, так і під час усної розповіді.

Найпоширенішими засобами, що допомагають знайти слова, які виділяються логічним наголосом, є три:

- підставлення слів (допомагає в проясненні логічного смислу фрази);
- скелетування (цей прийом полягає у звільненні тексту від слів, які лише доповнюють його найголовніший смисл);
- реконструкція фрази.

З перших кроків виразного читання учням слід допомогти усвідомити, що зайві логічні наголоси не підсилюють звучання окремих слів, а, навпаки, нівелюють їх значення, руйнують структурність тексту, втомлюють слухача.

Темп — це швидкість вимовляння звуків, складів за певний проміжок часу (наприклад, за хвилину).

На думку дослідників, оптимальною умовою доступності сприйняття мовлення є середній темп — приблизно 100–120 слів за хвилину. Найбільш важливі думки необхідно висловлювати в дещо вповільненому

темпі, часом удаючись до їх повторення. Другорядну інформацію цілком можливо подавати у пришвидшеному темпі.

Підвищення і зниження голосу в процесі мовлення прийнято називати логічною мелодією.

Логічна мелодія фрази значною мірою визначається розділовими знаками.

- 1) *Крапка* вказує на певну завершеність висловлювання і вимагає зниження голосу на слові або на словах, що перед нею знаходяться.
- 2) *Кома* свідчить про те, що думка не завершена, що вона продовжується, тому кома фіксує коротку паузу і часто вимагає підвищення голосу.
- 3) *Крапка з комою* визначає два способи читання:
 - неповне порівняно з крапкою зниження голосу із меншою паузою;
 - підвищення голосу, як на комі, але з тривалішою паузою.
- 4) *Дві крапки* показують, що буде продовження, голос знижується менше, ніж на крапці, і пауза менша; перед двома крапками темп може трохи пришвидшуватись.
- 5) *Три крапки* відбивають на письмі незавершеність, уривання розповіді і значну відчутну паузу. Три крапки можуть вимагати підвищення голосу, коли після них продовжується чи закінчується висловлювання думки, або зниження голосу, коли те, що можна було б додати, не є істотним.
- 6) *Тире* означає пропуск у словесному відтворенні думки, а тому вимагає такої голосової фігури, яка немов заповнювала б пропущене. Перед тире голос досить круто піднімається, а після нього різко падає.
- 7) *Дужки і тире з комами* (або тільки тире чи тільки кома) відокремлюють вставні слова і речення, що мають свою мелодію, яка залежить від характеру вставних фраз; менш значні — під час читання монотонніше і швидше промовляються.
- 8) У *простому розповідному реченні* висхідна інтонація поєднується із нисхідною; підметова і присудкова групи слів мають наголоси.
- 9) У *питальних реченнях* інтонація йде на підвищення до слова, на яке припадає логічний наголос, слова, що після нього, вимовляються майже на тому самому реєстровому рівні.
- 10) В *окличних реченнях* основні слова, здебільшого, виділяються підвищенням тону.

- 11) Логічна мелодія фрази, що містить перелік, вимагає поступового підвищення голосу на словах, які цей перелік складають.
- 12) Короткі звертання та вставні слова, що знаходяться в середині чи в кінці речення, здебільшого не виділяються логічною мелодією різко, а виливаються на інерції тих зусиль, що докладені для вимови попередніх слів і вимовляються на тому ж висотному рівні (або трохи нижче), що й попереднє слово.
- 13) поширені звертання мають самостійніше смислове значення і тому помітніше відділяються від інших слів паузами.

6. Паузи.

Технічну і логічну роботу над текстом не можна вважати завершеною, доки юні читачі не навчаться користуватися паузами.

Поділ мови на окремі інтонаційно оформлені частини допомагає відчувати повну чи відносну завершеність думки, і відповідно, її смисл. Паузами позначається членування мови. Вони сприяють смислового уточненню тексту і розподіляються як за характером, так і за місцем.

Виділяють такі види пауз:

- граматична (виникає на місці розділових знаків);
- логічна (може виникати в будь-якому місці речення, але її місце обов'язково вмотивоване змістом цього речення, його логікою);
- логіко-граматична (опрацьовуючи текст, іноді доводиться стикатися з таким явищем, коли за змістом потрібна логічна пауза, а за законами граматики — граматична. Вона триваліша за логічну і граматичну і позначається двома вертикальними лініями (||));
- ритмічна (вона служить для фіксації наявного у творі ритму і може виникати не лише в кінці, а й у середині віршованого рядка. Ритмічна пауза застосовується під час читання будь-якого поетичного твору);
- психологічна (йде від читця, вона не нав'язується текстові, але й не завжди диктується ним; передає єдність почуття, думки і волі; є результатом переживання, відчуття художнього твору).

7. Ставлення читця до твору.

Слід навчити підлітків читати твір так, щоб за кожним реченням відчувалося їхнє емоційне ставлення до образів, картин, події, які вони уявляють собі та про які розповідає автор. Цього можна досягти лише за умови, коли школярі усвідомили ставлення автора до фактів, дійових

осіб, явищ, описаних у творі. Читайте ніколи не залишиться байдужим до прочитаного, якщо він осмислить усі проблеми, які хвилювали автора: чому він написав саме про те, а не про інше, для чого йому писалося саме так, а не інакше. У роботі читця не досить самому перейнятися авторським почуттям, треба вміти донести цю схвильованість, це емоційне багатство — пристрасть, любов, радість, горе, біль, ненависть — до слухачів. Лише тоді і сам виконавець, і той твір, який він виконує, житимуть у читанні, тобто слово читця найактивніше діятиме на слухача. Інакше слухачі відчуватимуть фальш, неприродність, нещирість. Необхідно активно формувати у школярів життєві ідеали, і від того, як зазначав В. Сухомлинський, «що відкрилось дитині в навколишньому світі... що її здивувало і полонило, що обурило і змусило плакати — не від особистої образи, а від переживання за долю інших людей — від цього залежить, яким громадянином буде наш вихованець». Отже, навчаючи дітей майстерності правдивого, емоційного читання, вчитель активно виховує її.

8. Мова читання й інтонація.

Для правильного тлумачення й виконання твору необхідно точно визначити мету читання, допомогти учням усвідомити її, донести до слухачів. Мета (підтекст) — це активне життя твору, все, що має бути розкрите, з'ясоване під час його виконання. Визначити правильно мету — це значить визначити, які думки, почуття, настрої треба донести до слухача. Головною метою читання будь-якого твору є вміння донести до слухачів його суть, зігріту переживаннями читця, бажання активно вплинути на дітей, пробуджуючи в них необхідний настрій, почуття, душевний відгук.

Поставлена перед читцем мета має вести його за собою, змушувати шукати найкращі інтонаційні варіанти її розкриття.

Інтонація — засіб усного мовлення, що полягає у вираженні його мелодики, гучності, темпу, наголосів і пауз. Антиподом багатого інтонацією мовлення є його монотонність.

Основною інтонацією має бути гнів, біль, крик серця, обурення. Навчити підлітків володіти мистецтвом інтонації — навчити їх добре читати.

Інтонація ґрунтується на правді думок і почуттів митця. Інтонація — це готовий штамп чи звукова форма, яку можна приладнати до «схожого» тексту. Вона народжується щоразу заново і щоразу іншою, залежно

від конкретного змісту внаслідок взаємодії всіх голосових властивостей (темпу, сили, висоти, польоту тощо).

Найяскравішою, найемоційнішою інтонація буває тоді, коли читець по-справжньому схвильований, глибоко сприймає все, про що говорить, і головне, правильно розуміє ідейно-художній зміст твору.

Важливою є гучність мовлення читця. Якщо він читає тихо, його не почують, надто голосне виголошення промови зазвичай викликає у слухачів роздратування. За висотою голос може бути низьким, високим та середнім — це залежить від його природи. Головне, щоб промовець або читець проголошував природнім голосом.

До речі, з метою активізації уваги слухачів ораторові досить посилити гучність мовлення або підвищити тон голосу. Після поновлення уваги аудиторії потрібно повернутися до нормального тону, щоб у слухачів не склалося враження, що промовець нервує. Можна вдатися й до протилежного: понизити гучність мовлення до шепоту, понизивши тон голосу. Відновити увагу можна й змінною темою мовлення, особливо уповільненням (не порушуючи при цьому логічної стрункості викладу).

Отже, читець у процесі підготовки твору до виконання і під час читання повинен підпорядкувати свою творчу роботу авторському задумові і завданням, які розв'язує письменник, активно впливати на слухача гнучкістю і багатством інтонації.

9. Зв'язок з аудиторією.

Виконання будь-якого твору буде цікавим лише тоді, коли читець свої почуття, переконання прагнуть нести конкретній аудиторії. Виразне читання вимагає тісного зв'язку між виконавцем і слухачем.

Читець завжди повинен прагнути примусити слухачів подивитися на світ його очима. Під час відтворення тексту виконавець намагається поділитися тим, що сам побачив і пережив, і залучає до цього слухачів.

Виконання твору читцем завжди супроводжується певною мімікою і жестами. Вони мають бути нерозривно пов'язані з інтонацією. Жести і міміка не виникають самі собою, а доповнюють думку, яку іноді неможливо виразити самими лише словами; виступають як допоміжний засіб відтворення почуттів.

10. Теорія літератури (учні зазначають у зошиті).

Мова автора — художній засіб: частина художнього тексту, в якому автор сам описує різні події, картини природи, розповідає про вчинки персонажів, їхні настрої, почуття.

Примітка. Слід пам'ятати, що під час передачі діалогу в епічному творі читець не повинен перевтілюватися в дійових осіб, він тільки веде розповідь про них, відтворюючи їхні думки, почуття.

11. Виразне читання твору І. Франка «Фарбований Лис», його особливості.

Швидкість виразного читання художнього тексту буває різна. Можна читати в повільному, середньому або швидкому темпі. Так, початок казки «Фарбований Лис» І. Франка читається в повільному темпі, епізод появи Лиса в місті — середньому, втеча його від псів — у швидкому.

Залежно від розвитку подій та явищ, почуттів та настроїв героїв темп читання змінюється багато разів.

12. Читання тексту по ролях.

Під час читання звертається увага на виразність (дотримання техніки читання (дихання, голос, тембр); наявність логічного наголосу, темпу, мелодії, паузи, вимової, інтонації тощо).

13. Опрацювання завдань.

- Віднайдіть місця художнього твору, де темп читання різний (повільний, середній, швидкий).
- Прочитайте уривок з казки від слів *...коли йому настрічу біжить пес...*, закінчуючи словами *...снік у діжу та й сховався*; охарактеризуйте необхідну інтонацію, темп, розставте паузи, логічні наголоси.
- Яка роль надається темпу наступного уривку від слів *Тут він був!..*, закінчуючи словами *Урятований, але як!*.
- Доведіть, що логічна мелодія фрази значною мірою визначається розділовими знаками на прикладі уривку від слів *Став мій Лис...*, закінчуючи *...небоже Микито!*.
- Розставте логічний наголос і зазначте паузи в останньому абзаці твору.

14. Робота з підручником.

Опрацювання статті про виразне читання.

IV. Закріплення опрацьованого матеріалу у формі бесіди за питаннями

- Чому виразне читання — це мистецтво? Обґрунтуйте особисте судження.
- Що необхідно знати читцю, працюючи над художнім твором?

- Прокоментуйте і висловіть власні міркування стосовно слів Л. Толстого: «Діяльність мистецтва заснована на тому, що людина, сприймаючи слухом чи зором вираження почуття іншої людини, здатна перейматися тим самим почуттям...».
- Яке значення мають розділові знаки під час виразного читання?
- Чому, на ваш погляд, тембр — це забарвлення, що надається голосові?
- Вмотивуйте, чому інтонація є головним засобом донесення до слухачів змісту твору, його підтексту, настрою.
- Поміркуйте, формуванню яких навичок і рис характеру людини сприяють знання особливостей виразного читання.
- В якій професійній діяльності можливе використання вмінь, знань і навичок з виразного читання?

V. Оголошення результатів роботи школярів за урок

VI. Підсумок уроку

Виразне читання на уроках літератури може виконувати різні функції, виступаючи як засіб:

- первинного ознайомлення з текстом;
- розкриття ідейно-художнього змісту твору;
- аналізу літературного твору;
- пізнання і розкриття характеру дійових осіб;
- розгляду стилістичних і жанрових особливостей твору;
- розкриття своєрідності структури твору;
- розвитку творчої уяви школярів;
- естетичного виховання учнів;
- розвитку мислення;
- заучування творів напам'ять;
- виявлення рівня знання і розуміння учнями тексту;
- розвитку мови.

VII. Домашнє завдання

К. С. Мазур

**Урок № 19. ТЕСТОВА РОБОТА ЗА ЛІТЕРАТУРНОЮ КАЗКОЮ
І. ФРАНКА «ФАРБОВАНИЙ ЛИС»**

Мета: перевірити знання учнів про зміст літературної казки «Фарбований Лис», засоби виразного читання, розвивати творчі здібності дітей, виховувати активну життєву позицію.

Тип уроку: урок перевірка знань.

ХІД УРОКУ

I. Оголошення теми, мети уроку

II. Тестова робота

I рівень

- Літературними називаються казки:
 - надруковані в книжках;
 - створені письменниками;
 - створені народом.
- «Фарбований Лис» належить до казок:
 - фантастичних;
 - побутових;
 - про тварин.
- «Фарбований Лис» — це:
 - легенда;
 - переказ;
 - казка.
- Народне оповідання про незвичайні, часом фантастичні події називається:
 - легендою;
 - казкою;
 - переказом.
- Фарбований Лис назвався перед звірами:
 - царем Остромислом;
 - царем Левом;
 - Лисом Микитою.
- Лис Микита видав себе перед звірами:
 - затанцювавши;
 - заспівавши по-лисячому;
 - змивши синю фарбу.

7. Куди сховався Лис від собак:
 а) у хату; б) у бур'яни;
 в) у діжу з фарбою.
8. Слово *кпнати* означає:
 а) нахвалятися; б) насміхатися;
 в) прораховуватися.
9. Розмова між персонажами називається:
 а) монологом; б) діалогом;
 в) п'єсою.
10. Лис Микита зробився:
 а) багатирем; б) слугою;
 в) царем.
11. Із якого твору цей уривок: «Знов радість, знов оклики зачудування і подяки. От цар! От добродій! От премудрий Соломон! Та за таким царем ми проживемо віки вічності, мов у бога за дверима»?
 а) «Про правду і кривду»;
 б) «Фарбований Лис»;
 в) «Мудра дівчина».
12. Дійовими особами можуть бути:
 а) тільки люди;
 б) тільки тварини і рослини;
 в) не лише люди, а й тварини, рослини, предмети.
 Фізкультхвилинка.

II рівень

Скласти невелику казку про пригоди домашніх тварин: «Якби звірі могли говорити».

III. Домашнє завдання

Повторити особливості літературної казки. Пояснити зміст приказок, ужитих у казці «Фарбований Лис»:

Крутився мов муха в окропі.
 Заснув як по купелі.
 Заграло серце.
 Відколи світ світом.
 Аж око в'януло.
 Мов полуда з очей спала.

Н. С. Хлівнюк

Урок № 20. ВАСИЛЬ КОРОЛІВ-СТАРИЙ «ПОТЕРЧАТА»

Мета: висвітлити переносне значення казки, прищеплювати бажання робити добро як спонуку до позитивної життєдіяльності; формувати вміння усвідомлювати важливу потребу уважного ставлення до ближнього, любові до нього.

Обладнання: дошка, хрестоматія.

ХІД УРОКУ

I. Перевірка домашнього завдання

1. Дати власну оцінку вчинкам і поведінці Лиса із казки І. Франка «Фарбований Лис».
2. Визначити особливість літературної казки.

II. Повідомлення теми і мети уроку

III. Сприйняття матеріалу

1. Вступне слово вчителя.

Письменник і художник Василь Королів-Старий (справжнє прізвище Королів) народився 4 лютого 1876 року в селі Ладан на Чернігівщині.

У 1919 році Королів виїхав у країну, яка тоді називалась Чехословаччина. В Україні в той час відбувались пореволюційні події.

Василь Королів-Старий написав багато творів для дітей та юнацтва. Це такі: роман «Чмелик», збірка оповідань «Нечиста сила», збірки п'єс «Русалка-жаба», «Лісове свято» та ін.

У збірці «Нечиста сила» письменник зображує домовиків, хух, мавок, русалок, потерчат та інших персонажів українського фольклору.

«Довідкове бюро» (повідомлення учнів).

За народними уявленнями Домовики — це вид нечистої сили, що живе в будівлях разом з людьми, але невидима для людського ока. Завдання Домовика — оберігати сімейне вогнище.

Василь Королів-Старий у своїх фантастичних казках змальовує всю «нечисть» не як злі сили, а як дружні людині, ті, що не шкодять, а навпаки, стають у пригоді, допомагають у скрутний час.

2. Ознайомлення зі змістом казки «Потерчата».

3. Слово вчителя про образи фантастичних істот: Домовика, левадної Хухи, Потерчат, Дідька, Водяника, Русалок, створені уявою автора на основі українського фольклору.

4. Слово вчителя про добро і зло в казці «Потерчата».

Міфологічні істоти несуть і роблять добро людям, тому що вони — народна творчість. Зло іде від горілки, яку і в народі, і в казці названо «зеленим змієм».

У казці Г. Х. Андерсена «Снігова Королева» добро в образі Герди і всіх персонажів, що їй допомагають. Зло — в образі Снігової Королеви, розбійників. Негативних персонажів менше, тому добро отримує перемогу над злом.

В казці Ш. Перро «Попелюшка», добро в образі Попелюшки і її однокласниць отримує перемогу над злом в образі Мачухи.

Існує багато українських народних казок про нечисту силу. Вони відносяться до групи — чарівні казки Питання до учнів:

- Які народні казки про нечисту силу ви знаєте? (*«Кривенька качечка», «Яйце-райце», «Телесик», «Котигорошко», «Царівна-жаба», «Летючий корабель»*)
- Як закінчуються названі вами народні казки про нечисту силу? (*Перемогою добра над злом.*)

5. Слово вчителя про світлий, життєтвердний погляд письменника на світ.

IV. Осмислення матеріалу

1. Аналіз зовнішності (портрети) казкових істот. Питання до учнів:

- Опис зовнішності яких фантастичних істот є в казці?
- Опис Потерчат.
- Знайти опис Потерчат у казці і прочитати.

«Потерчата були малесенькі, зовсім голі, з великими, блискучими очима й сторчоватими синенькими чубчиками на голівках. Бігли вони жваво, тільки ж їхні маленькі криві ніжки не могли широко ступати, а через те вони посувались вперед дуже повільно».

2. Теорія літератури. Слово вчителя про портрет. Робота з підручником.
 3. Слово вчителя про наскрізний гуманізм казок. Пояснити значення слова «гуманізм».
2. Завдання учням.

- Оцінити вчинки Домовика з позиції гуманізму.

За народними уявленнями, Домовик — це фантастична істота, яка захищає добробут людей, допомагає в побуті. У казці В. Короліва-Старого Домовик — це персонаж, який також оберігає будинок, подвір'я (в даному випадку дяка Оверка). Упевнившись у тому, що в господарстві все має бути добре, Домовик поспішив на допомогу хазяїна в дорозі. Він прийшов учасно і врятував дяка Оверка.

- Оцінити вчинки Потерчат з позиції гуманізму.

За народними уявленнями Потерчата — це вид нечистої сили, яка шкодить людям. Їх ще називають Чортенятами. Та в казці Василя Короліва-Старого Потерчата хотіли допомогти п'яному дякові Оверкові. Але ж усім відомо, що люди бояться нечистої сили. Але ж нечиста сила вже була в самому дякові, і він її сам помітив, коли пив горілку. Тому з добрих намірів Потерчат могло б статися щось страшне.

V. Закріплення матеріалу

Завдання учням:

- Дайте визначення портрету.
- Народне уявлення про Домовика.
- Персонажі казки — носії добра і зла.

VI. Домашнє завдання

1. Виразно читати та аналізувати казку «Потерчата».
2. Намалювати Потерчат.

**Урок № 21. ВАСИЛЬ КОРОЛІВ-СТАРИЙ
«ХУХА-МОХОВИНКА»**

Мета: виховувати на матеріалі казки бажання робити добро; розкрити роль перемоги добра над злом; формувати потребу уважного ставлення до ближнього, любові до нього.

Обладнання: дошка, хрестоматія, малюнки учнів.

ХІД УРОКУ

I. Перевірка домашнього завдання

1. Виразно прочитати уривок казки «Потерчата», де йдеться про Домовика. Переказати його. А яким є Домовик за народними уявленнями?
2. Знайти опис зовнішності Потерчат і виразно прочитати його. Переказати зміст уривка. Оцінити вчинок Потерчат.

II. Повідомлення теми і мети уроку

III. Сприйняття матеріалу

1. Ознайомлення зі змістом казки Василя Короліва-Старого «Хуха-Моховинка».
2. Питання до учнів:
 - Образи яких фантастичних істот згадуються в казці? (*Хухи лісові, печерниці, очеретянки, бур'янки, степовички, байрачні, левадні та Хо, зокрема Хо-Суковик, Лісовик.*)
 - Про яку Хуху згадується у казці «Потерчата»? (*Левадну Хуху*)
 - Якою Хухою є Моховинка? (*Лісовою та ще й боровинкою, бо народилася і жила в бору, де і весь її рід.*)
3. Слово вчителя про добро і зло в казці.

Носії добра в казці — Хухи та Хо. Носії зла — дід, який спочатку зруйнував житло Моховинки, а потім зробив її кривою на все життя.

Та Василь Королів-Старий розриває коло зла. Коли дідові потрібна була допомога, Хуха-Моховинка забула свої образи і врятувала його та ще й покликала інших лісових істот.

У казці «Хуха-Моховинка» Королева-Старого добро несуть фантастичні істоти, а зло — людина.

У датчанина Г. Х. Андерсена в «Сніговій Королеві» добро несе дівчинка Герда (людина), а зло — фантастична істота — Снігова Королева.

У француза Ш. Перро в «Попелюшці» носіями добра і зла є люди — Попелюшка і Мачуха, а фантастична істота Фея на стороні добра — Попелюшки.

4. Слово вчителя про світлий, життєствердний погляд на світ

Казка вчить нас любити і берегти природу, тварин, людей. Засуджує тих людей, що незаконно рубають дерева, неуважно ставляться до тварин. Слід пам'ятати слова з Біблії про те, що на зло потрібно відповідати добром. І тоді добро повернеться.

Питання до учнів: Що таке *портрет*?

5. Опис зовнішності Хухи-Моховинки. (Учні знаходять у тексті.)

«Як і всі інші Хухи, Моховинка так само мала мінливу вовничку, яка враз сама собою робилася того кольору, що й ті речі, біля яких бувають Хухи. Моховинка найчастіше була зеленою, бо рідко відбігала від своєї зеленої хатки. Але ж коли вона бігала по соснових старих глянцях, що лежали на землі, то ставала такою ж рудувато-червоною, як вони. Біля потоку була вона блакитною, як вода, на піску — жовтою, як пісок, між кущами шипшини — рожевою, на вересі — фіалковою, на снігу ставала білою».

«Була вона й сама пухка, як мох. Мала довгу вовничку, що, мов шовком, вкривало все її тільце. Сама тільки мордочка була голенька й нагадувала садову жовто-фіалкову квіточку — “братики”. Та були ще в неї голенькі зісподу, рожеві лапки».

«Хухи не можуть говорити, доки бувають невидимі. Вони тільки пишуть, як мишки, або муркочуть, як котики. Сили вони також не мають, бо легенькі, як пушинка, а м'якенькі, як вата».

- Як діти описували мамі Хуху? («...Щось таке, мов котик. Тільки то був не котик. Гарнесенький, м'якесенький. Мордочка, мов квіточка, а голосок, як у мишки».)
- Як М. Коцюбинський у казці «Хо» описав Хо? («Мов туман той, сива борода його м'якими хвилями спада аж до ніг, черкається росяної трави.

З-під білих кострубатих брів, з глибоких западин визирають добрі, лукаві очі».)

IV. Осмислення матеріалу

Завдання до учнів:

- З'ясувати, що таке гуманізм.
- Оцінити вчинки персонажів з позиції гуманізму.

Хуха-Моховинка разом з іншими Хухами кличе лісника, коли дід рубає дерево; кличе на допомогу людей, коли кізка потрапила в сітку; разом з іншими Хухами допомагає дідові, коли той потрапив у біду.

Дід спочатку робив погані вчинки: зрубав дерево, зруйнував хатку Хухи-Моховинки, кинув сокирою, щоб убити Хуху, та тільки поранив їй ніжку. Але після того як Хухи врятували йому життя, дід змінив свою думку про цих істот і віднині розповідав людям про них тільки гарне.

V. Домашнє завдання

1. Виразно читати, переказувати та аналізувати казку «Хуха-Моховинка».
2. Намалювати Хуху-Моховинку.

В. В. Колісник

**Урок № 22. БЕСІДА ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ.
АНАЛІЗ КАЗОК ВАСИЛЯ КОРОЛЕВА-СТАРОГО
«НЕЧИСТА СИЛА», «МАВКА ВЕРБИНКА»**

Мета: розглянути зміст казок «Нечиста сила», «Мавка Вербинка»; вчити учнів вмотивовувати свою думку, робити висновки, узагальнення; розвивати навички виразного читання; вміння аналізувати прочитане, розрізняти добро і зло, смішне і страшне, фантастичне і реальне.

Обладнання: портрет письменника В. К. Королева-Старого, малюнки до казок, видання казок «Нечиста сила».

*Заглядає в шибку казка сивини очима,
Материнська добра ласка в неї за плечима.*

В. Симоненко

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Вступне слово вчителя

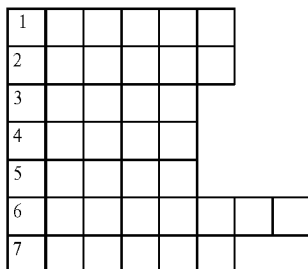
Казки. Люблять їх і дорослі, й діти, бо вони вчать добра, справедливості. Тож до нас на урок заглянула казка. Тема нашого уроку «Казки В. Королева-Старого “Нечиста сила”, “Мавка Вербинка”». Отож на уроці ми повинні розглянути зміст цих казок, давати чітко і конкретно відповіді на запитання, вміти робити висновки, характеризувати казкових героїв.

А хто ж він, казкар? Перегорнемо сторінки із його біографії, розгадавши кросворд.

III. Повторення вивченого матеріалу

1. Кросворд.

Яке справжнє прізвище В. К. Старого? Прочитати слово в перших клітинках по вертикалі.

- 1) Людина, яка пише казки. (*Казкар*)
- 2) Щоб бути корисним своєму народові, він вирішив продовжити... (*Освіту*)
- 3) Жанр автобіографічного твору «Чмелик». (*Роман*)
- 4) Казковий герой, узагальнений характер, створений письменником. (*Образ*)
- 5) Село, в якому народився. (*Ладан*)
- 6) Де навчався письменник? (*Інститут*)
- 7) Ім'я Королеви Старого. (*Василь*)

IV. Вивчення нового матеріалу

1. Вступне слово вчителя.

Додому вам було завдання прочитати казки, а саме: «Нечиста сила», «Мавка Вербинка». Перш ніж приступити до аналізу цих казок, давайте заглянемо у словник міфічних істот, про які йтиметься на уроці.

2. Словник казкових героїв

- 1) **Нечиста сила** — надприродна істота, що втілює в собі зло.
- 2) **Відьма** — жінка, яка, знаючись із нечистою силою, завдає людям шкоди.
- 3) **Вовкулака** — відлюдкувата людина.
- 4) **Водяник** — злий дух (зображуваний у фольклорі як дід із сивою бородою), що живе в озерах, річках тощо і приносить людям нещастя.
- 5) **Лісовик** — той, що живе в лісі.
- 6) **Мавка** — казкова лісова істота в образі чарівної голої дівчини з довгим розпущеним волоссям.

Учитель. Королів-Старий створив ще власний світ казкових героїв. Зокрема у казці «Нечиста сила» діють:

- 1) **Диви з Персії** — міфічні істоти.
- 2) **Джин** — у мусульманській демонології — духи, що населяють гори, пустелі, оази; різновид чортів і упірив.
- 3) **Тролі та Ельфи** — лісовики.
- 4) **Леді** — персонаж шотландського фольклору.
- 5) **Коррігани та Нічні Прачки** — міфологічні істоти.
- 6) **Гастраман, Шотек, Скршитек** — персонажі чеського міфологічного фольклору.
- 7) **Фотель** — крісло.
- 8) **Ярмулка** — шапочка з м'якої матерії без околички, яка щільно прилягає до голови.
- 9) **Лапсердак** — старовинний довгий верхній одяг польських та галицьких євреїв.
- 10) **Люстриновий** — пошитий з люстрину, вовняної або напіввовняної тканини з глянцем.
- 11) **Атрамент** — чорнило.
- 12) **Калавурка** — очевидно, мається на увазі сторожове приміщення.
- 13) **Кунак** — товариш (татарське слово).

«Мавка Вербинка»:

1. **Бинда** — стрічка.
2. **Вискусуюють** — тут: ховаються, уникають.
3. Розгляд змісту казки «Нечиста сила».

Учні знайомляться з героями казки «Нечиста сила».

Вчитель. Дайте відповідь на питання: Кого із персонажів ви вважаєте злими, а кого добрими? (Робота в парах. На підтвердження написати цитати.)

Запитання для бесіди

- 1) Учні читають казку від слів «було це в тисяча дев'ятсот бідувадцятьому році...» до слів «...так виблискували вони ніжним синьо-жовтим сяйвом чистої, свіжої порохні...» Про яких казкових героїв тут йдеться?
- 2) До чого вони готувалися?
- 3) У що були одягнені Чорти, Відьми, Вовкулаки?
- 4) Кого із героїв казки називали «панами делегатами»?

- 5) Із яких країн прилітали Красні юнаки, Диви з Персії та Джини, гожі дівчата та інші казкові образи?
- 6) Хто прилетів у гості? Знайдіть ці рядки у тексті казки.
- 7) Як звали найстарішого і найповажнішого на Україні Чортового діда?
- 8) Знайти портрет Вія у тексті.
- 9) Про що говорив Вій на світлих зборах?
- 10) Кого зустрів Хапун, коли летів на збори? Розповісти про цю зустріч.
- 11) Ким виявився єврей?
- 12) Що думав про Невидиму силу письменник?
- 13) Зачитати кінець казки від слів *...три роки прожив у Невидимій силі в гостині письменник...*
- 14) Що хотів нам сказати про Невидиму силу казкар?

Доповнення вчителя.

Так, діти, письменник, пишучи про нечисту силу, мав чисті й світлі думки про людей, проймався їхніми болями й радощами, показав, що всі вони, казкові герої, є добрими, а не злими.

4. Бесіда про казкових героїв.

Учитель

«МАВКА ВЕРБИНКА»

Моя домівка — ліс густий,
А все, що в нім, — моя сім'я:
Вовки, лисиці, Хух малий,
Коза, куріпки і змія,
А відгадаєте, хто я?

Прочитавши акровірш, саме про неї, Мавку, ми і почнемо розмову. Якою постає Мавка Вербинка перед вами?

5. Групова робота. Бесіда за питаннями.

- 1) Про яких Мавок ще згадає у казці письменник?
- 2) Про яких казкових персонажів йдеться у казці?
- 3) Що зробила Мавка, угледівши мисливців?
- 4) Прочитати цитати до характеристики Лісовика.
- 5) Що трапилося із Зайчиком?
- 6) Чим допомогла Зайчикові Мавка?
- 7) Як урятувалася кізонька Вербинка?
- 8) Прочитати уривок від слів *...Вербинка знала, що він — добрий...* до слів *...підштовхує їх до вбивства безневинних створінь.* Аргументуйте свою думку, прочитавши уривок. А як ви думаєте?

- 9) Кому допоміг лісник?
- 10) Як наказав вовків лісник?
- 11) Тож якою постала Мавка у казці «Мавка Вербинка»?

Учні зачитують портрет Мавки, виписаний з казки «Мавка Вербинка»: «Незвичайно гарна дівчина з темними очима, як фіалки; довге темно-синє волосся, що виблискувало, як гайвороняче крило, довгі світло-зелені шати, ніжні, білі, як лілеї, руки і голос, неначе задзвонили навколо сині дзвіночки».

Група дітей змальовує психологічний портрет Мавки.

V. Підсумок уроку

Як бачите, Королів-Старий у своїх казках облагороджує «нечисту силу», показав народові традиційно злі й лихі алегоричні образи добрими, вчинки яких здебільшого приносять людям якусь користь.

VI. Домашнє завдання

1. Намалювати малюнки до самостійно прочитаних казок В. Королева-Старого.
2. Прочитати твір О. Іваненко «Казка про маленького Піка».

**Урок № 23. ІВАН ЛИПА «БЛИЗНЯТА».
ПОВЕДІНКА БРАТІВ-БЛИЗНЮКІВ**

Мета: навчити учнів коментувати особливості вдачі братів; розвивати вміння аналізувати описувані автором ситуації; формувати в учнів активну життєву позицію; розвивати вміння висловлювати власну думку та обстоювати її.

Обладнання: книга Лариси Андріївської «Казки старого лева», текст казки І. Липи «Близнята», казка Дж. К. Роулінг «Гаррі Поттер і філософський камінь», малюнки дітей, аудіозапис будь-якої ніжної мелодії.

Тип уроку: нестандартний урок (урок-подорож у казку).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Вивчення нового матеріалу

1. Вступне слово вчителя.

Казка «Близнята», яку ми з вами прочитали на попередньому уроці, сьогодні покличе нас у казкову мандрівку. Ми спробуємо заглянути в казку, поспілкуватися з її героями і разом з цим виконати наступні завдання:

- а) вміти пояснити сенс дарунків Долі;
- б) простежити за текстом, як ці дарунки хлопці використали в житті;
- в) навчитися аналізувати певні ситуації, описані в казці;
- г) вміти аргументувати власні судження.

А зараз всі дружно сідаймо на килим-самоліт, і він нас помчить у казку де давно на нас чекають.

Звучить аудіозапис ніжної мелодії.

Учитель. Ми вже в казці. Придивіться уважно до цього трикутного будиночка. Чий він? Мабуть, нам краще про нього розкажуть екскурсоводи. Умова: розповідати в теперішньому часі й зачитувати цитати.

Учень-екскурсовод. Цей будиночок збудував веселий брат. Він хотів, щоб усі люди в країні були веселими й щасливими, а (*цитую*) «палата має всього три кути. Стіни з різних матеріалів: одна з каменю, друга — з цегли, третя з мармуру. На фронтоні в ряд великі фігури різних звірів і птахів. Вікон багато, і всі вони різні...»

Учитель. Про дива, які творяться у чудернацьких палатах розповідь нам інший екскурсовод.

Учень-екскурсовод (*цитую*). Тут усе дивовижне, кумедне, смішливе, а особливо дерев'яний чоловічок, що безугавно вертиться і перекидається на шпилі» до слів «...ні одна кімната не була подібна до другої».

Учитель. Третій екскурсовод розповідь нам про інтер'єр кімнат. Учень розповідає про найдивовижніше диво цих палат — три кімнати. Особливу увагу звертає на опис дивних яблучок (зачитує цитату з тексту від слів «у кожній кімнаті на золотому ланцюжку висіло яблучко» до слів «...не вийшов з палати без міри веселий і задоволений».

Учитель. Ми бачимо різні дива. Давайте влаштуємо невеличке інтерв'ю з господарем цих палат. Думаю, серед нас знайдуться кореспонденти.

2. Орієнтовні запитання і відповіді.

Кореспондент. Скажіть, будь ласка, з якою метою ви збудували такий химерний будиночок?

Господар. Щоб людям було весело. Я все зробив, аби вони почували себе веселими, життєрадісними, щасливими.

Кореспондент. Невже від споглядання різних див люди стають щасливими?

Господар. Я переконаний, що так.

Кореспондент. Що, на вашу думку, потрібно людині для повноцінного щастя?

Господар. Те, що знаходиться в моєму будинку і є необхідним для повноцінного щастя.

Учитель. Як бачимо, у цій країні всі живуть весело й безжурно. Всі щасливі.

Чи, може, їм так здається? Давайте подумаємо над запитанням: Чи правильно скористався дарунком Долі веселий брат?

3. Робота в групах.

Завдання першої групи: З'ясувати, на кого чи на що покладався веселий брат у своїх діях, маючи дарунок Долі.

Завдання другій групі: Довести, що господар химерних палат живе лише одним днем і не думає про майбутнє свого народу.

Музична пауза, 2 хвилини на підготовку.

Вчитель заслуховує представників від обох груп, оцінює відповіді. Оцінки коментуються.

Учитель. У казці все швидко робиться. Поки ми дискутували, то сталося непоправне. Про це нам розповість екскурсовод. Події необхідно описувати в минулому часі.

Екскурсовод. Як ми вже побачили, люди в цій країні жили весело і безтурботно.

З усіх-усюд сходилися до химерного будиночка люди, щоб задовольнити тимчасові потреби: побачити різні дива, посміятися, повеселитися. А тим часом ворог захопив землі. Господаря дивних палат убито. На майбутні покоління чекають бідність, голод, рабство. І все це через те, що один з братів не зумів скористатися дарунком Долі й не приніс щастя людям.

Учитель. У нас є нагода зустрітися з другим братом і з'ясувати, чи правильно він скористався дарунком Долі. Де ж був він, поки ми дискутували?

Екскурсовод. Другий брат мандрував світом, побачив багато див і повернувся в країну сивим дідом.

Учитель. Діти, зверніть увагу на малюнок. Ми бачимо другого брата молодим, а не сивим і старим. Біля нього — його вірні друзі — Собака, Щур, Ворон. Давайте проведемо з ним і його товаришами прес-конференцію. Ви маєте право підготувати по три запитання кожному.

4. Можливі варіанти запитань і відповідей.

Кореспондент. У мене запитання до кмітливого брата. Скажіть, будь ласка, як вам вдалося знову стати молодим, адже в країну ви повернулися сивим дідом?

Брат. Я став молодим через те, що правильно скористався дарунком Долі. Приніс своєму народу і країні щастя. Зробив добро за це Доля мені віддячила молодістю.

Кореспондент. Хто вам підказав, як визволити країну?

Брат. Я уважно до всього придивлявся, прислухався, а не жив одними емоціями. У одному селі почув, як старий дід розповідав своєму внукові казочку про барабан, козаків, млинок, чарівну шаблю. З казки дізнався, що ці речі може знайти лише той, хто має у своїх руках маленьку зроблену кулю. Отже, мова йшла про мене.

Кореспондент. Як вам вдалося відшукати ці речі?

Брат. Дід сказав, що для цього потрібно мати двох чорних, що літають — оглядають, двох сірих, що гризуть-шукають, і двох рудих, що нюшать-приносять (розповідає, як викохав собу вірних друзів-помічників: воронів, щурів, собак).

Учитель ставить оцінки учасникам полілогу, коментує їх.

Учитель. Чи є у вас запитання до Воронів.

Кореспондент. Скажіть, будь ласка, як ви допомагали своєму господарю знайти чарівні речі?

Ворон. Ми з товаришем літали у різні сторони світу. Дізналися, що на Заході, у Британському царстві є млинок, який дає кожному те, що йому бракує; у Китайському царстві — чарівний барабан.

Вчитель уважно стежить за правильністю постановки тих чи інших запитань, грамотністю та логічністю відповідей персонажів казки. По три запитання ставлять Собакам, Щурам. Учасники діалогів можуть мінятися. Оцінки за відповіді коментуються.

Учитель. Приємно, що добро в цій країні перемогло. І все це — завдяки кмітливості й розсудливості одного з братів.

Мандрівка у цікаву казку завершилась. Наш килим-самоліт приземлився у класі.

Звучить аудіозапис ніжної мелодії.

Тепер, любі друзі, підготуйтеся до відповідей на запитання, які я вам пропоную на осих картках.

5. Робота в парах.

Завдання на картках:

- 1) Діти народились одночасно. Вони близнята. Чому ж характери у них різні? *(Близнята схожі обличчям, а характери, манери поведінки формуються впродовж життя, вони не можуть бути однаковими.)*
- 2) Чому перший близнюк не зумів скористатися дарунком Долі і не приніс щастя людям. *(Він керувався лише пристрастями, не вмів і не хотів думати про майбутнє.)*
- 3) Чи завжди людина у складних ситуаціях може обійтися без допомоги вірних друзів? *(Ні. Другий брат досяг поставленої мети завдяки допомозі вірних друзів.)*
- 4) Який епізод з казки свідчить про велику наполегливість, невідступність від поставленої мети? *(Мудрий брат лише наполегливістю здобує чудодійну шаблю.)*

У процесі підготовки відповідей доречно користуватися текстом, зачитувати цитатний матеріал.

Відповіді вчитель обов'язково оцінює. Оцінки коментуються.

Учитель. Підсумком нашого уроку стане гра «Мікрофон», під час якої ми дізнаємося, що кожен з вас узяв для свого серця, душі, чого навчився.

Учні по черзі передають один одному умовний мікрофон, висловлюють свої судження й аргументують їх.

5. Варіанти висловлених думок:

- 1) Навчився аналізувати певні складні ситуації. Це потім обов'язково знадобиться в житті.
- 2) У кожного з нас є своя доля і треба вміти користуватися її дарунками, обдумувати кожен свій вчинок.
- 3) Потрібно жити з думкою про майбутнє, а не одним днем, як це робив один із близнюків.

Учитель. Яку казку із зарубіжної літератури на подібну тематику ви читали? Хто її автор, герої?

Учень. На уроці зарубіжної літератури ми прочитали казку Дж. К. Роулінг «Гаррі Поттер і філософський камінь». Гаррі та мрійливий близнюк мають багато спільних рис. Вони обидва мрійливі, живуть у химерному світі вигадок, ілюзій і цим не приносять ніякої користі оточуючим.

Учитель. Добре, що багато корисних порад з цієї казки ви взяли для себе. Давайте разом визначимо її головну думку.

Заслуховуємо два-три варіанти відповідей, а потім учням пропонується подивитися на записану на дошці тему уроку.

Хтось з учнів голосно зачитує це речення.

Вчитель. Гадаю, у кожного з вас Доля буде щасливою і ви вміло скористаєтеся її дарунками.

III. Домашнє завдання

Домашнє завдання складається з двох частин:

1. **Обов'язкової:** поділитися з рідними чи близькими своїми враженнями від прочитаної казки;
2. **На вибір:**
 - 1) написати листа письменнику про свої враження від прочитаної казки;
 - 2) написати твір-мініатюру «Яких рис характеру мені потрібно позбутися, щоб правильно скористатися дарунком своєї Долі».

С. П. Письменна, Т. І. Кравченко

**Урок № 24. ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО
«ЦАР ПЛАКСІЙ І ЛОСКОТОН»**

Мета: ознайомити п'ятикласників з цікавими сторінками життя митця, його твором «Цар Плаксій і Лоскотон»; розвивати вміння виразно читати казку; виховувати почуття доброти, гуманізму, милосердя, взаємоповаги.

ХІД УРОКУ

І. Оголошення теми і мети уроку

1. Мотивація навчальної діяльності. Вступне слово вчителя.

Сьогодні ми знову поринемо у світ казкових подій, який вирує, мов нестримні журавлі, що несуть любов і надію із далеких країн на рідну землю. Таким птахом був талановитий український письменник Василь Симоненко, який залишив нам незабутній спадок: казки для дітей, поезії для юнацтва.

2. Рольова гра. Інсценізація спогадів Олесь Симоненка.

Автор. Пам'ятаю, якось прийшов він додому веселий і збуджений. Я ж, навпаки, був насуплений, набурмосений.

Батько. Чого сидиш сумний та невеселий, як сотник Забр'юха?

Син. Накинувсь він на мене і став лоскотати.

Батько. Ану, козарлюго, вище го-лову!

Син. Тату, напиши мені казочку. Всім щось пишеш, а мені?

Батько. Обов'язково напишу! — і знову лоскотав мене.

Син. А про що?

Батько. Про себе. Тільки буду я там, як добрий дядько Лоскотон. Хочеш?

Син. Еге ж...

Автор. Потім він не спав цілу ніч. А наступного дня під вечір вже декламував мені казку про дивного і доброго Лоскотона, про царя Плаксія і його мерзенного Макаку-Забіяку.

Учитель. Додому вам було завдання прочитати казку «Цар Плаксій та Лоскотон» В. Симоненка. Про що вона. (*Учні відповідають*).

3. Робота в групах.

Учні досліджують текст (діляться на V груп).

I група — «Цар Плаксій»

Запитання I групі:

- 1) Де знаходилася краса-країна Сльозилий, хто був її царем?
- 2) Зачитайте опис царя Плаксія і його сімейства.
- 3) Чим займалася сім'я Плаксія?
- 4) Зачитайте, який наказ видав цар.
- 5) Як карали за сміх царські посіпаки жителів країни?
- 6) Чому цар любив дитячий плач?

Доки інші групи з'ясовують питання, перша група малює сімейство царя Плаксія.

II група — «Дядько Лоскотон»

Запитання II групі:

- 1) Хто ж іще проживав у диво-царстві?
- 2) «Усне малювання»: яким ви уявляєте дядька Лоскотона? (*Опишіть*)
- 3) Зачитайте опис Лоскотона.
- 4) Чому охоронці злих законів полювали за дядьком Лоскотоном?
- 5) Та чи боявся їх Лоскотон?

III група — «Арешт Лоскотона»

Запитання III групі:

- 1) Що звелів зробити слугам цар Плаксій?
- 2) Яка буде за це нагорода?
- 3) Чого боявся Плаксій?
- 4) Де переховувався Лоскотон?
- 5) Чому не могли знайти Лоскотона посіпаки?
- 6) Чому саме капітан Макака спіймав дядька Лоскотона?
- 7) Зачитайте сцену арешту Лоскотона.
- 8) Намалюйте, будь-ласка, карикатуру на капітана Макаку.

IV група — «Весілля в палаці»

Запитання IV групі:

- 1) Допоки Лоскотон сидів за ґратами, що робилося в палаці?
- 2) Якими ви уявляєте справжніх наречених, і як зображає їх Василь Симоненко?

- 3) У чому полягає місія придворного поета? Чому він був товстий?
- 4) Зачитати, як вихвалявся цар Плаксій? На вашу думку, які б із відомих вам музичних інструментів звучали на весіллі Макаки і Нудоти?

У група — «Звільнення Лоскотона» і «Продовження весілля»

Запитання V групи:

- 1) Хто прийшов на допомогу Лоскотону в темницю?
- 2) Куди вирішила йти «здружена сім'я»?
- 3) Яким чином виявляли радість у палаці Плаксія?
- 4) Зачитайте, як здолав Лоскотон Плаксія.
- 5) Як уплинув сміх на рідних і придворних царя?
- 6) Чому, на вашу думку, перемиг Лоскотон?
- 7) Хорове читання маршруту в країну Лоскотона.

4. Підсумкова бесіда.

- 1) Чи сподобався вам цей твір і чим?
- 2) Чого навчає нас ця казка?
- 3) Назвіть казкові елементи твору.
- 4) Чи потрапляли ви в країну Плаксія і Лоскотона? Де було вам краще і чому?
- 5) Як, на вашу думку, казка — це вигадка чи дійсність? Чи траплялися у вашому житті казкові елементи?

А в зошити занотуємо тему казки й основну її думку.

5. Заключне слово вчителя.

Цей твір вчить мудрості й розсудливості, сміливості й власного світосприймання. Нехитрий сюжет казки обростає веселими подробицями, дотепними зворотами, випромінює життєрадісне світобачення.

II. Оголошення балів успішності

III. Домашнє завдання

- Виписати з літературознавчого словника пояснення термінів *віршована мова, рима, строфа* (для юних літературознавців).
- З'ясувати значення власних імен, топонімів у творі (для юних лінгвістів).

С. П. Письменна, Т. І. Кравченко

**Урок № 25. В. СИМОНЕНКО «ЦАР ПЛАКСІЙ І ЛОСКОТОН».
ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЙОВИХ ОСІБ ТВОРУ**

Мета: охарактеризувати дійових осіб казки, їх спосіб життя і поведінку; з'ясувати літературознавчі терміни «віршована мова», «рима», «строфа», виховувати гуманіста, патріота; розвивати естетичні смаки п'ятикласників.

ХІД УРОКУ

I. Оголошення теми і мети уроку, мотивація навчання

Учитель. Між фольклорною і літературною казкою, як відомо, існує велика відмінність. Фольклорна казка, відшліфована віками, поєднує в собі простоту, наївність, безмежне багатство уяви. Вона — це відбиток досвіду поколінь. А літературна казка представляє самого автора: риси його характеру і стилю.

II. Актуалізація опорних знань учнів

Гра «Карусель»

Запитання учасникам:

1. Яка різниця між прозовою та віршованою мовою?
2. Навести зразок віршованої мови.
3. Чим користуються поети під час написання поезій?
4. Чи використав риму В. Симоненко у казці? Наведіть приклади.
5. Що таке строфа?
6. Зачитайте приклади строфи.

**III. Сприймання й засвоєння учнями
навчального матеріалу**

1. Бесіда.
 - Який спосіб життя вели дійові особи казки?
 - Які вчинки притаманні персонажам твору?
 - Чи можемо розділити їх на групи? Як саме? За якими ознаками?

2. Робота в групах.

Учні об'єднуються у дві групи.

Завдання для груп (написані на дошці).

I група

- 1) Яким був Плаксій?
- 2) Зачитайте портрет царської сімейки.
- 3) Як ви оцінюєте вчинки царя?
- 4) Якими виступають царські посіпаки?
- 5) Чи викликають у вас відразу царські посіпаки і цар?

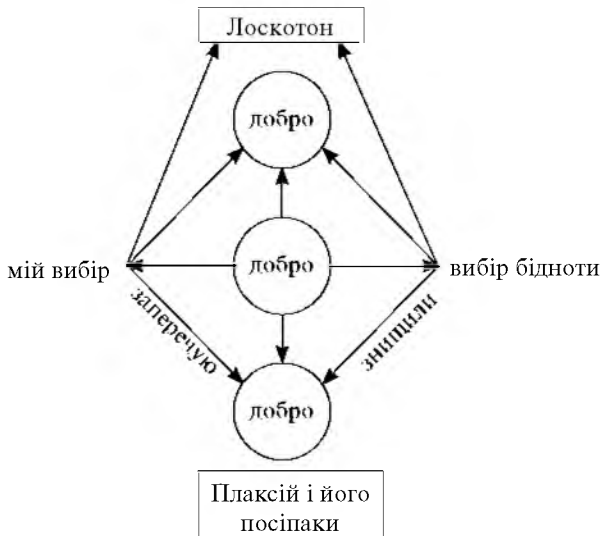
II група

- 1) Яким був Лоскотон?
- 2) Зачитайте опис дядька Лоскотона.
- 3) Різниця між царем та дядьком Лоскотоном.
- 4) Чому дядько мав багато друзів серед бідняків?
- 5) Чим приваблює образ Лоскотона?

Учитель. А зараз слово лінгвістам. З'ясовуємо топонім «Сльозолій», власні назви Лоскотон, Плаксій, Нудота, Плакота, Вай-вай, Ма-кака-забіяка.

3. Робота в зошитах.

За допомогою вчителя діти складають схему «Я — концепція».

4. Проблемні питання.

- 1) Чому Лоскотона Василь Симоненко показав у образі дядька, а не хлопчика, дідуся?
 - 2) Що стало причиною «самознищення» капітана Макаки?
 - 3) Чому веселий Лоскотон «носить дітям сміх у розмальованій торбині»? Згадайте Дідуся Мороза, святого Миколая, адже вони теж мають такі торбини. Про що це свідчить? (*Про гостинність*)
 - 4) Кажуть, що сміх продовжує життя. А яка ваша думка?
 - 5) А чи можна купити або продати сміх?
5. Міжпредметні зв'язки. Слово вчителя.

Відповідь на це питання ви можете отримати у героя повісті відомого німецького письменника Джеймса Крюса «Тім Талер, або Проданий сміх».

Тім Талер продав свій сміх, отримавши багатство і незалежність, але щастя так і не знайшов. І тільки друзі допомогли йому повернути втрачений сміх. Тому будьмо обачні у своєму виборі.

IV. Оцінювання учнів

V. Підсумок уроку

Сьогодні наш човен знань вирушив у казкові мандри, так як вирушав багато років тому для Симоненкового сина Лесика і внучки Мирославки. Нехай несуть його нестримні хвилі вперед, а ми, його пасажери, візьмемо із собою веселого дядька Лоскотона і силою сміху будемо викорчовувати будь-яке зло, що стоїть на шляху добра і справедливості.

VI. Домашнє завдання

Скласти усний твір-роздум «Для чого людині сміх».

О. О. Чупринін

**Урок № 26. ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ. В. СИМОНЕНКО
«ПОДОРОЖ У КРАЇНУ НАВПАКИ»**

Мета: продовжити знайомити учнів із творчістю В. Симоненка, пов'язуючи з його життям; проаналізувати казку «Подорож у країну Навпаки», виявити її цілеспрямованість, значення у формуванні позитивних рис характеру школярів; розвивати культуру зв'язного мовлення, увагу, вміння самостійно характеризувати героїв твору, давати оцінку їхній поведінці та вчинкам; формувати естетичні смаки п'ятикласників; виховувати почуття пошани, поваги до творчості В. Симоненка; пізнавальний інтерес до наслідків власної праці; відповідальність за доручену справу.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет В. Симоненка, учнівські малюнки (карти-подорожі до країни Навпаки), текст твору; картки, тестові завдання.

*Казка кличе нас у мандри, велить бути у житті сміливим й мудрим,
долати перешкоди й біди і не забувати добра світового, бо тільки цим
і вимірюється наша людська сутність.*

Валерій Шевчук

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент.

Готовність учнів подорожувати у країну Навпаки

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- Яка казка називається літературною? Наведіть приклади.
- На які види поділяються народні казки за змістом?
- Чим народна казка відрізняється від літературної? А що їх єдне?

- Чому твори В. Симоненка полюбляють і цінують як дорослі, так і діти?
- Чим вам запам'яталася казка В. Симоненка «Цар Плаксій та Лоскотон»?

III. Оголошення теми, мети уроку. Мотивація навчальної діяльності

IV. Основний зміст уроку

Сьогодні ми продовжуємо подорожувати сторінками казок В. Симоненка. Цього разу ми потрапимо у країну Навпаки.

Як розуміти особливість такої назви країни?

В. Симоненко дуже любив дітей, і саме їм він присвятив багато творів. Першим слухачем казок письменника був його син Лесик. Ось чому одного із героїв казки «Подорож у країну Навпаки» теж звали Лесиком. Син Василя Андрійовича виріс, але зараз безліч нових слухачів із задоволенням сприймають ці захоплюючі, цікаві твори.

Аналіз твору В. Симоненка «Подорож у країну Навпаки»

1. Виразне вибіркоче читання казки.
2. Тема: зображення країни-перевертня;
Навпаки — заперечення бруду, розбійництва, невихованості, ледарства.
3. Ідея: заклик до дітей бути слухняними й охайними; культурними і дисциплінованими; поважати і любити батьків.
4. Жанр: фантастична казка-подорож у віршовій формі.
5. Особливість казки: протиставлення життєвих реалій і фантастичних пригод.
6. Проблематика твору:
 - взаємостосунки батьків і дітей;
 - прекрасне (квіти) і потворне (Невмивака і його гвардія);
 - безкорисливість і вихованість;
 - добро і зло.
7. Цитатний план казки.
 - 1) «Лесик, Толя й два Володі
Сумували на колоді».

- 2) «Раптом трісь — і перед ними
Бородань малий з'явивсь».
- 3) «Я почув про ваше горе.
Є чудна одна земля —
Кожен робить там, що схоче...
Я відправлю всіх туди».
- 4) «Ми потрапили-таки
У країну Навпаки».
- 5) «Як малі телята в шкоді
Цілий день брикали, грались
Реготали і качались...».
- 6) «Якось їх біля млина
Стріла гвардія чудна —
Верхи їхали на свинях».
- 7) «Та й погнали неборак
До палацу Невмивак».
- 8) «Цар Великий Невмивака —
Бо сто років не вмивався».
- 9) «Гаркнув грізний Невмивака,
І дітей всіх чотирьох
Слуги кинули у льох».
- 10) «Тож всі четверо щосили
У тюрмі заголосили,
Льох увесь по швах поліз».
- 11) «А тим часом наші діти
Мчали, мов несамовиті,
Через поле й сінокіс
Та й потрапили у ліс».
- 12) «Квіти діток гратись кличуть,
А вони стоять, кигичуть».
- 13) «Глід, Шипшина й Терен дикий
Нашорошили голки
І воякам шматували
Пишний одяг і тіла».
- 14) «Розізлився Невмивака,
Що зірвалася атака,
І звелів поставить, клятий,
Круг поляни вартових».

- 15) «Ну, а діти, бідні діти,
Закортіло всім додому».
- 16) «Бородань малий з'явивсь».
Хто із вас додому хоче, —
Віднесу його туди».
- 17) «Гульк — уже в своїм дворі!
Не заманите віки
У країну Навпаки!»

8. Побудова казки.

Вступ: знайомство з хлопцями, які мають задоволення від того, що батьки контролюють їх і примушують виконувати необхідні обов'язки в сім'ї; четверо хлопців (Лесик, Толя й два Володі) потрапляють до країни Навпаки за допомогою бороданя.

Основна частина: хлопці відчувають радість і задоволення від того, що потрапили до чарівної країни і в той же час терплять знущання і переслідування царя Невмиваки та його гвардії.

Кінцівка: Лесик, Толя й два Володі після серйозних випробувань виявляють бажання потрапити додому. Чарівник допомагає хлопцям.

Герої казки: Лесик, Толя й два Володі, Бородань; Великий Невмивака і його гвардія; квіти; Глід, Шипшина, Терен.

9. Опрацювання змісту казки у формі фронтального опитування.

- Які обов'язки мали хлопці в сім'ї? (*Умиватися, розважати Тоню, поливати квіти*)
- Хто і яким чином розв'язав проблеми хлопчаків?
- Як охарактеризував чарівник місце, куди б хотіли потрапити четверо друзів?
(*«Є чудна одна земля —
Там ні дня нема, ні ночі,
Кожен робить там, що хоче...»*)
- Опишіть перші враження хлопців від того, що вони потрапили у надзвичайну країну Навпаки.
- Чим ця країна відрізняється від інших?
- Які риси характеру притаманні царю Невмиваці? Що єднає його з Плаксієм?
- Чому хлопці не виявили бажання жити у царя Невмиваки, який їм запропонував умови цього життя?

- Які страшні випробування пережили четверо друзів, перебуваючи у країні Навпаки?
- Чому гвардійці Невмиваки не здогнали Лесика, Толю і двох Володь?
- Поясніть, через що рослини вирішили допомогти хлопцям.
- Яким чином і чому хлопці повернулися додому?
- Чому, на ваш погляд, хлопці категорично відмовилися потрапити ще раз до країни Навпаки?
- Скільки часу хлопці перебували у країні Навпаки? (*Не менше двох днів.*)
- Яка доля очікувала хлопців, якщо б Невмивака знову їх спіймав? (*«...В чорнилі утопить»*)
- Про кого з рідних згадували Лесик, Толя і два Володі, коли їм погрожувала небезпека від переслідувань Невмиваки?

V. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування.
2. Робота по картках.

VI. Оголошення результатів роботи учнів

VII. Домашнє завдання

Вивчити напам'ять уривок із казки «Подорож у країну Навпаки», який учнів найбільше вразив, захопив.

**Урок № 27. ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ
ЗА РОЗДІЛОМ «ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ»**

Мета: перевірити знання учнів з розділу «Літературні казки»; розвивати пам'ять, мислення, зв'язне мовлення, навички читання; виховувати любов до художнього слова.

Обладнання: номерки, кросворди, хрестоматії.

Методи і прийоми: бесіда, читання, тестування, конструювання.

Тип уроку: урок контролю та корекції знань, умінь і навичок.

Форма проведення: урок-гра «КВК».

ХІД УРОКУ

I. Організаційна частина

II. Повідомлення теми і мети уроку

III. Основна частина (проведення КВК)

Клас розподіляється на дві команди. Обираються капітани. Визначається порядок участі в змаганнях (проводиться жеребкування).

Розминка (беруть участь усі гравці команд)

Завдання для першої команди

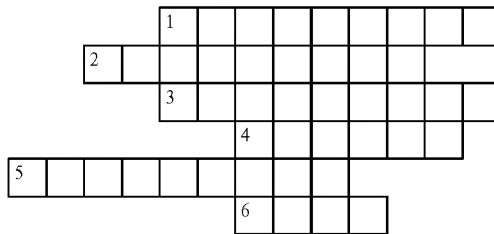
- 1) Автор казки «Фарбований Лис»:
а) Леся Українка; б) Іван Франко; в) Тарас Шевченко.
- 2) Які негативні риси висміюються в казці «Фарбований Лис»?
а) Лінощі; б) жорстокість; в) хитрість.
- 3) Про кого мовиться: «Народилася не раною весною, як всі її сестри та брати. Було тоді вже тепле, ясне, веселе літо»?
а) Про Лисичку-сестричку; б) про Хуху-Моховинку; в) про Марюку.
- 4) Зображення в літературному творі зовнішності персонажу:
а) портретом; б) пейзажем; в) казкою.
- 5) Що об'єднує казки «Близнята» І. Липи та «Гаррі Поттер і філософський камінь» Дж. К. Роулінг?

Завдання для другої команди

- 1) Автор казки «Близнята»:
 - а) В. Королів-Старий; б) Іван Франко; в) Іван Липа.
- 2) Про якого звіра мовиться: «Який дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом...»?
 - а) Про Вовчика-братика; б) про Ведмедя; в) про Лиса Микиту.
- 3) Головною думкою казки І. Липи «Близнята» є:
 - а) усвідомлення великої цінності людського життя;
 - б) висміювання хитрощів;
 - в) осмислення негативної ролі лицемірства.
- 4) Мова художніх творів, написаних відповідно до розмовної мови:
 - а) прозова; б) віршована; в) мелодійна.
- 5) Чим відрізняються казки «Фарбований Лис» І. Франка та «Кіт у чоботях» Ш. Перро?

Конкурс кмітливих

Один представник від команди працює біля дошки над розгадуванням кросворду.

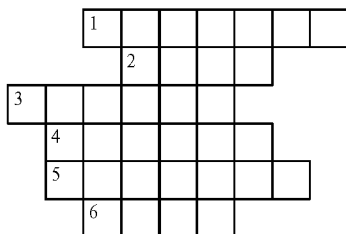
Для першої команди

По горизонталі:

1. Ім'я Хухи із одноіменної казки В. Короліва-Старого. (*Моховинка*)
2. Ритмічно організована мова, що має певний ритм. (*Віршована*)
3. Назва казки В. Короліва-Старого, де героями є Домовик, дяк... (*«Потерчата»*)
4. Прізвище автора казки про Лиса Микиту. (*Франко*)
5. Прізвище автора казки про Лоскотона. (*Симоненко*)
6. Хто дав дарунки братам-близнятам у казці І. Липи «Близнята»? (*Доля*)

По вертикалі:

Ім'я дяка із казки В. Короліва-Старого «Потерчата». (*Оверко*)

Для другої команди

По горизонталі:

1. Один із головних героїв казки «Потерчата» В. Короліва-Старого. (*Домовик*)
2. Прізвище автора казки «Близнята». (*Луца*)
3. Прізвище автора казки «Фарбований Лис». (*Франко*)
4. Ім'я письменників Короліва-Старого і Симоненка. (*Василь*)
5. Опис зовнішності героя. (*Портрет*)
6. Ім'я письменників Франка і Липи. (*Іван*)

По вертикалі:

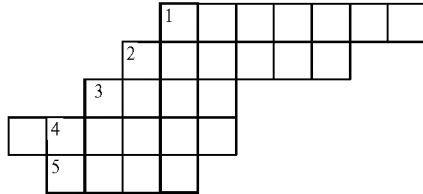
Ім'я Лиса із казки «Фарбований Лис». (*Микита*)

Конкурс «З якої казки рядки?»

- 1) Там, де гори і долини,
Де гуляє вітровій, —
Там цвіте краса-країна
З дивним ім'ям Сльозилій.
(«Цар Пнаксій та Лоскотон»)
- 2) Домовик також радів, що йому вчасно прийшла думка йти рятувати господаря, бо в тім малім болоті не було ні Водяника, ні Русалок... («Потерчата»)
- 3) Що воно за знак? — промовив він сам до себе. — Деревя стоять й не поворухнуться, а воно щось шумить та пищить.... («Хуха-Моховинка»)
- 4) Дуже зраділи дитинчата, коли перед ними з'явилося те миле звірятко, що вони бачили його уві сні. («Хуха-Моховинка»)
- 5) У палаці кожен скаче
То від щастя гірко плаче,
Ллються сльози, як ріка, —
Бачте, радість в них яка!
(«Цар Пнаксій та Лоскотон»)

- 6) Чекав дяка-господаря й домовик. Він зник, що й дяк також, як сам Домовик, рідко відходив з дому на довгий час. («Потерчата»)

Кросворд

По горизонталі:

1. Справжнє прізвище Василя Королева-Старого. (*Королів*)
2. Ім'я однієї із доньок царя Плаксія. (*Вай-Вай*)
3. Хто така була Лиска, яку врятувала Хуха-Моховинка? (*Коза*)
4. Ім'я дяка із казки «Потерчата». (*Оверко*)
5. Віршованою і прозовою є... (*Мова*)

По вертикалі:

Один із основних жанрів народної творчості: розповідний твір про вигадані події. (*Казка*)

Конкурс капітанів

1. Розповісти: перший капітан — про прозову мову; другий капітан — про віршовану мову.
2. Дати визначення казки.
3. Пояснити, що таке мова автора і мова персонажів.
4. Придумати казку (Один капітан складає одне речення, інший — друге і т. д.)

Конкурс «Домашнє завдання»

Кожна з команд інсценізує уривок. Завдання для команди-суперниці: назвати автора, твір і героїв.

Творчий конкурс

(*Якщо є час*)

Скласти міні-казку, головним героєм якої є звір.

IV. Підсумок уроку. Домашнє завдання

К. І. Якобчук

Урок № 28. ЗАГАДКА ЯК ВИД УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ. ЗМІСТ І ФОРМА ЗАГАДОК

Мета: розкрити барвистий світ народних загадок, особливості цього оригінального виду фольклору; дати поняття про народну загадку, роль метафори в ній, про класифікацію загадок за змістом; розвивати логічне мислення, пам'ять, уяву школярів; виховувати допитливість, інтерес до фольклору, зокрема до народних загадок.

Обладнання: видання українських народних загадок, комплект «Слово й образ».

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Теорія літератури: загадка, метафора.

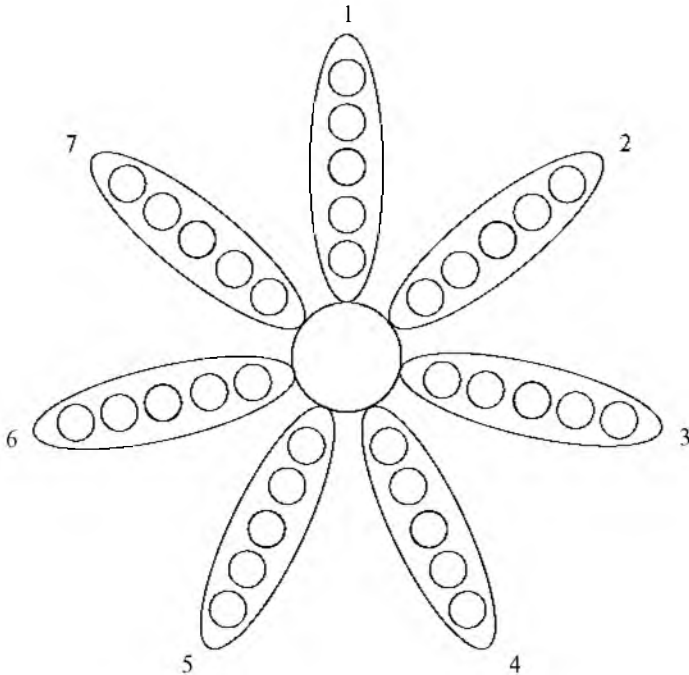
ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Вступне слово вчителя

Наш урок ми розпочинаємо з розв'язання пелюсткового кросворду. Необхідно правильно вписати відповіді, щоб у виділених кружечках прочитати тему уроку, над якою ми будемо працювати сьогодні.

1. Як називається фольклорний розповідний твір про вигадані, а часто й фантастичні події? (*Казка*)
2. Який синонім можна добрати до слова *коштовність*? (*Скарб*)
3. Антонім слова *важко*. (*Легко*)
4. Як записати слово *робота* п'ятьма буквами? (*Праця*)
5. Як називали дівчину в казці, що відгадала всі загадки пана? (*Мудра*)
6. Група речень, об'єднаних спільним змістом, головною думкою і граматично,— де.... (*Текст*)
7. Не кущ, а з листочками, не людина, а навчить. (*Книга*)

III. Повідомлення теми, мети уроку

Отже, сьогодні на уроці ми ознайомимося із загадками як видом усної творчості, розглянемо зміст і форму загадок, з'ясуємо роль метафори в ній, а також навчимося визначати види загадок та відгадувати їх.

IV. Вивчення нового матеріалу

1. Бесіда за питаннями.

- Як ви гадаєте, чому цей жанр фольклору має таку назву? Від якого слова вона походить? (*Від слова «гадати» — думати, здогадуватися*)

Загадка є свідченням гостроти розуму людей, яскравого, образного сприйняття й розуміння ними світу. Саме слово *загадка* вказує на те, що цей вид фольклору апелює до людської думки — гадки. Умінню відгадувати загадки колись надавали великого значення. Воно були мірилом мудрості й розуму. Від цього вміння залежала подальша доля людини.

- Пригадайте прочитані народні казки, де персонажі рятують когось або себе від лиха, відгадуючи поставлені їм загадки. (*«Мудра дівчина», «Котигорошко»*)

- У сиву давнину відгадування загадок було частиною весільного обряду — своєрідним екзаменом на розумову зрілість молодії чи молодого. У ліричних піснях, широко відомих і нині, живуть спогади про цю давню традицію:

Дівчинко моя, Галю,
Щось я тобі загадаю.
Як вгадаєш — моя будеш,
Не вгадаєш — чужа будеш.

У чому ж полягає основна особливість загадки? (*У тому, що в її основі лежить метафоричне запитання.*)

- А що таке метафора?

Метафора (від грецького *metaphora* — переміщення, віддалення) — перенесення рис одного предмета на інший на основі подібності.

Отже, предмет зображення в загадці називається не прямо, а інакше, приховано. Щоб дати відповідь на метафоричне запитання, треба вміти зіставити життєві явища на основі їх спорідненості чи подібності.

2. Розгляд побудови загадок. Робота за картиною.

Розгляньте картини за мотивами загадок:

1) «Стоїть півень на току у червонім ковпаку». (*Мак*)

2) «Що то за віконця, що допомагають бачити сонце?» (*Окуляри*)

- Опишіть предмети, зображені на картині. Що подібне є у зовнішньому вигляді півня і маку?
- Які слова в загадці вказують на цю подібність? (*Червоний ковпак*)
- Що ж допомагає відгадати цю загадку? (*Подібність в описі зовнішнього вигляду*).
- А яка ж подібність між окулярами і совою? (*Загадка «Що то за віконця, що допомагають бачити сонце?»*)
- Отже, які є способи приховування задуманих предметів? (*Опис зовнішнього вигляду, дії, властивостей; на основі протиставлення.*)
- То що ж називається загадкою? (*Загадка-невеликий твір, в якому в прихованій формі описується задуманий предмет, котрий слід відгадати.*)

3. Опрацювання статті підручника «Про загадки».

4. Робота в групах.

I група. Прочитайте загадки, вміщені в підручнику. Визначте, про що йдеться в кожній групі загадок. Оберіть до кожної групи заголовки.

II група. Загадки створювалися народом протягом багатьох віків. Поясніть, яка з наведених загадок могла виникнути раніше, яка — пізніше; що в них спільного.

- Баба-Яга, дерев'яна нога, весь світ годує, а сама голодна. (*Соха*)
- Залізний ніс у землю вріс, рие, копає, проти сонця грає. (*Пług*)
- Кінь сталевий, вівса не просить, а оре і косить. (*Трактор*)

III група. З'ясуйте форму загадок. Придумайте усно малюнки, які б відображали їх зміст.

Віз без коліс, а з батога сльози ллються. (*Човен*)

Біжить свинка,
Вирізана спинка,
Оглянеться назад,
А й сліду не знає.

(*Човен*)

Хто мовчить, а всіх людей навчить? (*Книга*)

- Отже, які є види загадок за змістом?
- Яку форму можуть мати загадки?

5. Виразне читання і відгадування загадок, вміщених у підручнику.

Що в хаті зимою *замерзає*, а надворі *ні*? (*Вікно*) (Інтоніяція запитальна, хитрувата)

V. Підсумок уроку

- Який твір називається загадкою?
- Назвіть основні особливості загадок.

Порівняйте загадки на одну й ту ж тему (про очі) у фольклорі різних народів:

Українське: Два брати під одним дахом, один другого не бачить.

Російське: Два братця через грядку смотрят, да не сойдутся.

Грецьке: Два брати посварилися, одна гора їх розвела (у перекладі).

- То як звучать загадки на одну тему у фольклорі різних народів?

Але українські загадки мають яскравий національний колорит, відзеркалюють особливості побуту українського народу, його світобачення.

VI. Домашнє завдання

Вивчити напам'ять п'ять загадок; дослідити, в яких українських народних казках та міфах Давньої Греції, які ви читали, герою часто доводилося відгадувати загадки. Запишіть назви таких творів.

Урок № 29. ЗАГАДКИ ЯК ВИД УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

Мета: поглибити і систематизувати знання учнів про загадки; розвивати творчі здібності учнів, допитливість, уважність, кмітливність, логічне мислення; виховувати інтерес до загадок.

Обладнання: ілюстрації до загадок, картки.

Тип уроку: урок-КВК

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми і мети уроку

Ми продовжуємо працювати над темою «Загадки як вид усної народної творчості». Перевірку вашої готовності до уроку проведемо не зовсім звично, а у формі КВК. Для цього поділимося на дві команди.

III. Проведення КВК

Конкурс «Розминка»

Кожна команда загадує одна одній по п'ять загадок і відгадує їх.

Конкурс «Творчий»

1. Перетворити прислів'я на загадки.

I команда	II команда
Правда у вогні не горить, у воді не тоне. Думка найшвидша у світі. Праця людей годує. Увага старша за розум	Від своєї тіні не втечеш. Бережи честь замолоду. Наймиліше у світі — сон. Щоб добре жити, треба працю любити

2. Придумайте такі загадки, щоб до них увійшли дані слова.

Крейда — білий зайчик, дошка — чорне поле, пише — скаче.

Місяць-молодик — золотий серп, нічне небо — темний луг, знаходиться — загублено.

3. Придумайте загадки на задану тему: «Про домашніх тварин», «Про школу, шкільне приладдя».

Конкурс художників

Намалювати малюнки, які б відображали зміст загадок та їх відгадок.

Для I команди. Посеред двора стоїть гора; спереду вила, а ззаду мітла. (*Корова*)

Для II команди. Реве віл на сто гір, на сто кроків, на сто потоків. (*Грім*)

Конкурс капітанів

Для капітана I команди

Визначити, які загадки використав письменник В. Шевчук у наведеному реченні зі свого твору «Предтеча». Записати повністю їх текст.

На незоре оксамитове поле повибігали вівці, що без числа, без ліку, й лише пастух загаявся: десь підгуляв або заснув у хмарі, що розляглася край неба, як чорне марище.

Для капітана II команди

Переробити речення так, щоб вони стали загадками.

- Весняне сонце, наче золота рибка, плаває по синьому, як море, небу.
- Удалині трактор, мов залізний жук, оре широке поле, наче лапами чорну землю крає.

Конкурс «Хто швидше»

Хто швидше розгадає загадки і добере до них синонімічні за змістом. Наприклад: Висить сито руками не вито. (*Павутина*) Синонімічна до неї: Якої пряжі немає в продажі?

1. Стоїть пані, чепуриться, бо одягла сорочок триста. (*Капуста*) (*Сидить баба на грядках вся закутана в хустках.*)
2. Повзун повзе, на базар голки везе. (*Їжак*) (*Колочий клубочок прибіг у садочок.*)
3. Стоять розсохи, на розсохах мішок, на мішку млинок, сопун, кліпун, лісок. (*Людина*) (*Хто вранці ходить на чотирьох ногах, удень на двох, а ввечері на трьох*)
4. У воді родиться і води боїться. (*Сіль*) (*Білий камінь у воді тане.*)

IV. Підсумок уроку

V. Домашнє завдання

Повторити визначення загадки, метафори. Скласти загадки про глобус, сніг, kota.

І. П. Семенюк Г. М. Кузьменко

**Урок № 30. ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ.
НАРОДНЕ УЯВЛЕННЯ ПРО ДОВКІЛЛЯ**

Мета: ознайомити учнів з одним із жанрів усної народної творчості — прислів'ями і приказками; осмисливши літературознавчий матеріал, учні повинні зрозуміти суть понять «приказка», «прислів'я»; виховувати інтерес в учнів до народної творчості, виховувати почуття гордості за свою Вітчизну, її культурну спадщину.

Тип уроків: уроки вивчення нового матеріалу.

Обладнання: хліб-сіль, калина, вишиті рушники, таблиця, плакати.

Народ скаже, як зав'яже.

Народна творчість

ХІД УРОКУ

I. Організація класу

II. Повідомлення теми, мети уроку

III. Вивчення нового матеріалу

1. Слово вчителя

Діти, сьогодні ми з вами вирушаємо в далеку і привабливу подорож у дві країни одразу — Прислів'я і Приказка. Це держави минулого, сьогодення і майбутнього. А мешканці — люди, звичайні громадяни, як ми з вами; вони і створили ці могутні, вічно живі й мудрі країни.

Науковці вважають, що більшість прислів'їв та приказок були створені народом до XVII ст.

Діти, ви готові до подорожі? Тоді розпочинаємо відлік: 10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1. Пуск!

Ми пролітаємо з вами над давньою державою Прислів'я. Що ж означає це слово? Прислів'я — один з видів усної народної творчості. З давніх-давен прислів'ями люди виражали свої знання про різні явища життя суспільства і природи.

Наприклад, вирощуючи зернові й городину, люди переконалися, що землю слід підживлювати, і цей досвід висловили так: «Хто землю удобряє, тому й земля повертає». Є багато прислів'їв про те, як берегти здоров'я, честь, рідну землю, ставитись до людей.

Давайте розглянемо архітектуру цієї держави. Прислів'я в стислій формі викладає одну якусь думку. Найчастіше воно становить всього одне просте речення. Народні прислів'я мають такі особливості.

1. Узагальнення народного досвіду
2. Повчальність
3. Стислість і ємність висловленої думки
4. Влучність і поетичність
5. Використання в прямому і переносному значенні
6. Малий обсяг

Давайте перепочинемо декілька хвилин, детальніше ознайомившись із цією країною — перлиною народної мудрості. Зверніть увагу ось на цей рекламний плакат:

За рідний край життя віддай.

Як ви розумієте ці слова? Поясніть. І ось ще один:

Навіть пташка має рідну землю.

Поясніть значення цих слів. Свою думку обгрунтуйте.

Погляньте сюди. У друкарні, напевно, припустились помилки. Щось тут не те, якась нісенітниця:

Не лихові смійся чужому.

Давайте допоможемо мешканцям країни. Інакше вони ніколи не дізнаються, що тут написано. І ось ще таке прислів'я, схоже на попереднє:

Не воду і холодну за береться.

Дуже добре. Я думаю, прислів'я будуть влучні за нашу роботу.

Рухаємось далі.

На горизонті країна Приказка. Приказка — образний вислів, який стисло і влучно означає якесь явище життя. Приказка тільки натякає на висновок.

Погляньте, яка чудернацька назва міста:

Із вогню та в полум'я.

І ось ще одна:

Ганятися за двома зайцями.

Так, у країні Приказок багато цікавих назв міст. Пропоную відпочити і здивувати своїми здібностями наших друзів і сусідів.

2. Робота групами.

Завдання 1

Опрацюйте дані речення так, щоб вони стали стислими, влучними, звучали злагоджено, як прислів'я.

- 1) Рідна сторона завжди буде матір'ю, а ось чужа сторона завжди залишиться мачухою.
- 2) Ніколи не смійся зі старої людини, тому що сам колись таким будеш.
- 3) Всі твої рани загояться, поки весілля скоїться.
- 4) Хто в школі добре вчиться, той і на полі буде корисним.

Завдання 2

Викинути зайве:

Вік живи — вік учись.
Будьте здорові!
Вчитися ніколи не пізно.
Хай вам щастить!
Не кажи — не вмію, а кажи — навчусь.
Щоб тобі добре було!
Косо, криво, аби живо.

Завдання 3

(Учні працюють парами.)

Поясніть, про що йдеться в групі прислів'їв і приказок. Дібрати заголовок (про рідний край, про науку, працю).

Книга вчить, як на світі жить.
Хто грамоти вміє, той краще сіє.
Мудрим ніхто не вродиться, а навчиться.
Без труда нема плода.
Зробив діло — гуляй сміло!
Праця чоловіка годує, а лінь марнує.
Кожному мила своя сторона.
Який народ, такі й порядки.
Кожний край має свій звичай.

Завдання 4

На дошці врізноюбій написані слова, їх треба скласти так, щоб отримати прислів'я.

Людьми людиною межи будь.

Огню стережись, як.

Осина труситься, як.

3. Слово вчителя

Отже, наша подорож підходить до завершення. Я надіюсь, що ці країни вас зачарували і вже ніколи не «відпустять» вас. Вони живі, процвітають, у них є майбутнє. Адже прислів'я, приказки виникають постійно, але поширюються в народі й передаються від покоління до покоління лише найзмістовніші й найвлучніші з них.

Народні прислів'я і приказки збагачують нашу мову, допомагають стисло й образно висловити нашу думку. Ось чому потрібно запам'ятувати прислів'я та приказки та вживати їх у власній мові.

IV. Підсумки уроку

V. Домашнє завдання

Напишіть невелике оповідання, взявши за тему епіграф уроку.

І. П. Семенюк, Г. М. Кузьменко

Урок № 31. УРОК-КВК «ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ»

- Мета:** перевірити та закріпити знання учнів про прислів'я та приказки; розвивати інтерес і любов до народної творчості.
- Обладнання:** плакати з прислів'ями «У прислів'ях правди шукай», «Від прислів'я не втечеш», «Старе прислів'я навіки не зломиться», предмети для літературного аукціону.
- Тип уроку:** урок перевірки та закріплення знань.

ХІД УРОКУ

І. Підготовча робота

1. Кожний ряд утворює команду з п'яти-шести учнів, знавців прислів'їв про працю, навчання, дружбу.
2. Привітання.
Всі. Один в полі не воїн.
Капітан. Наш девіз.
Всі. Голова добре, а дві-краще.
1-й учень. Клуб веселих і кмітливих запросив вас на гру.
2-й учень. Ми багато готувались.
Всі. Щоб не потрапити в біду.
3-й учень. Ми прислів'я дружно вчили, щоб противників своїх з перемогою...
Всі. Зустріли.
4-й учень. Вам, суперникам, бажаємо перемоги і будемо раді. Але хочемо, щоб ви прийняли наші поради:
Сім раз одмір, а раз одріж.
Не кажи гоп, доки не перескочиш.
Терпіння і труд все перетруть.
Поспішиш — людей насмішиш, а не поспішиш — усіх переможеш.
5-й учень. Капітанам скажем дружно.
Всі. Терпи, козак, отаманом будеш!

6-й учень

А журі ми дуже просимо.
Об'єктивно всіх судити.
І кому бути переможцем,
Справедливо все зробити.

7-й учень

А болільників ми просимо.
Дружно нам в долоні плескати.
Коли треба — нас підтримати!
Не шуміти й не кричати.

II. КВК

Розминка команд

1. Яким прислів'ям оцінюють вашу працю, якщо ви швидко й добре відремонтуйте стілець, радіоприймач, тощо? (*Діло майстра величає.*)
2. Яке прислів'я ви загадаєте, якщо довго не могли відгадати загадку, а разом з товаришем зробили це швидко? (*Голова добре, а дві — краще.*)
3. Що скаже вчитель тому, хто першим здав самостійну роботу, виконану неправильно? (*Поснішиш — людей насмішиш.*)
4. Якщо ти постійно усім цікавишся, втручаєшся з питаннями в розмову старших, що тобі можуть сказати? (*Багато будеш знати — швидко постарієш.*)
5. Якщо з тобою трапиться біда і до тебе на допомогу прийдуть друзі, яке прислів'я ти згадаєш? (*Друзі пізнаються в біді.*)
6. Яке прислів'я допоможе тобі відшукати дорогу в незнайомому місті? (*Язик до Києва доведе.*)

Конкурс знавців (По одному учню від команди)

Кожний називає по прислів'ю, переможець той, за ким залишається останнє слово.

1. Хто більше назве прислів'їв про працю?
2. Хто більше назве прислів'їв про навчання, книги?

Конкурс юних художників

Протягом п'яти хвилин відобразити на малюнках одне з прислів'їв:

1. Язик до Києва доведе.
2. Без труда не буде і плота.
3. За двома зайцями поженешся, жодного не спіймаєш.

Конкурс вболівальників

Відбувається у той час, поки художники виконують завдання.

1. Яке місто найсолодше? (*Ізюм*)
2. Який острів каже, що він одежа? (*Ямайка*)
3. У назвах яких морів згадується колір? (*Червоне, Чорне, Біле, Жовте*)

Конкурс капітанів

Хто більше назве прислів'їв, у яких є прислівники?

Перевірка домашнього завдання «Пантоміма за прислів'ями»

Команда показує суперникам пантоміму, ті підбирають прислів'я-відгадку.

Літературний аукціон

1. Ведучий показує різноманітні предмети, а члени команди повинні дібрати до них прислів'я.

Слова *камінь, ложка, перо, нитка, сокира, гроші, шапка, книга, хліб*.

2. Матеріал для літературного аукціону.

Камінь. Хто мусить, той і камінь укусить. Найшла коса на камінь. Лежачий камінь мохом обростає. Під лежачий камінь і вода не тече.

Ложка. Ложкою моря не вичерпаєш. Як мед, то ще й ложкою. Вони такі убогі, що землю держалом міряють, а худобу ложкою.

Перо. Не пером пишуть, а умом. Страшне перо не в гусака, а в дурака. Що написано пером, не вивезеш і волон.

Сокира. Сказав, як сокирою обрубав. Тонув — сокиру обіцяв, а витягли — топорища шкода. Без сокири не тесляр, без голки не кравець.

Нитка. Шие та поре, та все ниткам горе. З миру по нитці — голому сорочка.

Гроші. Хоч у голові пусто, аби грошей густо. Багатому і чорт гроші носить. Бідна душа без гроша.

Шапка. Ось де шапка, он де двері. Не тоді спати, як товариш шапки шукає. Пан хоч і шапку зніме, то в шапці правди нема.

Книга. Книга вчить, як на світі жить. Не на користь книжку читать, коли вершки лише хапать.

Хліб. Зима без снігу — літо без хліба. Хліб та вода — то козацька їда. Голодній кумі — хліб на умі. Хліб та вода — бідного їда. Як у травні дощ надворі, то восени хліб у коморі. На чорній землі білий хліб родить.

III. Підсумок уроку. Домашнє завдання

Т. М. Вініцька

Урок № 32. ЛЕОНІД ГЛІБОВ

«ХИМЕРНИЙ МАЛЕНЬКИЙ», «ЩО ЗА ПТИЦЯ»

Мета: розповісти п'ятикласникам про визначного байкаря, поета Леоніда Глібова, ознайомити їх із оригінальними віршованими загадками Леоніда Глібова, розкрити їхню фольклорну основу; розвивати мислення, пам'ять, кмітливість, творчу уяву учнів, інтерес до літературної загадки; виховувати цікавість до творчості Л. Глібова.

Обладнання: портрет письменника, видання загадок Л. Глібова, збірка «Цяцькований осел».

*Малята вчать ті сонячні слова,
Що ніби чародійник з рукава,
Ти сипав їм — і в доброті не схибив.*

М. Рильський

ХІД УРОКУ

I. Емоційний початок уроку. Розповідь учителя

Село Горби на Полтавщині. Довга низенька хата в саду. Перед хатою клумби з квітами. На них між роєм бджіл пораяється русявий хлопчик. Він перший вітає гостей, що йдуть до батька — Івана Назаровича Глібова чи матері — Орини Гаврилівни. А йому усмішкою відповідають:

— Здоров був, Льолику,
Квітчастий кролику!

Так ласкаво зустрічали знайомі закоханого у квіти хлопчика — майбутнього українського байкаря й поета Л. І. Глібова.

II. Оголошення теми та мети уроку, її мотивація

III. Вивчення нового матеріалу

1. Опис зовнішності Л. Глібова.

Високе відкрите чоло свідчить про мудрість людини. А міцно стиснуті тонкі губи, виразне підборіддя, що трохи виступає вперед, гово-

рять про її мужній і стійкий характер. І дивні очі. Ніби добрі й лагідні, проте якісь далекі, відчужені, без живого вогника. Немов погасли. Дійсно, це очі людини, яка вже майже нічого не бачить. Десь після 50 років Л. Глібов почав сліпнути, і на старість він майже осліп.

2. Розповідь про Л. Глібова.

Народився Л. Глібов 5 березня 1827 року в селі Великий Поділ Королівського повіту на Полтавщині, згодом родина переїхала до села Горби. Тут і минуло його дитинство. Хлопчик любив слухати народні пісні, казки. Особливо подобалися казки про тварин, які часто розповідала малому баба Одарка. Усі казкові персонажі поставали перед його внутрішнім зором яскравими й колоритними, зі своїми звичками та поведками. Звіряче царство видавалося надзвичайно подібним до людського. І хитрий Лис, полохливий Заєць, і жорстокий Вовк, зажерливий Ведмідь серед людей своїх двійників. Мабуть, саме ця розвинута уява, вміння помічати сутнісне, визначальне, гумористичний погляд на світ сформували вже в юному Глібові байкаря. Як свідчать біографи письменника, ще хлопчиком він склав сатиру на одного лютого місцевого панка.

У 13 років Глібова віддали навчатися до Полтави в гімназію, де він і пробує себе як поет. Щоправда, пише російською мовою. У 1847 в Полтаві виходить книжка юного автора — «Стихотворения Леонида Глібова». Однак вона принесла не тільки радість, а й певні прикροщі: інспектор гімназії розгнівався, що учень посмів друкувати без дозволу начальства. Несподівано трапилося ще одне лихо: Леонід захворів. Він залишає гімназію і повертається до батьків. Аж у 1855 році, вже одруженим чоловіком, Глібов закінчує своє навчання. На рідному хуторі Глібов багато читає. Найбільше враження на нього справив «Кобзар» Шевченка та збірка байок Гребінки. Глібова зацікавлює жанр байки, і він починає працювати в цьому жанрі. Глібов успішно влітає в байку мотиви казки, загадки, пісні, поєднує сатиру, гумор і ліризм.

Мова його байок афористична, щедро переткана прислів'ями та приказками.

«Народна мова сама по собі влучна, а він з неї вибирає найвлучніші, найдотепніші слова, прислів'я. І все це шліфує, обробляє рукою великого майстра й у вигляді крилатих виразів повертає народові» (Д. Білоус).

Байкареві судилося досить нелегке життя, сповнене побутових негараздів, матеріальних нестатків, підозрів, переслідувань. Та він ніколи не втрачав найцінніших скарбів своєї душі — щирості, людяності, доброти.

Клопоти про шматок хліба не заступали Леоніду Івановичу мети його життя: жити й працювати для людей. Учителюючи на Поділлі, в Чернігові, залишив по собі добрі згадки серед вихованців, бо ніколи не карав дітей, не змушував зубрити, а викладав свої предмети (історію й географію) цікаво й захоплено, щедро засіваючи дитячі душі зерном доброго і розумного. Видаючи «Черниговський листок», пропагував на сторінках тижневика прогресивні педагогічні погляди, підтримував ідею створення «недільних шкіл» для народу з навчанням рідною мовою. Згодом влада заборонила видавати журнал, а самого Глібова звільнили з роботи і встановили за ним поліцейний нагляд. Аж під кінець 1867 р. письменник повертається до Чернігова. Друзі допомагають йому влаштуватися на посаду управителя чернігівської земської друкарні.

Останні дні Л. Глібов доживав у шані та славі, але фізично розбитий, майже зовсім сліпий. 10 листопада 1893 року від астми і хвороби серця письменник помер на 66-му році життя.

Для найменших читачів Глібов також написав чимало загадок, казок, акровіршів. Уся його творчість сповнена тепла і м'якого гумору, перейнята ширістю й чуйністю. Дуже влучно про ці риси вдачі сказав М. Рильський.

Як дитячий письменник Глібов відомий під псевдонімом Дідусь Кенир. Чому саме таке ім'я придбав Леонід Іванович? Кажуть, що його батько купив собі такого співучого кенера, що навіть сусіди приходили слухати. Вони й прозвали Івана Назаровича по-вуличному «Кенир».

3. Пригадування творів Л. Глібова, вивчених у молодших класах «Зимова пісенька», «Зозуля й Півень», «Лебідь, Щука й Рак», «Коник-стрибунець», «Вовк і Кіт», «Чиж та Голуб».

Учитель. Творчість Глібова дуже влучно охарактеризував Б. Грінченко: «В усіх дитячих віршах Глібова дався взнаки його чудовий педагогічний такт, його природжені вміння зацікавити й захопити маленьких читачів».

4. Аналіз загадок «Химерний маленький», «Що за птиця».

Учитель. Що таке загадка? *(Це невеликий твір, у якому в прихованій формі описано предмети чи явища, які потрібно назвати.)*

Існують і літературні загадки, їх пишуть для дітей письменники. Зображуючи предмет, який треба розгадати, вони подають більше ознак прихованого змісту. Часто літературні загадки закінчуються відгадкою.

Джерелом для «сюжетів» загадок Глібова були народні загадки, що під його пером розгорталися у просторі, по-українськи колоритні описи явищ чи предметів навколишнього світу.

Вчитель читає вголос загадку «Химерний маленький».

Бесіда

- Які ознаки має вареник?
- Які дії виконує вареник?

Вчитель читає вголос загадку «Котилася тарілочка».

Бесіда

- Що ж за тарілочка? Які вона має риси?
- Хто така чорна баба? Що вона зробила?
- Що за птах довгохвостий, гостроносий?
- Що приносить горлатий півень?

Підсумок: Жива, жвава розповідь дідуса, оповідача захоплює слухачів, втримує їхню увагу і цікавість. Загадки сповнені самочутними образами і персонажами.

Учні читають вголос загадки.

V. Підсумок уроку. Гра «Мікрофон»

1. Що ви знаєте про життя Л. Глібова?
2. Що вас зацікавило?
3. Що вас здивувало?
4. Що вас насмішило?

IV. Домашнє завдання

Виразно читати загадки, намалювати ілюстрацію до однієї із загадок, прочитати, переказувати відомості про Л. Глібова.

Т. М. Віницька

**Урок № 33. ЛЕОНІД ГЛІБОВ. АКРОВІРШІ
«ХТО РОЗМОВЛЯЄ?» «ХТО СЕСТРА І БРАТ?».
ВІРШ «КВІТКОВЕ ВЕСІЛЛЯ»**

Мета: ознайомити учнів із оригінальними віршованими загадками Л. Глібова; дати визначення акровірша (віршована загадка, відгадка якої становить перші літери кожного рядка); формувати навички читання акровіршів, розвивати мислення, пам'ять; виховувати цікавість до творчості Л. Глібова.

Обладнання: портрет письменника, ілюстрації до байок, загадок, збірка «Цяцькований осел».

Тип уроку: урок-інсценізація.

ХІД УРОКУ

Учитель. Сьогодні у нас на уроці присутні експерти, актори, гладіатори, декламатори. Вони працюватимуть на кожному етапі уроку. Отже, починаємо.

І. Перевірка домашнього завдання

Будуємо у формі гладіаторських боїв.

Спочатку послухайте лексичну довідку.

Гладіатори — це воїни, які озброєні мечем (латиною *gladius*). Перемагає найсильніший.

Отже, почнемо. (Один учень ставить питання, другий відповідає. Після відповіді учень-критик аналізує, оцінює відповідь однокласника).

1. Хто такий Леонід Глібов? Розповісти про нього.
2. Хто такий дідусь Кенир?
3. Які казкові елементи притаманні загадкам Л. Глібова?

Учні-декламатори виразно читають загадки «Котилася тарілочка», «Химерний маленький». Критики також аналізують виразність читання загадок.

Юні художники представляють свої ілюстрації, розповідають, що на них зображено; потім надається знову слово критикам.

Учитель підбиває підсумки перевірки домашнього завдання.

II. Оголошення теми та мети уроку, її мотивація

Запис у зошити дати та мети уроку.

III. Сприйняття та засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Розповідь учителя.

А нуте, діти, ось сідайте!

Я загадку за хвіст спіймав.

Так і уявляєш оточеного малечкою мудрого дідуся, в очах якого світить-ся то лагідна усмішка, то лукавість. Жартун і витівник, він неквапливо проказує загадку і, погладжуючи дбайливо розчесану на два боки бороду, чекає на відповідь. Нуте, хто меткий на розум? А загадки хитрі-хитрі!

Учитель читає загадку «Що за птиця?», записану на дошці.

Між людьми, як пташка, в'ється,

У людей і їсть, і п'є;

Ходить старець, просить, гнеться,

А у неї всюди є.

Що ж воно таке? А загадка сама й відповідь скаже, лиш будь уважним та прочитай початкові літери згори вниз. Так, це муха. Такі вірші-загадки називають акровіршами.

2. Записуємо в зошити визначення.

Акровірш — це вірш, написаний так, що початкові букви рядків, прочитані згори вниз, утворюють слово чи словосполучення — назву особи чи явища, про яких ідеться, — відгадку.

Учитель. Слово нашим артистам.

3. Інсценізація акровіршів «Хто розмовляє?» та «Хто сестра і брат», учні в костюмах осоки і сороки, гречки і проса читають виразно акровірші.

4. Бесіда.

- Які влучно підмічені автором риси чи якості дають змогу впізнати персонажів прочитаних віршів? (*Муха — набридлива, в'їдлива; осока — тихо шелестить, ніби скаржиться; із гречки та проса варять смачну кашу.*)

- Що спільне між загадками, акровіршами Глібова і народними загадками? (Звертається увага на поведінку персонажів, мову — вживання пестливих слів, метафоричність.)

5. Робота над алегоричним жартом «Квіткове весілля».

Участь в інсценізації беруть всі учні класу, так як тут є і Барвінок, Фіалочка, Будяк, Кфасоля, Нагідки, Мак, Редька, Півні, Індики, Гусак, Моркваця, Пастернак, Чижі, Синиці, Шпак.

- 1) Діти із задоволенням грають «весілля».
- 2) Визначення поняття *алегорія* — зображення людських рис і характерів за допомогою образів тварин, явищ, предметів, рослин.
- 3) Бесіда за змістом поезії. Кого зображено в образах квітів?

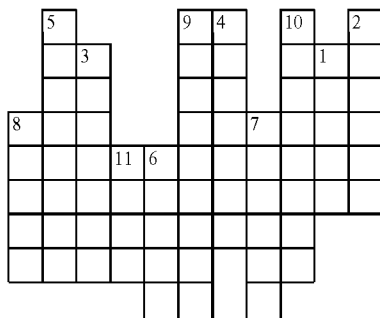
V. Підсумок уроку

Експертна група (два учні) контролювала регламент уроку, стежила роботою на уроці учнів, оцінювала урок, підбивала його підсумок.

І пропонує розв'язати кросворд.

У виділених клітинках учні прочитають псевдонім Л. Глібова як дитячого письменника.

1. Село, де народився Л. Глібов. 2. Л. Глібов відомий як... 3. «Химерний маленький» — це... 4. Відгадка загадки «Котилася тарілочка». 5. «Муха» — це... 6. Герой акровірша «Хто сестра і брат?». 7. Хто танцював у віночку у «Квітковому весіллі»? 9, 10. Який був вареник? 11. Відгадка акровірша «Що за птиця?».

IV. Домашнє завдання

Вивчити напам'ять один з акровіршів, намалювати ілюстрацію до «Квітового весілля».

В. Г. Мура

**Урок № 34. УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗНАТЬ
З ТЕМИ «Л. І. ГЛІБОВ. ЗАГАДКИ. ПРИСЛІВ'Я
ТА ПРИКАЗКИ»**

Мета: узагальнити та систематизувати знання учнів про прислів'я та приказки, загадки; формувати почуття гордості за кмітливості та мудрість нашого народу; добиватися осмислення значення в сучасному світі цих якостей; розвивати увагу до лексики власних суджень.

Обладнання: загадки, прислів'я та приказки народів світу.

Тип уроку: урок-звіт.

Для мене слово мудрості дорожче від золота.

Демокріт

Немає мудріших, ніж народ, учителів,

У нього кожне слово — це перлина.

М. Рильський

ХІД УРОКУ

I. Оголошення теми та мети

II. Робота над узагальненням та систематизацією знань

1. Проблемна ситуація.

Діти, як ви розумієте вислів дослідника В. П. Анікіна: «Прислів'я гніваються, печальються, сміються, беруть на кпини, веселяться, плачуть, зітхають, стогнуть, кричать, жартують, дотинають, лякають, остерігають, вчать, обурюються — словом, відображають стільки ж почуттів, скільки їх у народу — творця прислів'їв».

2. Літературний диктант.

- Усна народна творчість — це ...
- «Фольклор» у перекладі з англійської означає — ...
- Художня усна розповідь фантастичного характеру — ...
- Короткий влучний вислів, який уміщує в собі оцінку події,— ...

- Поширений образний вислів, що не виражає закінченої думки,— ...
 - Невеликий твір, у якому в прихованій формі описується предмет, котрий слід назвати,— ...
 - Невеликий ліричний твір, що поєднує поетичний текст і мелодію,— ...
3. Евристична бесіда.
- Що таке прислів'я, приказка, загадка?
 - Чим відрізняється прислів'я від приказки?
 - Розкажіть, як виникли прислів'я, приказки, загадки?
 - Чого навчають нас прислів'я та приказки?
 - Як ви вважаєте, чому прислів'я та приказки називають народною мудрістю?
 - Навіщо людям сьогодні потрібні прислів'я, приказки та загадки?
 - Наведіть приклади малих фольклорних жанрів, які вживаються у вашій родині?
 - Чому ми любимо відгадувати загадки?
 - Які якості в людині розвивають загадки?
4. Гра «Ерудит» (відгадати загадки)
- Коло вуха завірюха, а у вусі ярмарок. (*Бджола*)
 - Що йде вперед і не вертається? (*Сонце*)
 - Хто співає, свище й плаче, а ніхто його не бачить? (*Вітер*)
 - Під землею птиця кубло звила і яєць нанесла. (*Картопля*)
 - Червоний колір, а винний смак, кам'яне серце. Чому це так? (*Вишня*)
 - Прозорий мов скло, а не вставиш у вікно? (*Лід*)
 - Зайде в дім не — виженеш, прийде час — сам вийде. (*Промінь сонця*)
5. Гра «Мікрофон». Читання прислів'їв напам'ять ланцюжком.
6. Літературне лото «Коштовні перлини».

Завдання: скласти прислів'я з окремих частин.

Добра справа —а людина ім'я	Російське
Сокіл шанує свої крила...	...сама себе хвалить	Японське
Добро —дорожче від найбільшого багатства	Японське
Одна мудра книга —зворотний бік зла	Перське
Коли робиш добро...	...з поганого серця виходить	Шведське
Хто не хоче працювати у спеку —не оглядайся	Норвезьке
Слід берегтися того...	...щастя приходить	Латинське
Погане слово...	...голодуватиме у холод	Болгарське
В дім, де сміються...	...хто вже один раз збрехав	Японське

7. Дослідницька робота: до прислів'їв народів світу знайти відповідні українські.

8. Вікторина.

З якої загадки Л. Глібова взято уривок?

1) «Постихали співи й жарти у дворі моїм.

Золотої тарілочки стало жаль усім».

(«Котилася тарілочка»)

2) «У макітрі скакав,

Недовго нажився,

У дірку скотився,

Круть-верть — та й пропав».

(«Химерний, маленький»)

3) «Рівна, сестро милая, нам доля з тобою, —

Обізвався братечок десь за бороною».

(«Хто сестра і брат?»)

4) «Стій миш! Слава не брехуха, —

Обізвалась джеркотуха».

(«Хто розмовляє?»)

9. Творче завдання.

Яке прислів'я або приказку згадаєте, якщо:

1) довго не могли розв'язати задачу, а разом з товаришем зробили це швидко;

2) старші радять вам спочатку все обміркувати, а потім приймати рішення;

3) один із ваших друзів перший впорався із завданням, але виконав його неправильно.

10. Літературний аукціон. Учитель показує різноманітні предмети, а учні повинні дібрати до них прислів'я.

Слова: *книга, перо, хліб, гроші*.

Матеріал для літературного аукціону:

1) Книга: Книга вчить, як на світі жить.

Не на користь книжку читать, коли вершки лиш хапать.

2) Перо: Страшне перо не в гусака, а в дурака.

Не пером пишуть, а умом.

Що написано пером не вивезеш і волом.

- 3) Хліб: Голодній кумі хліб на умі.
 Хліб та вода — бідного їда.
 Зима без снігу — літо без хліба.
- 4) Гроші: Бідна душа без гроша.
 Багатому і чорт гроші носить.
 Хоч у голові пусто, аби грошей густо.

III. Конкурс юних художників

Протягом п'яти хвилин відобразити на малюнках одне з прислів'їв:

- За двома зайцями поженешся, жодного не спіймаєш.
- Без труда не буде і плота.
- Діло майстра величає.
- Поспішиш — людей насмішиш.

IV. Підсумок уроку

V. Домашнє завдання

Розкрити зміст прислів'я: «Свій край — як рай, чужа країна — як домова».

Урок № 35. СВІТ ПОЕЗІЇ ОЛЬГИ ЧОРНОЇ

Мета: ознайомити учнів із життям і творчістю Ольги Чорної, формуванням її світогляду, творчими доробками, дослідити проблематику збірок, виховувати почуття милосердя, повагу до людей, любов до рідної мови, до поетичного слова.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

ХІД УРОКУ

Учитель. Сьогодні, дорогі п'ятикласники, ми познайомимось на уроці літератури рідного краю з талановитою поетесою, чарівною жінкою, чудовим знавцем художнього слова, пристрасною шанувальницею рідної мови Ольгою Борисівною Чорною. Вона проживає в Жашкові, але її поезія звучить не лише на Черкащині, а й за межами рідної України. Ось вдумайтесь у її поетичні рядки. (*Звучить ніжна мелодія.*)

Учениця

Україно моя росяниста,
Берегине стражденна моя,
Ти мелодія чиста, іскриста
І цілюща, джерельна вода.
Торувала шляхи із неволі,
У руїнах бувала не раз
І терпіла гірку свою долю,
Про яку нам повідав Тарас.
Стільки вірності, сили, любові
Зародила у кожній душі,
Твої очі, озера, діброви
Не забути ніколи мені.
Наша мати, сувора і мила,
Хай всміхається доля твоя.
Розквітай, барвінкова, єдина
Світла радосте, зоре моя!

Учитель. Так, вона ще змалечку полюбила рідну землю, де промайнули її дитинство і юність. Народилася Ольга Борисівна в м. Жашкові в робітничій родині. Я знав поетесу ще з дитинства. Адже жили ми по сусідству, бавились у різні ігри, мріяли про прекрасне щасливе життя, навчались в Жашківській середній школі № 1, а згодом в Київському державному університеті імені Тараса Шевченка.

Учениця

Мальви ясніють яскраві,
Стукають тихо в вікно,
Ранки зринають в уяві,
Ті, що минули давно.

Там босоноге дитинство
Нижнім війнуло крилом,
Ось вже бреду я імлістим
Шляхом за нашим селом.

Мама стрічає ласкаво,
В вічі загляне мені:
«Де ж, дитино, блукала,
Їстоньки хочеш чи ні?»
Пестить маленьку голівку,
Горне до теплих грудей,
Бачу вже рідну домівку
В озері синіх очей.

Учитель. А ось спогад і про рідну школу.

Сп'яніли троянди
У світанні ранковім,
Чорнобривцями пахне
Біля нашої школи.

Я прямую садами,
Де похилені віти,
Рожевіють плодами
Найсолодшими в світі.

Я стаю на поріг
Найсвітлішого класу,

А яку із дорог
Оберу я із часом?

А після закінчення вузу водила доля Ольгу Чорну різними дорогами. Спочатку вчителювала на Київщині. А потім влаштувалась в редакції районної газети «Світло комунізму», яка нині іменується «Жашківщиною».

Та ось доля закинула Ольгу Борисівну на Далекий Схід. Пережила шторми, тайфуни, землетруси.

Учень

КУРИЛЬСКИЙ ПЕЙЗАЖ
Шиповника благоуханье,
Цветов румяных лепестки.
«Курильской розой» не случайно
Островитяне нарекли.
Земля здесь глубоко вздыхает,
Струит из недр горячий ключ
И солнце в озере купает
Свой ласковый и нежный луч.
Всплеснулась рыба недалеко,
Круги дрожат еще в воде,
А вечерами одиноко
Луна грустит в моем окне.

Учитель. Переїзд на Сахалін, у центр області, співробітництво з обласною газетою «Рыбак Сахалина» — як свіжий подих вітру у нелегкому житті. Відомо, що на Сахаліні побував Антон Павлович Чехов. Драматичний театр носить його ім'я. Ольга Чорна блукала вулицями міста і знала, що цим повітрям дихав письменник. Він ходив цими вулицями, і на серці ставало якось світліше.

Учень

У ЛЕСИНІЙ КАЗЦІ
Я вижу снова остров дальний,
В кипящей пене звуки дня,
Знакомый образ в мыслях тайных,
Зачем преследуешь меня?
Уснуло море, ласков ветер,
Вся бухта светится теплом,

И тот печальный, тихий вечер
Казался давним, нежным сном.
Там все прекрасне оживає,
Там ліс могутній гомонить,
Там Мавка гаряче кохає,
Там «Той, що у скалі сидить».
Застою царство омертвіле
Затягує у небуття,
І гаснуть спалахи надії,
Назад немає вороття.
Там лісовик, як добрий тато,
Повчає дівчину сумну,
Дарує їй барвисті шати,
Вертає втрачену красу.
У драмі чари лісу, поля,
Там неба сонячна блакить,
І Лукаша гірка недоля,
І щастя неповторна мить.

Учитель. Перед вами, діти, три збірки поетеси — «Співали козаки пісень», «Поетична Жашківщина» і пісенник «Україна моя росяниста». До речі, ось уже четвертий рік з власної ініціативи Ольга Борисівна Чорна очолює Жашківське районне літературне об'єднання «Гірський Тікич». Спочатку в ньому нараховувалось дев'ять членів.

Люди, які увійшли до нього, різні за віком і професією, але їх об'єднує любов до рідного слова. У перший же рік існування літературного об'єднання народилася мрія — видати збірку поезії. І вона, ніби ластівка, випорхнула під назвою «Поетична Жашківщина». Зараз літературне об'єднання збільшилося до п'ятнадцяти членів. Особливу увагу Ольга Борисівна приділяє творчій молоді. Це в основному учні міських шкіл.

Майже щомісяця проводяться заняття літературного об'єднання, де заслуховуються й обговорюються творчі доробки літераторів, кращі із них готуються на літературні сторінки в районну газету «Жашківщина».

Тепер я хочу вас познайомити зі збіркою «Поетична Жашківщина». Ось як про рідне місто пише Ольга Чорна.

Учень

МИРАЖ

Жила тут Докія Гуменна,
Письменниці шана ясна,
На сопке ландыш затерялся,
Неужто хрупкий здесь растешь?
И ты, любимый, улыбался:
Кто знал, что больше не придешь?

Учитель. Перебування в Абхазії, на Кавказі вилилось у ряд віршів.

КОЛХИДА

Колхида древняя прекрасна,
Влечет седая шапка гор.
Дорога в прошлое опасна,
Согрей меня в пути, костер!
Лаваш румяный разделю,
Чиста холодная вода,
Кусочком сыра угощу —
Вот горца лучшая еда.
Идти ущельем далеко!
Трудней становится в пути,
И солнце где-то высоко,
А тропкой каменной брести...
И вот мы снова на просторе!
Целует теплый ветерок.
Встречает ласковое море
Янтарный солнечный песок.

Учитель. Повернення в Україну дало новий поштовх до творчості поетеси. Написана збірка поезій «Моя Україна», «У Печерській Лаврі», «Співали козаки пісень». І знову Ольга Борисівна поринула у світ поезії. В її творчості все переплетено: музика, кохання, любов до рідного краю. Закохана в поезію Лесі Українки поетеса не могла не згадати її чудодійну «Лісову пісню». (*Чути мелодію, ніжну, чаруючу.*)

Учень

ЖАШКІВЩИНА

Цей дуб кремезний на Волині
Із казки знаю я давно,

А дядька Лева і понині
 Я слів пригадую тепло.
 Земля — моя квітка священна,
 Для мене на світі одна.
 Бродвеї Парижа не зманять,
 Не жить у чужій стороні.
 Роки відлік часу чеканять,
 В них Жашків — найкращий мені.
 Земля моя — скіфів родина,
 Тут Гонта із військом гуляв,
 І ти, гайдамацька годино,
 Де гнівом народ вирував.
 Сліди тут Хмельницького бачу
 В Дрижипільській битві страшній.
 Із вдовами болісно плачу,
 Землі поклонюся святій...

Учитель. Не лише Ольга Борисівна займається літературною діяльністю. Вона — активний учасник художньої самодіяльності при районному будинку культури. На її вірші покладено музику. Нещодавно вийшла збірка пісень «Україно моя росяниста» в співавторстві з Володимиром Гребенюком. Ось послухайте одну із пісень на слова Ольги Чорної «Вишиванка».

Учениця

Вишивала сорочину нашій вільній Україні
 Пісня голосна.
 Вже намітила мережку, простелила в поле стежку
 Зоряна, ясна. (2 рази)
 До глибокої криниці йшла напитись водиці,
 Чисте джерело.
 Голубіло барвінково українське щире слово,
 У віках жило. (2 рази)
 Величаєм Україну, нашу матінку єдину:
 Диво-цвіт краса,
 Одягнула вишиванку, соловей співав до ранку,
 Ой, яка краса! (2 рази)

Учитель. Підсумовуючи висловлене про життя і творчість Ольги Чорної, хочеться додати: поетеса нагороджена багатьма почесними грамотами за активну літературну діяльність. Але найкращою нагородою вважає Ольга Борисівна шану читачів.

І вони захоплюються її чарівною поезією. Свідченням цього стала різдвяна зустріч із шанувальниками її поетичного хисту. Переповнений зал районної бібліотеки, бурхливі оплески, теплі й ширі слова подяки надовго запам'ятаються Ользі Борисівні. Жашківчани шанують поетесу, бо для неї над усе — любов до рідної мови, пристрасна жага до поетичного слова.

Учениця

Мово наша голосна,
Слово калинове,
Пісня прашурів ясна,
Поле колискове.

Хвилі теплої ріки.
Погляд синьоокий,
Розквітай у всі віки!
Світло має спокій.

Заколисуй в темну ніч
І пробуджуй вранці,
Розкажи мені про Січ,
Звесели у танці.

Радуй співом солов'я,
Голосом дзвіниці,
Мово рідная моя!
Джерело криниці...

Учитель. Вдома ви ще раз, діти, прочитайте поезію Ольги Чорної, вникніть в її чудовий зміст. І хай вас вона надихає на добрі справи, поведе у світ прекрасного. І, можливо, хтось із вас під впливом поетичного слова захоче і собі торкнутися ліричних струн, закохатися в поезію і назавжди увійти в її чарівний світ.

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ.

Н. М. Глоба

Урок № 36. ЛІТОПИСНІ ОПОВІДІ «ПРО ЗАСНУВАННЯ КИЄВА», «ПРО КНЯЗЯ ОЛЕГА»

Мета: ознайомити учнів зі змістом літописних оповідей; формувати навички виразного читання, детального та стислого переказування змісту прочитаного; розвивати зв'язне усне мовлення під час ведення діалогу, здатність робити висновки; виховувати почуття патріотизму, гордості за наших предків та їх культурних надбань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Вступна частина

Під супровід спокійної музики зачитується уривок з Біблії про створення світу і людини.

На початку Бог сотворив Небо та Землю. А земля пуста та порожня, і темрява була над безоднею, і Дух Божий ширяв над поверхнею води. І сказав Бог: «Хай станеться світло!» І сталося світло. І побачив Бог світло, що добре воно, — і Бог назвав світло «День», а темряву назвав «Ніч». І був вечір, і був ранок, — день перший. І сказав Бог: «Нехай станеться твердь серед води, і нехай відділяє вона між водою і водою»... І сказав Бог: «Сотворімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усею землею...

І створив Бог людину — маленьку частинку великого Всесвіту, незнаного і загадкового. Проте, кожна з цих маленьких частинок — це особистість, призначення якої творити прекрасне... Цей процес творіння триває і по сьогодні. Людина, як і Першотворець багато чого змінила

з тих давніх часів, та й змінилася сама. За багатотисячолітню історію планети народилося і пішло у вічність чимало митців: Нестор Літописець, Феофан Прокопович, Григорій Сковорода, Тарас Шевченко та багато інших. Про деякого з них ми згадаємо сьогодні на уроці.

III. Вивчення нового матеріалу

1. Вступне слово учителя історії про об'єднання слов'янських земель і виникнення Давньоруської держави з центром у місті Києві; про запровадження християнства, виникнення шкіл та початок створення перших рукописних книг.

2. Слово учителя літератури про літописи:

З перекладних книг у Київській Русі великою популярністю користувалися перекладені з грецької хроніки, в яких у часовій послідовності розповідалося про події громадського та побутового характеру. За зразком цих хронік руські вчені монахи почали й самі робити записи про важливі події, свідками яких вони були або чули про них. Відомості про героїчне минуле України-Русі часто бралися із народних переказів, пісень, легенд тощо. Пізніше ці записи були зведені в окрему рукописну книжку, що звалася літописом.

Що ж таке літопис? Про це знайдіть визначення у хрестоматіях. (*Учні виразно читають визначення про літопис, вміщені у хрестоматії.*)

2. Робота з підручником: опрацювання матеріалу «Літописні оповіді», перказ їх змісту.

3. Слово учителя.

Наприкінці 30-х — на початку 40-х років XI ст. завершене найдавніше літописне зведення. Починалося воно розповіддю про легендарних засновників Києва — братів Кия, Щека, Хорива та їхню сестру Либідь.

На початку XII ст. монах Києво-Печерського монастиря Нестор створив «Повість минулих літ», яка поширилася по всій Русі: нею починаються всі літописи, які виникли пізніше.

4. Виразне читання літопису «Про заснування Києва»

Спочатку літопис читає підготовлений учень, потім перечитують кілька учнів.

Обговорення прочитаного:

- Про що розповідається у літописі?
- Назвіть головних героїв твору.

- Детально перекажіть літопис.
 - Що нового ви дізнались?
— А зараз послухайте народний переказ «Заснування Києва».
Учитель читає переказ.
5. Спостереження учнів над прочитаними творами.
- Що спільне у цих двох зразках?
 - Чим відрізняються оповіді?
- Висновок:* Отже, народний переказ більше подібний до казки, а літописна оповідь — до хроніки.
6. Робота над літописним оповіданням «Про князя Олега». Вступне слово учителя історії про князя Олега як історичну особу.
7. Виразне читання літопису. Обговорення прочитаного.
8. Інсценізація народного переказу «Смерть Олега».
Зробіть висновок про ці два твори.
Учні говорять, що літописне оповідання і народний переказ дуже схожі, по суті вони дублюють один одного, лише мають різний початок.

IV. Підсумкова бесіда про зразки прадавньої літератури

У всіх літописах є дуже стислі записи й докладні, в яких ширше розповідається про важливі суспільні події, обставини, характеризуються історичні особи, наводяться їхні висловлювання.

Такі оповідання написані образно, емоційно, жвавою мовою, тому літописи є пам'яткою не лише історії, а й художньої літератури.

Сьогодні на уроці ви познайомилися з двома зразками літописних оповідей. Сподіваюсь, що ви уявили зображені в них події та їх учасників, проникли в духовний світ персонажів, усвідомили виражені в них загальнолюдські ідеали.

Пам'ятайте, що кожен з вас — це також та маленька частинка Всесвіту, яку створив Бог, і в майбутньому ви також станете творцями. Дехто досягне вершин у мистецтві та культурі, дехто в науці, але ким би ви не стали, завжди залишайтеся Людиною...

V. Домашнє завдання

1. Виразно читати та переказувати літописні оповідання.
2. Виписати в зошити визначення літопису.
3. Знайти додаткові відомості про створення та оформлення рукописних книг.

Урок № 37. ЛІТОПИСНІ ОПОВІДІ «ПРО КНЯГИНЮ ОЛЬГУ», «ПРО ХРЕЩЕННЯ РУСІ КНЯЗЕМ ВОЛОДИМИРОМ»

Мета: ознайомити учнів зі змістом літописів; удосконалювати вміння виразно читати, детально та стисло переказувати зміст прочитаного; вчити аналізувати дії та вчинки героїв твору, виділяти риси їхнього характеру; розвивати в учнів допитливість, зв'язне усне мовлення, вміння робити логічні висновки; виховувати повагу до наших предків, їх мудрості, благородства, сміливості та вірності.

Обладнання: ілюстрації пам'яток давньої архітектури, художніх ремесел образотворчого мистецтва, зразки праслов'янського письма, підручники та хрестоматії української літератури для 5 класу, українські народні перекази.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань учнів

1. Перевірка домашнього завдання.

Запитання:

- Що називається літописом?
- Коли виникли перші літописні зведення і хто був їх автором?
- Перекажіть зміст літописів «Про заснування Києва», «Про князя Олега».
- Розкажіть про створення прадавніх книг.

III. Мотивація навчання школярів

Вступне слово вчителя починається з розповіді про княгиню Ольгу як історичну особу, згадку про неї в різних давніх письменах, легендах та переказах.

Учням пропонується розглянути портрет княгині. Свою розповідь учитель продовжує інформацією про громадське та суспільне життя прадавніх українців, їх вірування, звертаючи увагу на те, що наші предки-слов'яни були язичниками, розповідає про князя Володимира, його роль у розвитку культури, науки та релігії на Русі, про відносини Київської Русі з іншими державами.

IV. Оголошення теми, мети та завдань уроку

На попередньому уроці ми з вами ознайомились з літописами «Про заснування Києва», «Про князя Олега» та про їх творця Нестора-літописця. Погляньте на фото Києво-Печерської Лаври (додаток 1).

Тут, приблизно 1113 року, жив і творив славетний Нестор.

Учитель зачитує відомості про цю історичну пам'ятку.

V. Сприйняття та засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Виразне читання літописної оповіді «Про княгиню Ольгу» підготовленим учнем.
2. Обговорення прочитаного.
Запитання для обговорення:
 - Зачитайте уривок твору, який свідчить про відносини Київської Русі з Візантією;
 - Чому Ольга відмовилась бути дружиною візантійського царя?
 - Чи можна стверджувати, що княгиня була мудрою і дбала про свого сина і свій народ?Учні відповідають, цитуючи оповідь.
3. Виразне читання та обговорення літописної оповіді «Про хрещення Русі князем Володимиром».
Запитання для обговорення:
 - Чому князь Володимир вирішив знищити ідолів?
 - Прочитуйте наказ князя про те, щоб народ прийшов на річку;
 - Опишіть картину хрещення людей на Дніпрі;
 - Що звелів побудувати Володимир на місцях, де стояли дерев'яні кумири?
 - Де було збудовано церкву святого Василя?Учні відповідають, цитуючи оповідь.

VI. Робота за ілюстраціями до літописних оповідей

1. Розгляньте репродукцію до картини художника А. Шпакова «Проводи війська». Чи можна стверджувати, що Ольга була патріоткою своєї землі?
2. Розгляньте малюнок з історії Русі. Складіть невеличке оповідання, використавши уривок з вірша О. Олеся. Після закінчення роботи над оповіданням декілька учнів зачитують власні твори, після чого відбувається їх обговорення.
3. Прокоментуйте зображене фото. Учні розглядають фото пам'ятника засновникам Києва, стисло переказують оповідь «Про заснування Києва».

VII. Підбиття підсумків уроку

1. Слово вчителя.

Ознайомившись із літописними оповіданнями, ми зрозуміли, що вони не лише відтворюють правдиву історію життя наших предків, а й навчають любити свою землю, дбати про її процвітання.

Чи можете ви на основі прочитаних оповідей сказати, які риси характеру притаманні княгині Ользі?

(Учні стисло характеризують образ княгині Ольги.)

— Що можна сказати про князя Володимира?

(Учні стисло характеризують образ князя Володимира.)

2. Оцінювання роботи учнів під час уроку, мотивація оцінок.

VIII. Домашнє завдання

- 1) Виразно читати і переказувати літописні оповіді «Про княгиню Ольгу», «Про хрещення Русі князем Володимиром».
- 2) Вписати до власного тлумачного словника слова: вино, Володимир, ідол, хрещення, Царгород.
- 3) Знайти у підручнику історії відповіді на запитання:
 - Коли було запроваджено християнство на Русі?
 - Що входить до літературної спадщини Володимира Мономаха?
 - Хто такий Ярослав Мудрий?

Н. Ф. Каландій, В. М. Поліщук

**Урок № 38. ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ «УКРАЇНА В СТАРОВИНУ»,
«НАШІ ПРЕДКИ — СЛОВ'ЯНИ»**

Мета: Розкрити зміст поезій Олександра Олеся «Україна в старовину», «Наші предки — слов'яни»; ознайомити з його поетичним викладом історії українців, висвітлити їхню любов до рідної землі; формувати навички виразного читання; зацікавити дітей вивченням історії рідного краю; виховувати патріотів України, інтерес учнів до героїчного минулого нашого народу.

Обладнання: портрет Олександра Олеся, видання творів письменника, ілюстрації з історії України, малюнки учнів, народнопоетичні символи України.

*Хто не знає свого минулого,
той не вартий
свого майбутнього...*
М. Рильський

ХІД УРОКУ

I. Вступна частина. Слово учителя

Є в нашій літературі імена, що не потребують пишних шат красномовності, ані високих порівнянь та епітетів. Бо вони входять у свідомість кожного із нас, як сонячне світло, як подих рідних просторів. До них належить ім'я відомого українського поета Олександра Олеся.

II. Перевірка домашнього завдання

1. Учнівські повідомлення про зацікавленість Олександра Олеся історією рідного краю.

Теми рідної землі, історії України — провідні у книзі Олександра Олеся «Княжа Україна». Поет вивчав поезію свого краю, діяльність князів давньої України — Русі, висвітлював їхню мудрість, хоробрість та мужність.

Олександр Олесь жив Україною, він мріяв про щасливе майбутнє рідного народу. Але мрії поета не справдились, у душі — відчай і безнадія. Україна лежала в руїнах, окрадена й зраджена, і Олесь вирішив залишити свій рідний край у 1919 році.

Важке життя було у емігранта. Але на чужині поет не забував своєї Батьківщини. Відірваність від рідної землі тільки посилювала його синівський зв'язок з нею. Олександр так хотів вгледіти ліс, сонце в коханому краю, де покинув свою душу. Душа Олеся — його поезія — попри все залишалась на рідній Україні. Олександр сподівався, що мине якийсь час — і він знову повернеться на Батьківщину. Але склалося інакше. Чужа земля не дала змоги поетові цікавитися і надалі історією України, вона стала місцем вічного спочинку для українського патріота.

2. Аналіз поезії Олександра Олеся «Заспів».

III. Повідомлення теми і мети уроку. Мотивація навчання. Читання епіграфа до уроку

IV. Сприйняття та осмислення навчального матеріалу

1. Слово учителя про історію створення поезій — «Україна в старовину», «Наші предки — слов'яни».
2. Виразне читання поезій Олександра Олеся «України в старовину», «Наші предки — слов'яни».
3. Словникова робота за текстами.

Рід — ряд поколінь, що походять від одного предка.

Предки — найстаріші родичі по висхідній лінії з боку матері або батька.

4. Читання віршів учнями.
5. Бесіда за прочитаним. Учні об'єднуються в групи. Кожна група отримує картки-опитувальники.
 - Які картини виникають у вас під час читання поезій Олександра Олеся?
 - Якою постає у вашій уяві Україна в старовину?
 - Якими були наші предки — слов'яни? Наведіть цитати з тексту.
 - Які художні засоби використані у віршах «Україна в старовину», «Наші предки — слов'яни»?

- Визначте слова і вислови, які виражають любов Олександра Олеся до рідного краю.

6. Проект «Хочу знати більше». Об'єднані учні роблять захист своєї групи.

I група «Юні історики». За ілюстраціями з історії України учні розповідають про історичні факти походження східних слов'ян в період родоплемінного ладу на території України, про запровадження козацького війська, про життя людей на Україні в старовину.

II група «Фольклористи». Діти розповідають про народнопоетичні символи України, які передавалися нам від наших предків — слов'ян.

Мамина пісня, батькова хата, дідусева казка, бабусина вишиванка, рушник, сорочка, калина, барвінок — це все наші символи. Олександр Олесь ніколи не забував їх, хоча і проживав довгий час за кордоном. Цінував поет і рідне слово. (Виразне читання вірша Олександра Олеся «О слово рідне! Орле скутий».) Поезія Олеся сповнена загадкових мелодій та тонів, вона стала прекрасним матеріалом для пісень і романсів. Мелодійність його віршів і сьогодні вабить. Романс «Чари ночі» й досі співається як народна пісня.

Звучить пісня «Чари ночі». Фольклористи роблять виставку народноетичних символів України.

III Група «Юні таланти». Учні читають власні вірші про історію України, свій рідний край, своє село.

IV Група «Юні художники». На основі прочитаних віршів Олександра Олеся «Україна в старовину», «Наші предки — слов'яни», юні художники намалювали малюнки (пейзажі, портрети). На уроці вони підтверджують свої роботи цитатами із поезій.

V. Підсумок уроку

- Що нового ви дізналися на уроці?
- Яке значення творчості Олександра Олеся для розвитку української літератури?

Заключне слово вчителя.

Під мелодію повільної української пісні звучить вірш «Солов'їна пісня».

Солов'їна пісня.

Пахне рута — м'ята.

На причілку ружі.

Материнська хата.

Ходить вечір яром,
А місяць горою.
Десь лунає пісня,
Там, аж за рікою.
Хтось сказав: «Старе це,
Певні атрибути,
Хутірна поезія,
Час її забути.

Нащо та криниця,
Нащо те відерце?»
Ах ти, ж, чоловіче,
Без душі і серця!
Хочеш ти забути те,
Що вік любилося...
Знай же, те відерце
Все ще не розбилось
Знай, що не замулена
Ще в гаю криниця,
Знай, що в ній і досі
Хлюпоче водиця.

А дівоча пісня
Груди розкриває,
Як і споконвіку,
Ніжне серце крає.
Ходить вечір яром,
А місяць горою.
Як нам, рідна земле,
Тепло із тобою.

Будьте добрими, чуйними, любіть свій рідний край, цікавтесь історією країни, адже ви — продовжувачі нашого українського роду.

VI. Домашнє завдання

Прочитайте поезії (на вибір) Олександра Олеся з книги «Княжа Україна».

Н. Ф. Каландій, В. М. Поліщук

Урок № 39. ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ
«ПОЧАТКИ КИЄВА», «АСКОЛЬД І ДІР»

Мета: поглибити знання учнів про творчість відомого українського письменника Олександра Олеся; розглянути його поезії «Початки Києва» та «Аскольд і Дір»; удосконалювати вміння учнів виразно читати поезії, складати усно розповіді про давньоруських князів; виховувати інтерес до історичного минулого нашої держави.

Тип уроку: урок засвоєння знань.

Обладнання: підручник-хрестоматія, карта.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

1. Вступне слово учителя.
2. Завдання до класу.
 - 1) Виразно прочитати поезію Олександра Олеся «Наші предки-слов'яни».
 - 2) Якими колективами жили слов'яни? Знайдіть у тексті рядки, які підтверджують вашу думку.
 - 3) Знайдіть рядки, в яких описано керівників слов'ян.
 - 4) Що таке віче, його роль у слов'ян?
 - 5) Як слов'яни боролись проти ворогів, знайдіть ці рядки в тексті.
 - 6) Які звичаї були у слов'ян? Як про це розповідає письменник?
3. Мотивація оцінок учнів.

III. Сприймання і засвоєння нового матеріалу

1. Вступне слово учителя.

Діти, для кращого розуміння поезії «Початки Києва» нам потрібно пригадати твір, який ми вчили і де також говориться про заснування Києва.

Прошу вас пригадати цей твір.

2. Виразне коментоване читання учителем поезії «Початки Києва».
3. Пояснення незрозумілих слів.
4. Виразне осмислене читання поезії учнями.
5. Усне малювання.

Усно намалуйте картину, яка постає у вашій уяві, підтвердіть ваші розповіді текстом.

6. Слово учителя.

Діти, а зараз ми розглянемо ще одну поезію Олександра Олеся — «Аскольд і Дір». Що ви знаєте з історії України про цих воїнів?

7. Відповіді учнів.

Ми знаємо, що Аскольд і Дір — нащадки Києвичів. З літописів відомо, що Аскольд уславився своїми хоробрими походами проти могутньої Візантії. Князь Аскольд був християнином, дбав про поширення християнської віри серед русичів-язичників. Частина впливових воєначальників-язичників з Аскольдової дружини вчинили проти князя заколот і вбили його. Аскольдова могила й донині є у Києві. Після Аскольда почав правити у Києві князь Олег.

8. Виразне коментоване читання поезії «Аскольд і Дір» учителем.

9. Читання поезії учнями, пояснення незрозумілих слів.

10. Перегляд по карті шляху Аскольда і Діра до Києва.

11. Відповіді на запитання учителя, робота з текстом.

- 1) Якими рисами характеру наділяє автор Аскольда і Діра? Підтвердіть свої думки уривками з тексту.
- 2) Якими моральними якостями заслужили Аскольд і Дір повагу киян?
- 3) У чому полягала допомога Аскольда і Діра киянам?
- 4) Яка ознака поетичної мови допомагає нам так легко читати вірші?

IV. Висновки до уроку

Діти! На сьогоднішньому уроці ми поглибили свої знання про творчість Олександра Олеся. Ми ще раз переконалися, що минуле нашої держави заслуговує на нашу увагу, бо та людина, яка не знає минулого свого народу, не варта майбутнього.

Коментування і виставлення оцінок.

V. Домашнє завдання

Повторити визначення віршованого ритму.

Н. Ф. Каландій, В. М. Поліщук

**Урок № 40. ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ
«КНЯГИНЯ ОЛЬГА», ЯРОСЛАВ МУДРИЙ»**

Мета: продовжувати знайомити учнів з поезіями Олександра Олеся про історію українського народу, формувати уявлення про діяльність князів давньої України — Русі, висвітлити їхню мудрість, любов до рідної землі, хоробрість та мужність; дати поняття про ритм поетичного твору; шліфувати навички виразного читання поетичних творів; зацікавити дітей вивченням історії рідного народу.

Обладнання: карта України, малюнки учнів, ілюстрації з історії України.

ХІД УРОКУ

I. Вступна частина

Учитель виконує пісню «Україночка» (музика Г. Титаренка).

II. Актуалізація опорних знань

1. Покажіть на карті, де ми живемо.
2. Звідки взяла початок наша держава?
3. Розкажіть перекази про заснування Києва.
4. Хто був першим київським князем?

III. Оголошення теми і мети уроку

1. Мотивація навчання
2. Запис теми та мети.

IV. Сприйняття та осмислення навчального матеріалу

1. Поетична хвилинка.
Виразне читання власних віршів учнів про історію України.
2. Створення усного журналу.
Сьогодні наш урок пройде у формі усного журналу.

Останнім часом погляди мільйонів людей спрямовані до своєї історії, словесності, культури. Ми обличчям повертаємось до невивченої царини нашої історії. Усний журнал має три сторінки.

I сторінка «Літературна скарбниця України»

1. Знайомство із поезіями Олександра Олеся «Княгиня Ольга», «Ярослав Мудрий».
2. Словникова робота за текстами.
3. Виразне читання поезій юними літературознавцями.
4. Засвоєння теорії літератури.

Ритм поетичного твору — повторюваність у віршованій мові однорідних звукових, інтонаційних, синтаксичних особливостей. (Учні наводять приклади із поетичних творів Олександра Олеся.)

5. Робота в групах. Бесіда за змістом поезій «Княгиня Ольга», «Ярослав Мудрий».
 - Якою була княгиня Ольга?
 - З ким вона була одружена?
 - У чому проявлялась хоробрість та мудрість Ярослава?
 - Яку заповідь повідомив Ярослав Мудрий своїм синам?
 - Чи довго пам'ятали заповіт нащадки Ярослава?
 - Які художні засоби використані в поезіях «Княгиня Ольга», «Ярослав Мудрий» Олександра Олеся?

Свої відповіді учні підтверджують цитатами із поезій.

II сторінка «Історична скарбниця України»

Виступи юних істориків про історичних осіб давньої України — Русі.

КНЯГИНЯ ОЛЬГА

Княгиня Ольга володарювала дуже мудро і зміцнювала державу. Вона була дружиною князя Ігоря. На той час біля Києва жило плем'я деревлян, яке знищило Ігоря.

Деревляни платили Ігореві данину. І коли князь зі своїм воєводою збирав податки, то зловорожість воєводи так розгнівала деревлян, що вони зібрали своє військо і розбили військо Ігоря, а його самого упіймали, прив'язали за ноги до двох зігнутих дерев, а потім ці дерева відпустили.

Коли ця страшна звістка дійшла до Ігоревої жінки, княгині Ольги, вона вирішила помститися. Народний переказ оповідає, що Ольга взяла місто хитро і підступно. Вона зажадала від деревлян з кожної хати данину — по парі голубів — і сказала, що з таким викупом піде собі назад. Плем'я було вдоволене, що так легко одкупиться від помсти, і прислали

деревляни княгині по два голуби від кожного дому. Тоді Ольга звеліла прив'язати до лапки кожному голубові віхтики із жаром і пустити вільно. Птахи полетіли до своїх хат, а під час польоту віхтя спалахнуло, і вмить усі хати почати горіти. Тоді Ольга здобула Іскоростень і прилучила землю деревлян до Київського князівства.

Це свідчить про те, що княгиня Ольга була мудра та розумна. Вона довгі літа княжувала на Русі.

КНЯЗЬ ЯРОСЛАВ МУДРИЙ

Коли Ярослав став князем у Києві, то задумав зібрати воедино решту земель. Та на сході країни княжував ще його останній брат, Мстислав. Це був князь хоробрий і раз у раз ставав до бою з ворогами країни.

Не дивно, що коли Мстислав зійшовся з Ярославом коло Чернігова, то Мстиславе військо розбило сили Ярослава, і він кинувся тікати. Але Мстислав шанував старшого брата. Тому наздогнав його і сказав: «Брате, ти старший! Вертайся до Києва і князюй собі над усією правобічною країною, а я буду князем лівобіч Дніпра!»

Ярослав згодився на це і відтоді брати жили в згоді. По смерті Мстислава став Ярослав єдиним князем усіх земель. Своїми мудрими розпорядженнями і законами Ярослав зміцнив державу так, що сусідні держави дбали про його приязнь, поєднавшись із його родом. І за своє князування дістав Ярослав імення «Мудрий».

III сторінка «Мистецька скарбниця України»

1. Юні художники роблять виставку своїх малюнків і описують їх.
2. Розгляд ілюстрацій з історії України «Початки української держави», «Київські князі», «Мудрий Ярослав».

V. Підсумок уроку

- Чому Олександр Олесь цікавився історією України?
- Якими рисами відзначались княгиня Ольга та князь Ярослав Мудрий?

Заключне слово учителя

Сьогодні ми згадали тих людей, які вчать нас по-справжньому любити свій рідний край, свій народ, свою країну. Любіть свою Батьківщину, свою землю і примножуйте літературну і мистецьку скарбницю України.

VI. Домашнє завдання

Виразно читати поезії Олександра Олеся. Написати твір-мініатюру «Що я відкрив (ла) для себе, читаючи Олександра Олеся».

Л. П. Любарська, О. М. Мулько

Урок № 41. АНТІН ЛОТОЦЬКИЙ
«МИХАЙЛИК-СЕМИЛІТОК»

Мета: пригадати важливі історичні події часів Київської Русі, народні перекази про них; розкрити роль авторської уяви і домислу в написанні художнього твору; вміти переказувати зміст оповідання, визначати його тему, кульмінацію, розділяти твір на окремі частини — складники сюжету, давати їм заголовки, плекати почуття національної свідомості й гідності.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

*Хто не знає свого минулого,
той не вартий майбутнього.
Хто не шанує видатних людей свого народу,
той сам не вартий пошани.*
М. Рильський

ХІД УРОКУ

I. Організаційна частина

II. Вступне слово учителя

Сьогоднішню розмову я почну словами Максима Рильського, що взяті епіграфом до нашого уроку.

Питання до учнів: Як ви їх розумієте?

III. Актуалізація опорних знань

Про минуле нашого народу, про героїчну боротьбу руського народу проти іноземних загарбників, про незвичайну силу і мужність руських воїнів, князів ми дізнаємось з історії України, літописних джерел. Справжніми патріотами були князі Святослав, Володимир, Ігор. Безмежна любов до Батьківщини надихала їх на героїчні вчинки.

Бесіда з учнями

1. Що ви знаєте про Київську Русь?
2. З ким доводилось воювати русичам?
3. Назвіть найвідоміших київських князів.
4. Пригадайте вивчені з історії відомості про часи боротьби Київської Русі з печенігами. Як ви уявляєте ці події?

Зачитування учнями підготовлених відомостей.

За часів Ігоря біля південних кордонів Русі вперше з'явилися печеніги.

Святослав Ігоревич уславився передусім своїми походами, в яких провів майже все своє життя. Неодноразово доводилось воювати з печенігами. «Зима застала Святослава з військом у дорозі, і він збирався зимувати на одному із дніпровських островів. Тут і напав на нього печенізький хан Куря. У бою Святослав загинув».

Святослав залишився для прийдешніх поколінь зразком воїна і полководця, який не шкодував сил для Вітчизни і поклав голову, обороняючи її від ворогів.

Однією з головних проблем для давньоруської держави за князювання Володимира залишалася боротьба з кочівниками. Доводилося вести запеклі війни з печенігами. Під час чергового їхнього нападу на Русь 993 р. Володимир із дружиною зустрів кочівників на підступах до Києва, на р. Трубіж.

Ось як про це написано в літописі.

«...Печеніги вкотре напали на південні кордони Русі. То було за князювання Володимира Святославовича. Печеніги підійшли до Трубежа і зупинилися, побачивши руську рать. Ніхто не хотів починати бій першим. Тоді печеніги запропонували Володимирові покінчити війну поєдинком двох богатирів.

Князь наказав розшукати надійного воїна. До нього привели молодого кожум'яку. Аби випробувати хлопця, на нього випустили розлюченого бика. Юнак вирвав з нього шмат шкіри з м'ясом. Переконавшись у силі молодого воїна, князь благословив його на двобій. Юнак переміг печенізького велетня. Печеніги кинулися тікати, а русичі погналися за ними і побили їх біля змійового валу. Володимир був радий перемозі...»

Запитання для бесіди

1. Яким ви уявляєте молодого кожум'яку?
2. Які риси характеру притаманні юнаку?

Ця літописна напівлегенда знайшла своє відображення в одній з найвідоміших українських казок про Кирила Кожум'яку.

Про Володимира та його воїнів Іллю Муромця, Добриню Никитича, Альоші Поповича складено чимало билин, які записувались навіть на початку ХХ ст.

А славних лицарів-богатирів зобразив відомий російський художник В. М. Васнецов на картині «Богатирі». Три славні захисники Київської Русі Ілля Муромець, Добриня Никитич та Альоша Попович мають неабияку силу, безстрашність, готові будь-якої хвилини стати на захист рідної Вітчизни. (*Демонструється картина.*)

- Хто із богатирів більш за все привертає вашу увагу? Чому?

IV. Повідомлення теми, мети уроку

1. Коротка розповідь про письменника.

Дата	Подія
13 січня 1881 р.	Народився в с. Вільхівцях на Львівщині
1907 р.	Вийшла перша збірка оповідань «Квіти з поля»
1911 р.	Початок педагогічної діяльності.
1914 р.	Борець за волю та незалежність України.
20–30-ті р.	Видає журнали; є засновником двох видавництв «Журавлі», «Сині дзвіночки»
1934 р.	Чотиритомна «Історія України для дітей»
1936 р.	Видав «Коротку граматику української літературної мови»
1946 р.	Прийнятий до Спілки письменників України
28 травня 1949 р.	Помер у Львові

Багато творів присвятив дітям. Одне із них «Михайлик-семиліток», яке увійшло до збірника українських історичних оповідань «Дерево пам'яті».

2. Словникова робота.

Печеніги — тюркське кочове плем'я; печеніги багато разів напали на Русь, зокрема в 968 році. Розбите Ярославом Мудрим у 1036 році, печенізьке плем'я розпалося; частина злилася з половцями, частина осіла на руських землях, решта перекочувала до пониззя Дунаю.

Лови — полювання.

Лицар — вільний козак — запорожець, якому властиві козацька доблесть та воєнне мистецтво; самовідданий, благородний захисник кого-, чого-небудь.

Віче — народні збори.

Січ — рукопашний поєдинок, бій із застосуванням холодної зброї.

Таран — старовинне знаряддя у вигляді колоди з металевим наконечником для руйнування мурів, воріт і башт фортеці.

2. Виразне читання твору учнями.

3. Бесіда за змістом.

- Які враження викликав у вас Михайлик?
- Що головне для Михайлика?
- Яку вдачу мав Лихослав?
- На що вказує його ім'я?
- Які риси вдачі ви хотіли б виховати в собі?
- Яка тема твору?

Тема — це те, про що розповідається у творі, тобто ті явища життя, які відобразив письменник, ті проблеми, які він порушує у книзі.

- Який момент у творі є найбільш напруженим?

Момент найвищого напруження дії, в якому художній конфлікт найбільше загострюється і найповніше проявляються характери, називається кульмінацією.

3. Робота в групах.

Гра «Пан або пропав»

Ведуча. Назвіть себе. Виберіть число. (Ведуча бере картку з вибраним числом та ставить запитання. Гравець відповідає. Якщо відповідь правильна, команді зараховується один бал. Той, хто припустився помилки, вибуває з гри.)

Питання:

- 1) Чому печеніги хотіли захопити Київ?
- 2) Як вирішили вчинити вороги, коли побачили, що мурі міста не можна розбити?
- 3) Які незвичайні здібності мав Михайлик?
- 4) За що його хотіли вбити печеніги?
- 5) Чому князь не пустив Михайлика за місто битися з печенігами?
- 6) Хто вплинув на прийняття рішення про видачу Михайлика печенігам?

- 7) Чому Михайлик засмутився, почувши рішення віча?
8) Що взяв Михайлик із собою, залишаючи Київ?

Знайдіть і дочитайте речення

- Стріляють печеніги до міста, до киян...
- Заплатіть мені добре, а я нашлю в місто....
- Вже тепер бачили вони в ньому свого...
- Чорні духи не дармували, а...
- Князь, почувши, що більшість є за тим, щоби...
- Треба конче, щоби весь наряд прийшов до свідомості...
- Не верну я до тебе, аж поки...

Чи є у тексті такі речення?

- Для наших країв вони чужинці.
- Сей семиліток — се душа народу, його сила.
- А князь сидить у своєму теремі сумний-пресумний.
- І нарешті бачать хлопця печенізькі вояки...
- Поїхав далеко-далеко, за сьомі гори, за сьомі ріки.
- Безліч літ уже минуло, вже давно в землі хлоп'я.

На закінчення нашого уроку я хочу зачитати вірш Миколи Чернявського «Рідний край».

РІДНИЙ КРАЙ

У всіх людей одна святиня.
Куди не глянь, де не спитай.
Рідніша їм своя пустиня,
Аніж зелений в чужині рай.
Їм красить все їх рідний край.
Нема без кореня рослини,
А нас, людей, без батьківщини.

V. Домашнє завдання

Дати назви кожному із п'яти розділів оповідання; переказувати зміст оповідання.

Л. П. Любарська, О. М. Мулько

**Урок № 42. АНТІН ЛОТОЦЬКИЙ «МИХАЙЛИК-СЕМІЛІТОК».
РОЗДУМИ ПРО ДОБРО І ЗЛО**

Мета: навчити учнів порівнювати образи Михайлика і Лихо-слава; навчати висловлювати свої думки про добро і зло, змальовані у творі; виховувати бажання читати історичні твори.

Обладнання ілюстрація Золотих воріт.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми та мети уроку

III. Вивчення нового матеріалу

1. Вступне слово вчителя.

Всі ми, як і герой оповідання Михайлик, повинні гостро перейматися долею нашої країни

2. Виступи учнів.

Ми всі діти українські,
Український славний рід.
Дбаймо, щоб про нас назавжди
Добра слава йшла у світ.

Дбаймо, щоб той скарб любові,
Що нам Бог в серця вселив,
Рідну землю й рідний нарід
Прикрасив і збагатив.

Свої здібності і сили
Розвиваймо раз у раз,
Щоб народу була втіха
І щоб користь була з нас.

В своїх починах змагаймо
 До добра і до краси,
 Будьмо чисті тілом, духом,
 Ще чистіші від роси.

На сьогоднішньому уроці ми з вами поговоримо про вічні непідвладні часу цінності — добро, милосердя, красу людської душі — і замислимося над тим, чому в людських стосунках так багато зла.

3. Бесіда з учнями.

- Яке враження викликав у вас Михайлик?
- Чи подобалося хлопчикові жити в Києві? Чому?
- Звідки в нього така незвичайна сила? (*Зачитати, як про це сказано в оповіданні.*)
- Чи любив хлопчик свого батька?
- А брата? Чи любив брат його?
- Які незвичайні здібності мав Михайлик?
- Як ставився народ до Михайлика? А до Лихослава?
- Чому Лихослав хотів віддати брата у заклад ворогам? Як це його характеризує?
- Від чого хотів захистити свій народ Михайлик? Як це його характеризує?
- Як Михайлик поборов ворогів? (*Зачитати*)

4. Складання порівняльної характеристики

- Запишіть риси характеру Михайлика і Лихослава.

Михайлик	Лихослав

- Хто з них уособлює добро? А хто зло?
- Як це змальовано у творі?
- Чи варто на зло відповідати добром?
- Що називається кульмінацією?
- Яка кульмінація твору?
- Чи хотів батько, князь Володимир, віддати Михайлика в заклад ворогам?
- Що шептав чорний дух на вухо батькові?
- Чому князь хотів скликати віче?

- Чому він не віддав Михайлика в заклад ворогам?
- Чому більшість людей була за те, щоб віддати хлопчину в заклад печенігам?
- Яке останнє слово сказав Михайлик киянам? (Зачитати)

Михайлик зробив свій вибір: залишив рідний дім і родину, прирік себе на вигнання, «аж поки весь нарід не прийде до свідомості», хто він і яка в нього сила.

Михайлик зробив свій вибір. Часто доводиться вибирати й нам: як поводитися, допомогти товаришеві чи ні, вивчити урок чи ні. Нам здається, що життя народу від того не зміниться. Однак це не так. За ради могутності своєї держави молодь має добре вчитися і працювати, а ще — робити правильний вибір.

Хоч Михайлик і малий, а вже особистість. Головне для нього — незалежність своєї держави.

IV. Підсумок уроку

- Про кого нам завжди нагадуватимуть Золоті ворота? (Розгляд ілюстрації.)
- Чому Михайлик не старіє?

V. Домашнє завдання

Дати розгорнуту відповідь на запитання: Поміркуйте, чи не настав час повертатися Михайликові?

Урок № 43. ІВАН НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКИЙ «ЗАПОРОЖЦІ»

Мета: фрагментарне ознайомлення учнів із історичною прозою І. Нечуя-Левицького; дати поняття про пейзаж у творі, гіперболу, їхню роль у розкритті теми та головної думки; розкриття образу Карпа Летючого, головного героя, ролі описів у творі, їхніх роздумів, переживань за долю України; виховання почуття гордості за славу сторінку в історії України — Запорозьку Січ, любові до Батьківщини.

Обладнання: портрет письменника; його історична проза; репродукція картини А. Монастирського «Запорожець»; увертюра до опери М. Лисенка «Тарас Бульба», козацький марш.

ХІД УРОКУ

І. Організаційний момент. Вступне слово вчителя

У селі Стеблів на Черкащині 13 листопада 1838 року народився Іван Левицький — за якихось двадцять верстов від Шевченкової Кирилівки. У батьковій бібліотеці Іван знаходив книжки, які пробуджували інтерес до української мінувщини: «Историю Малороссии» М. Маркевича, козацькі літописи та багато іншого. Батько письменника, Семен Степанович, дуже любив читати, вмів писати по-українськи і завжди цікаво розповідав про історію рідного краю. Про це письменник згодом згадував:

«Батько мій любив рідний край, все, було, нам говорить, що на Україну дуже насіли польські пани, все розказував нам про українську історію.... Було, як ідемо з ним в Корсунь, то все, було, показує нам Різаний Яр та могили під Корсунем, де була битва Богдана Хмельницького з поляками; показував Наливайків шлях, що повертає з Корсунської дороги на село Петрушки...»

Дуже важливим складником того світу, в якому виростав майбутній письменник, була розкішна природа черкаського краю. Річка Рось із білими хатками на берегах, зелені краєвиди... Вони справляли незабутнє враження.

Писати й читати Іван навчився в батьковій «школі для селян», до якої він набирав місцевих хлопців і навчав їх грамоти. Згодом семирічного Івана віддали вчитися до духовного училища, а пізніше й до Київської духовної семінарії, але священником Левицький не став. Він почав викладати російську словесність у Полтавській духовній семінарії. Скрізь бачив, як живеться людям, і про це писав у своїх творах. Перша книжка під назвою «Повісті Івана Нечуя» вийшла у Львові.

До літературної роботи І. Левицький ставився дуже відповідально. Він спеціально вивчав етнографію, архітектуру, культуру певної місцевості, особливості мови людей, що її населяли. А ще не забував про історію. Багато читав, слухав розповіді старих людей про запорозьких козаків. У нього є ряд творів про їх життя: історичний роман «Князь Єремія Вишневецький» та «Гетьман Іван Виговський», популярні брошури для народу: «Перші київські князі», «Український гетьман Богдан Хмельницький і козаччина», «Татари та литва на Україні» та інші. Мріяв їх видати під загальною назвою — «Історія України».

Він багато писав про реальне життя, але є у його доробку і фантастичні твори, зокрема казка «Запорожці» (1873). У центрі її — образ славного нащадка запорозького роду Карпа Летючого, сміливого, чесного, відданого сина своєї рідної землі.

З цією казкою, а точніше з її фрагментом, ми ознайомимося на цьому уроці. Але, перш ніж почати наступну роботу, давайте дещо пригадаємо з того, що ми вже знаємо про славних героїв минулого

«Мозкова атака»

- 1) Кого з історичних героїв-запорожців ви знаєте? Назвіть їх.
- 2) Що ви знаєте про Запорозьку Січ?
- 3) Що вам відомо про традиції та уклад життя запорожців?
- 4) Що називаємо народним переказом?
- 5) Чи завжди у переказах передаються лише достовірні факти з життя козаків? Наведіть приклади з відомих переказів.

II. Робота над змістом твору

1. Виразне читання. Бесіда за змістом прочитаного.
 - 1) Що реальне у цьому творі? Що фантастичне?
 - 2) Які назви порогів Дніпра зустрічаються в тексті? Прочитайте. Від чого вони походять?
 - 3) Які кольори переважають у природі, як вони змінюються з наближенням трагедії?

- 4) Як описує автор природу місцевості, куди потрапив герой?
- 5) Які кольори переважають тут?

Такі описи природи називаються пейзажами.

2. Словникова робота.

Два учні готують повідомлення з тлумачного словника.

Пейзаж (франц.) — вид, зображення якоїсь місцевості, в якому основним предметом зображення є природа.

Гіпербола (грецьк. *перебільшення*) — навмисне перебільшення.

Завдання: знайти у тексті використання автором гіперболи, з'ясувати з якою метою вона використана.

- Як описаний письменником головний герой? Чи є в його портреті елементи гіперболи?
- Якими постають перед нами запорожці?
- Що хвилює козаків, про що в першу чергу вони хочуть дізнатися у Карпа Летючого?

Зверніть увагу на репродукцію картини А. Монастирського «Запорожець». Яким його зображує художник? Який у нього одяг?

А тепер вслухайтесь в мелодію, яка зараз прозвучить.

- Які почуття вона у вас викликає? (*Звучить козацький марш.*)
- Якими постають козаки у музиці?

Висновок: ви побачили і почули, як за допомогою слова, фарб, звуку можна передати характер героїв, їх почуття; яка величезна сила мистецтва музики, живопису, літератури.

III. Підсумок уроку

- Що із щойно прочитаного вам уже відомо?
- Чи зацікавилися ви історією нашої України?
- Чи продовжите самостійно вивчати минуле нашої Батьківщини?
- Чи сподобався вам головний герой нашого твору?
- Які риси характеру ви хотіли б перейняти у Карпа Летючого?

IV. Оцінювання

V. Домашнє завдання

Виписати з тексту цитати:

Перша група — портрет Карпа Летючого.

Друга група — опис запорозьких козаків.

Третя група — опис Запорозької Січі.

О. А. Бедрій

Урок № 44. УРОК-ГРА ЗА ТВОРОМ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО «ЗАПОРОЖЦІ»

Мета: поглибити деякі сторінки життя і творчості письменника; навчити учнів творчо підходити до опрацювання матеріалу; закріпити знання з теорії літератури (пейзаж, портрет, гіпербола, народний переказ); сприяти розвитку усного зв'язного мовлення; виховувати патріотів.

Обладнання: портрет письменника; ігрові засоби (номерки, питальники, цитати).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми та мети уроку

III. Основна частина

Клас ділиться на дві команди. За I місце команда отримує 11 балів, за II місце — 9 балів.

«Історики літератури»

Завдання: дати вичерпну відповідь на одне з питань. У конкурсі беруть участь по одному учневі від команди. Максимальна кількість балів — 2.

1. Звідки родом Іван Нечуй-Левицький?
2. Ким працював письменник?
3. Як називалася перша книга І. С. Левицького?
4. Хто був першим учителем майбутнього письменника?

«Теоретики літератури»

Завдання: З'ясувати поняття. У конкурсі беруть участь по два учасники від команди. Максимальна кількість балів — 2.

1. Що таке пейзаж?
2. Що називається гіперболою?
3. Що таке портрет?
4. Чому «Запорожці» — це казка? Які її ознаки наявні у цьому творі?

«Далі, далі, далі...»

Завдання: дати максимальну кількість відповідей за певний час. У разі відсутності відповіді вчитель говорить: «Далі, далі, далі...» (як у телегрі «Щасливий випадок»). У конкурсі бере участь вся команда. За кожну правильну відповідь — 0,5 бала.

Для першої команди

1. Яке справжнє прізвище Івана Нечуя-Левицького? (*Левицький*)
2. У якій родині народився письменник? (*Священника*)
3. Де народився Іван Нечуй-Левицький? (*Стеблів на Черкащині*)
4. Скільки дітей було в родині Івана Степановича? (*Четверо*)
5. Чи писав письменник про історію України? (*Так*)
6. Ким працював І. Нечуй-Левицький? (*Учителем*)
7. Яка річка протікає біля села, де народився письменник? (*Рось*)
8. Де жив головний герой «Запорожців» Карпо Летючий? (*с. Старі Кодаки*)
9. Ким був Карпо Летючий? (*Лоцман*)
10. По якій річці плавав хлопець? (*Дніпро*)
11. Чий це портрет: «Високий чорнявий та кучерявий... Гарний з лица, гарний з стану, кругом гарний, ще й сміливий...»? (*Карпо Летючий*)
12. Як називався корабель купця, що найняв хлопця? (*Байдак*)
13. Хто порекомендував купцям Карпа? (*Отаман*)
14. Як звали отамана? (*Іван Музика*)

Для другої команди

1. Чий це назви: Козацький, Звонецький, Лоцманський, Ненаситець? (*Пороги*)
2. Скільки порогів мав Дід? (*12*)
3. Що завадило Карпові на порогах? (*Вітер*)
4. Перше, що побачив Карпо після трагедії? (*Сад*)
5. Які рослини переважали в пишному саду? (*Квіти*)
6. Кого побачив у саду хлопець? (*Два чоловіки-запорожці*)
7. Хто зачарував цю Січ? (*Характерники*)
8. Де знаходиться це дивне місце? (*На дні Дніпра*)
9. Хто це: «...З того саду лився чоловічий голос, та такий гарний та дзвінкий!.. Хтось співав козацьку думу, дуже старинну...»? (*Кобзар*)
10. До кого повели Карпа Летючого? (*До гетьмана*)
11. Чий це портрет: «...високий як Палій, гарний як Мазепа, сміливий як Богдан Хмельницький»? (*Гетьман*)

12. Чому гетьман не захотів обняти Карпа? (*Боявся задушити від великої сили*)
13. Що тримав у руках гетьман? (*Булаву*)
14. Про що розпитували запорожці у хлопця? (*Про Україну*)

«Справлені читці-декламатори»

Завдання: виразно прочитати уривок із «Запорожців», передавши настрій. У конкурсі бере участь один учасник команди. Кількість балів — 1.

1. Від слів ...*Коли се де не взялась вітряна полоса...* до слів ...*Тепер все пропало, все загинуло!*
2. Від слів ...*От дивиться Карпо вниз...* і до кінця абзацу.

IV. Підсумок уроку

V. Домашнє завдання

Скласти власну версію закінчення історії, описаної в «Запорожцях»

- I. Нечуя-Левицького. Продовжити пригоди Карпа Летючого (на вибір).

Л. Сліпенко

**Урок № 45. УРОК РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ.
І. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ «ЗАПОРОЖЦІ».
ВИГАДУВАННЯ ВЕРСІЇ ЗАКІНЧЕННЯ ТВОРУ**

Мета: продовжити роботу над вивченням побуту, культури, способу життя запорожців, аналізувати роздуми про долю України; розвивати аналітичні здібності учнів, навички порівняння творів літератури й образотворчого мистецтва, розвивати поетичні та письменницькі здібності учнів вміння вигадувати власну версію закінчення твору; виховувати повагу до славетного минулого наших предків.

Обладнання: портрет Нечуя-Левицького, карта Запорізької Січі, репродукції картин І. Рєпіна «Запорожці», С. Васильківського «Козаки в степу», Є. Кібрика «У Запорізькій Січі».

Тип уроку: інтегрований (українська література, історія, образотворче мистецтво).

*Відродиться пращурів слава далека,
Традиції й подвиги всіх козаків.
Діток принесуть нам чимало лелеки,
Примножимо гордість і славу віків.*
Л. Сліпенко

ХІД УРОКУ

I. Оголошення теми та мети уроку під час актуалізації знань

II. Вивчення нового матеріалу

1. Бесіда за питаннями.

- Чи складали ви коли-небудь закінчення книги?
- Твори про Запорізьку Січ читали?
- Що дізналися на уроках історії про козаків?
- Які картини про запорожців бачили?

- Як Іван Нечуй-Левицький зобразив запорожців у своєму творі?
- 2. Дослідницька робота (в групах).
Відшукати в тексті:
 - 1) опис Запорізької Січі;
 - 2) портрет Карпа Летючого;
 - 3) роздуми запорожців про долю України.
- 3. Бесіда за твором:
 - Що стало відомо про побут, закони і звичаї Запорізької Січі?
 - Чому її називають «гніздом, звідки вилітають всі ті горді й сильні, як леви»?
 - Як автор ставиться до цієї своєрідної військової республіки?
- 4. Повідомлення учнів з творчої групи, яку підготував учитель-історик.
 - 1) Виступ першого члена творчої групи на тему: «Утворення Запорізької Січі».
 - 2) Виступ другого члена на тему «Побут і звичаї запорожців».
 - 3) Виступ учителя історії, показ ілюстрацій із зображенням козацьких атрибутів.
- 5. Повідомлення вчителя образотворчого мистецтва про художників, які писали картини про запорожців.

Це І. Репін «Запорожці», С. Васильківський «Козаки в степу», Є. Кібрик «У Запорізькій Січі».

Подібно до історичних літературних творів, кінофільмів чи театральних вистав картини історичного жанру розповідають про події минулого та про історичних осіб. Художник повинен знати історію, побут, звичаї тієї епохи, яку він зображує. Вдивіться в обличчя людей, зображених на картині С. Васильківського «Козаки в степу».

- Що ви можете сказати про вираз обличчя?
 - Яку інформацію несе зображений одяг?
 - Якими фарбами художник зображує свою картину?
 - Порівняти, як зображують козаків художники і письменники.
6. Читання українських народних прислів'їв про козаків.

Чи перегукуються вони з літературною казкою про запорожців?

Степ та воля — козацька доля.

Де козак, там і слава.

Хліб та вода — то козацька їда.

Береженого бог береже,
а козака шабля стереже.

7. Усне малювання про значення Січі для сучасних українців як символу патріотизму, мужності, боротьби за волю.
8. Фізкультхвилинка.
9. Складання плану до твору Нечуя-Левицького «Запорожці».
10. Виявлення фантастичних елементів твору.
11. Творча робота.
Підібрати рими до слів:
Козаки — на віки.
Вільні — спільні.
Волю — долю.
Краї — раї.
Вороги — снаги.
12. Конкурс ерудитів.
Що таке рима?
13. Читання вірша Л. Сліпенко «Я вірю в майбутнє твоє, Україно»

Я ВІРЮ В МАЙБУТНЄ ТВОЄ, УКРАЇНО

Я вірю в майбутнє твоє, Україно,
Я вірю, що житимуть краще брати,
Як сил прикладемо у праці завзятій
Шахтар і свинарка, учений, я й ти.
Я вірю, що знов запалають мартени,
Що в полі роботу почнуть трактори,
Я вірю, що знов запрацюють верстати
І кращої нам не бажати пори.
Відродиться пращурів слава далека,
Традиції й подвиги всіх козаків.
Діток принесуть нам чимало лелеки,
Примножимо гордість і славу віків.
Ми не загрожуєм іншим народам,
Ми бережемо просторний наш дім.
Місце усім є під небозводом.
Бути лиш щастю і сміху у нім.

Люблю тебе дуже за те, що ти вільна.
Горжуся, що ти — самостійна держава.
Ти будеш в пошані й у світі відома.
Чекає на тебе в майбутньому слава.

14. Виступи учнів з різними варіантами відповідей на питання: чи здійснились мрії козаків?
15. Робота над складанням своєї версії закінчення казки Нечуя-Левицького «Запорожці».

Версія 1. Марко Летючий пішов подивитись на свого човна і зустрів там Русалку, яка допомогла йому впливти. Він повернувся в Україну і розповів про життя козаків.

Версія 2. Гетьман запросив козаків до церкви. Марко отримав аудієнцію з Богом, котрий його оживив. Козаки перед дорогою додому дали Летючому наказ зробити все можливе, щоб наша Україна була вільною, незалежною, багатою. Марко проповідував ці слова серед людей. Наказ козаків був виконаний. Україна стала незалежною, а щоб стала багатою — необхідно відродити промисловість, навести лад на полях. А тому Марко Летючий там, де він найбільш потрібен.

II. Підсумок уроку

III. Домашнє завдання

Підготувати повідомлення «Побут і культура запорожців».

**Урок № 46. ОКСАНА СЕНАТОВИЧ «МАЛИЙ ВІЗ».
КОРОТКА РОЗПОВІДЬ ПРО ПИСЬМЕННИЦЮ**

Мета: коротко розповісти про письменницю, пригадати відомості про літературну казку, з історії України про І. Сірка, запорізьких козаків; навчити учнів виразно і вдумливо читати твір, переказувати; виробляти у школярів вміння і навички знаходити у тексті художні засоби, коментувати їхню роль.

Обладнання: портрет письменниці, текст казки «Малий Віз», підручник з історії України, репродукції картин І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа до турецького султана», «Кошовий отаман», репродукція народної картини «Козак Мамай», фрагмент картини С. Васильківського «Козаки в степу».

Тип уроку: урок-дослідження

ХІД УРОКУ

І. Актуалізація опорних знань

Учитель. Діти, на сьогоднішньому уроці ми продовжимо знайомство з літературними казками. Пригадайте, який твір називається казкою?

Учень. Казка — це невелике оповідання про вигадані, часто фантастичні події. Казки бувають народні й літературні.

Учитель. Назвіть різновиди казок.

Учень. Є казки про звірів, пригодницькі, фантастичні.

Учитель. Пригадайте, з яких частин складаються казки?

Учень. Народні казки обов'язково мають зачин, кінцівку; для них характерний національний колорит.

Учитель. Поясніть різницю між народними і літературними казками.

Учень. Літературні казки відрізняються від народних тим, що у них є автор-письменник. Саме авторська уява, її розуміння добра і зла створюють особливий вид літературних казок. Літературна казка виражає

в першу чергу погляд на світ, притаманний конкретному письменнику, а не всьому народові.

Учитель. На попередньому уроці ми опрацювали казку І. Нечуя-Левицького «Запорожці». Пригадайте, кого називали козаками-запорожцями.

Учень. Запорожці — це козаки, які жили в Запорізькій січі. Вони обороняли наші землі від нападів турецьких і татарських орд.

II. Оголошення теми і мети уроку.

Пояснення нового матеріалу

Учитель. Під час уроку нам потрібно виконати наступні завдання:

- 1) ознайомитись із життєвим і творчим шляхом письменниці О. П. Сенатович;
- 2) навчитись виразно і вдумливо читати казку;
- 3) вміти цікаво розповідати про героя казки Дмитрика і його фантастичну пригоду;
- 4) навчитись коментувати роль художніх засобів у творі;
- 5) навчитись відтворювати в уяві картини чарівного сну хлопчика;
- 6) розвивати свою творчу уяву.

Вчитель. Переконана, що з поставленими завданнями легко справимось. А зараз подивіться на портрет письменниці. Проникливий і відвертий погляд очей, спрямований вдалечінь, прямий ніс, міцно стиснуті уста. Обличчя округле, вольове. Зачіска коротка, надзвичайно скромна. Перед вами — портрет маловідомої письменниці Оксани Сенатович, яка дуже багато писала для дітей і про дітей.

До речі, сьогодні Оксана Павлівна присутня у нас на уроці. Вона коротко розповість вам про себе.

Учениця (*в ролі письменниці*). Приїхала я до вас зі славного міста Львова, а народилася на Тернопільщині, у містечку Бережани. Можливо, ви чули про славнозвісну Бережанську гімназію. Мої батьки були вчителями. Цілими днями вони клопоталися шкільними справами, тому змалечку привчали мене до самостійності. Найбільше мене приваблювала таїна навчання. Іноді батьки дозволяли мені побувати на уроках, звісно, за умови, що сидітиму тихо. До першого класу пішла в с. Литвинові, а середню школу закінчила в с. Завалові.

Після закінчення школи продовжила навчання у Львівському політехнічному інституті. Деякий час працювала інженером. З часом зро-

зуміла; справжнє моє покликання — література. Ще в інституті я відвідувала літературну студію, якою керував Микола Петренко. Почала писати поетичні твори для дітей і дорослих. Перший свій вірш для дітей під назвою «Дорога» надрукувала у журналі «Барвінок» у 1969 році. Він обійшов усі збірки-читанки, перекладався різними мовами.

Дитячі збірочки-поезії з'являлися з великим інтервалом у часі тому що я не поспішала з публікаціями, обдумувала, виважувала кожне слово. Дивосвіт дитинства допомагав мені творити.

Мій чоловік Володимир Лучук — теж письменник. Нашу справу продовжують діти. Син Іван — знаний як цікавий поет, а Тарас — серйозний перекладач. Гадаю, що казка, яку ви сьогодні прочитаєте, западе глибоко у ваші дитячі серця, нікого не залишить байдужим, бо в ній йдеться про тісний зв'язок минулого із сучасним, про наше славне історичне минуле.

Учитель. Дякую за цікаве повідомлення. Діти, відкрийте підручники і розпочнемо читати казку.

Виразне читання казки вчителем. Частина тексту від слів «...я маю справу до Івана Сірка» читають заздалегідь підготовлені учні (вчителька стежить за інтонацією і виразністю читання, темпом читання; виправляє можливі помилки).

Запитання для бесіди

1. Як ви розумієте суть назви твору?
2. Про що йдеться у цій казці? (*Мова йде про хлопчика Дмитрика, який потрапив із сучасного в минуле, про його зустріч із козаками.*)
3. На скільки умовних частин можна поділити текст казки? (Текст можна поділити на три частини:
 - 1) Мрійливий хлопчик біля озера;
 - 2) Сон Дмитрика: зустріч з козаками.
 - 3) Похід до книгарні у пошуках цікавої книжки про Івана Сірка.
4. Прокоментуйте речення «Прогуркотів небом Великий Віз і заїхав за хмари, а Малий Віз повіз Дмитрика додому». (*Хлопчик мав багате уявлення? Він бачив зорі і в плесі озера, і на небі. Дуже хотів покатися на зоряному Возі.*)
5. Чи чекали козаки на незнайомця-лежня? Зачитайте рядки з тексту від слів *Чекали кого завгодно — турків, татар, друзів до слів — ...почали одмахуватись руками від лежачого хлопця*.
6. Чи вміли козаки жартувати, глузувати по-справжньому? (*Так. Про це свідчать ось які рядки: «Згинь з очей! Кінних, піших приймаємо в свій кіш, а ти котися зі своєю «канapoю». Там за лісом пани-ляхи п'ють*

каву, може, тобі до ліжка й подадуть». Або: «Ще не встиг познайомитись, а вже з моєї ноги стілець собі робиш».)

7. Який епізод казки є підтвердженням того, що козаки завжди відзначалися неабиякою гостинністю? (*Козаки спочатку годували гостя, а вже потім говорили про справу, з якою він до них приходив «Сивовусий козак взяв велику ложку і затиснув її у Дмитриків кулак. — Якщо не спиш, то сідай їсти з нами».*)
8. Скільки років було козакові, який розмовляв з Дмитриком? (*Йому було 303 роки.*)
9. Чому так і не вдалося хлопцеві зустрітися з Іваном Сірком? З якою метою він приїхав до козаків? Зачитати рядки «*еге, отамана Сірка сьогодні не побачиш. Він зараз у Львові, там один письменник книжку пише про нього. І Сірко днює й ночує на дев'ятому поверсі в його будинку*». (*Хлопчик прибув до козаків, щоб побачити на власні очі їхні підводні човни.*)
10. Яку відповідь отримав допитливий гість? («*Багато хочеш знати, — хитро усміхнувся старий козак. — Наш отаман саме радиться у Львові, чи називати ці човни підводними. Незабаром прочитаєш про це*».)
11. Чи вдалося Дмитрику побачити підводний козацький човен? (*Так. «При березі бився об хвилі човен. Він був подібний до великої жовтої черепашки*».)
12. Про що ще вдалось дізнатися хлопчиків? (*Йому розповіли козаки про свої ракети.*)
13. Як завершився дивний сон? («*Козацька ракета вистрелила. Стало ясно-ясно. Підводний човен зблід, занурився у воду і швидко зник*».)
14. Чи вдалось Дмитрикові знайти книжку про Сірка? (*Звичайно, не вдалось, але він впевнений, що обов'язково її знайде, «а ні, то сяде він на Малего Воза і сам вирушить до Львова*».)

Учитель. Цікава і повчальна казка. Чи не так? Давайте поміркуємо, яка її головна думка? (Діти висловлюють власні судження і приходять до висновку: між минулим і сучасним тісний зв'язок; потрібно цікавитись історичним минулим, пишатися ним, продовжувати справу прийдешніх поколінь.)

Робота в групах

1 група — мовчки прочитати текст казки і з'ясувати, чому в ній немає традиційного зачину, кінцівки, традиційних триєдиних повторень? (*Літературна казка підпорядкована авторській волі. Читач бачить те,*

що відбувається, очима автора. Для неї не є обов'язковими традиційний зачин, кінцівка...)

2 група — вписати художні засоби, які зустрічаються в тексті. («Червоне небо обтрушувало зорі» — метафора; «намацав ногою дно неба», «триста десятилітній козак» — гіперболи; «скривився, як середа на п'ятницю» — приказка).

3 група — З'ясувати місце чарівного сну у казці. (Чарівний сон Дмитрика — це умовний літературний прийом, який часто зустрічається в літературних казках для створення фантастичних ситуацій.)

4 група — довести, що у казці уявне, а що фантастичне. (Уявне — зорі на дні озера, зустріч з козаками, написання книжки про Сірка; фантастичне — підводні козацькі човни, ракети, поїздка на Малому чи Великому Возі, козакам по 310 літ)

Учитель уважно заслуховує відповіді представників груп. Якщо потрібно, доповнює, виправляє мовленнєві помилки.

Учитель. У будь-якій казці є багато повчального. Що ви почерпнули для себе з прочитаної казки?

Учень. Казка «Малий Віз» вчить нас не боятися фантазувати, мріяти і здійснювати свої мрії. А ще вчить любити й поважати історичне минуле свого народу, козаччину, яка відіграла неабияку роль в історії України.

Учитель. Хлопчик шукав книгу про Сірка. Як ви гадаєте, чи знайшов він її?

Учень. У тексті сказано, що він її не знайшов, бо такої книги ще не написано. Я вважаю, що він її знайде обов'язково, бо впевнено вірить у це.

Учитель. Діти, мабуть, історія козаччини, особливо відомості про отамана Сірка, вас теж цікавлять. Про нього складено багато легенд, переказів, написано в підручниках з історії.

На нашому уроці присутні юні історики, фольклористи, мистецтвознавці, які ознайомлять нас із цією видатною особистістю докладніше. Послухаємо істориків.

Історик. Іван Сірко народився на початку XII століття на Вінниччині. Він був дуже сміливим козаком. Його 15 разів обирали кошовим отаманом. Сірко провів 60 битв з турецькими й татарськими завойовниками і жодного разу не зазнав поразки. А ще він був непоганим на той час дипломатом: листувався з гетьманами України, московськими царями, польськими королями, правителями Туреччини і Криму.

Іван Сірко — герой багатьох легенд і переказів. (Учитель оцінює відповідь учня. Оцінку коментує.)

Фольклорист. Фольклорна традиція пов'язує з ім'ям Івана Сірка написання легендарного листа турецькому султану.

Народні перекази свідчать, що у відповідь на вимогу турецького султана Мохаммеда IV підкоритись йому запорожці на чолі з Іваном Сірком склали дотепного листа, у якому висміяли правителя, назвали його свинею, катом, злодіюкою. (*Зачитує текст листа з підручника «Історія України», 8 клас.*) (Відповідь учня оцінюється вчителем.)

Мистецтвознавець. Відомий російський художник Іван Рєпін уявив, як запорожці писали цей лист і намалював картину під назвою «Запорожці пишуть листа турецькому султану». Перед вами її репродукція. Відомий художник кілька разів звертався до постаті легендарного запорізького отамана. Він залишив два варіанти картини на той самий сюжет. Цей варіант зберігся в російському музеї Санкт-Петербурга. Він цікавий тим, що його персонажі списані з людей того часу. Для образу писаря позував український історик, дослідник козацтва Дмитро Яворницький. Для образу Сірка — генерал Драгомиров.

(Відповідь учня оцінюється.)

Учитель. Дякую всім за цікаві і змістовні повідомлення. Вони допомогли нам краще зрозуміти тему сьогоднішнього уроку.

III. Підсумок уроку

Учень. На сьогоднішньому уроці ми ознайомилися з літературною казкою, яка вчить любити і поважати історичне минуле, зрозуміли, що між минулим і сьогоденням існує тісний зв'язок.

Учитель. Казка О. Сенатович «Малий Віз» доповнила і збагатила великий материк українських казок, що їх створили такі видатні майстри слова, як Марко Вовчок, П. Куліш, Ю. Федькович, І. Франко, Леся Українка, В. Близнець, В. Королів-Старий.

IV. Домашнє завдання

Обов'язкова частина: вміти виразно читати казку в особах, переказувати прочитане.

На вибір:

- 1) написати казкову історію про свою зустріч з визначною історичною особистістю минулого;
- 2) вигадати казкову історію з вашою участю, записати її у формі розповіді від себе.

О. О. Чупринін

Урок № 47. ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ. СУЧАСНІ ТВОРИ ПРО ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ. І. КРИП'ЯКЕВИЧ «МАЛІ КОЗАКИ»

Мета: продовжити знайомити учнів з історичним минулим нашого рідного краю, народу на прикладі оповідання І. Крип'якевича «Малі козаки», опрацювати зміст твору, його ідейно-тематичне спрямування; розвивати культуру зв'язного мовлення; увагу, спостережливість, логічне мислення; вміння узагальнювати, порівнювати, зіставляти; раціонально використовувати навчальний час; формувати кругозір, світогляд; виховувати почуття пошани, поваги до історичного минулого нашого рідного краю, творчої діяльності І. Крип'якевича; інтерес до наслідників власної праці.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет І. Крип'якевича, бібліотечка творів письменника, дидактичний матеріал.

І. П. Крип'якевич прагне навчити юного читача по-державному мислити, ставити добробут Вітчизни вище особистих користей та амбіцій, закликає сталити розум, характер і тіло, здобувати знання, виховувати в собі громадянина.

Д. Крип'якевич

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- Хто такі козаки?
- Які твори і яких письменників оповідають про козацтво, особливості його життя, побуту тощо? (*І. Нечуй-Левицький «Запорожці», О. Сенатович «Малий віз»...*)

- Яким повинен бути козак?
- Чому більшість простого люду намагалася потрапити до козацького війська?
- Чи хотіли б ви стати козаком? Чому?

III. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Вступне слово вчителя про життєвий і творчий шлях І. Крип'якевича.

ІВАН ПЕТРОВИЧ КРИП'ЯКЕВИЧ

(25.06.1886 –21.04.1967)

Народився у м. Львові у сім'ї священика. Буває, поталанить дитині, і оте благодатне зерно засіють їй у душу батьки, чи школа, чи старші товариші, чи випадкові люди. До таких щасливих зараховував себе й І. Крип'якевич. Щоправда, школа (польська гімназія) аж ніяк не могла виконати такої програми, тому роль вихователя взяв на себе його батько, вчений-теолог. До того ж, один зі старших товаришів, Степан Гасюк, завів якось його учня 6-го класу до бібліотеки Наукового Товариства імені Т. Г. Шевченка. «Бібліотекар, Михайло Павлик (відомий громадський діяч і письменник), добряча людина,— згадує у своїх мемуарах І. Крип'якевич,— позичив мені без будь-якої поруки том Записок НТШ, де була стаття І. Франка “Козак Плахта”. Це наукове видання справило на мене велике враження, і я рішив стати істориком України».

З 1904—1909 рр. навчався на філологічному факультеті Львівського університету. У студентські роки брав активну участь у боротьбі за український університет, займався культурно-освітньою діяльністю.

Уже в гімназійному віці І. Крип'якевич, студіюючи історію, займався й белетристикою. Перші школярські й студентські спроби він ревниво приховував, відчуваючи, що особливо хвалитися нічим; лише вряди-годи з'являлися його дрібні оповідання і п'єси в дитячому журналі «Дзвінок» (1905—1906) без підпису або під криптонімом.

В 1908 р. організував «Просвітній кружок», тісно співпрацював з «Просвітою».

У 1912 р. визріває потреба перейти на українську історичну тематику, тож «Руське товариство педагогічне» публікує історичне оповідання з часів Хмельниччини «Малі козаки», яке вміщене у цій книзі. Оповідання було зустрите сучасниками із захопленням, про що свідчить рецензія в газеті «Неділя» (1912).

Всі художні твори І. Крип'якевича публікувалися під псевдонімами («Петренко» — це данина батькові Петрові Крип'якевичу, Горишівський — пов'язаний з Горишевом на Холмщині, де дід Івана Крип'якевича, О. Михайло, був парохом).

Крип'якевич вважав своїм життєвим покликанням наукову роботу, він радо брався і за популяризацію історії, усвідомлюючи, що це потрібно для суспільства. «В рекордовому часі, протягом одного місяця, я склав підручник для початкової школи і перших класів середньої школи: «Коротку історію України»».

1939р. разом зі своїми колишніми читачами І. Крип'якевич перейшов у підпілля, щоб забезпечити вже не шкільне навчання, а таємну самоосвіту.

Він боляче сприймав той факт, що українці порівнянно із сусідніми народами не мають достатньої кількості популярної історичної літератури, тому він є автором чи співавтором так званої «Історичної бібліотеки».

Він добре знав, що саме в наймолодшому віці дитину треба зацікавити історією рідного краю, прищепити їй почуття національної гордості, бо без цього не можливе становлення майбутнього громадянина.

Помер і похований І. Крип'якевич у Львові. Найважливіші історичні праці присвятив періоду козаччини і Хмельниччини.

Із тріади функцій художньої літератури (перша функція — розважальна: приємно провести час; друга — естетична: дати задоволення від прекрасного; третя — пізнавально-дидактична: інформувати, вчити, виховувати) — І. Крип'якевич віддав перевагу останній.

Він намагався засобами художньої літератури, розважаючи й захоплюючи юного читача цікавим сюжетом та деякою мірою художньою формою, передати йому якомога більше знань з історії і завдяки цьому сприяти не тільки розвиткові його ерудиції, але й підвищенню національної свідомості.

Робота над змістом твору «Малі козаки»

1. Тема: зображення часів боротьби українського козацтва з польськими паничами на чолі з Б. Хмельницьким; мрія малих хлопців стати козаками, присвятити своє життя, навіть віддати його, якщо потрібно, за визволення України від загарбників, за вільне життя.
2. Ідея: уславлення прагнень хлопців, малих козаків, служити народові, його інтересам, а також Б. Хмельницького, який уболівав за долю рідного краю.

3. Основна думка: ніхто не знаходиться осторонь, коли Україні загрожує небезпека, поневолення; навіть мале козацтво намагається довести власну значимість. «Ми молоді, але готові віддати на службу вітчизні все наше життя, а як буде треба, то й смерть приймемо для добра України...»

4. Жанр: історичне оповідання за часів Хмельниччини.

5. Композиція.

Твір складається з чотирьох частин:

I. Знайомство з хлопцями; їх прагнення стати козаками; промова козацтва до селян.

II. Опис козацького війська, задум хлопців організувати козацтво.

III. Озброєність малих козаків, бажання хлопців боронити волю України.

IV. Обирання Василька отаманом малих козаків; раптова зустріч хлопців із Б. Хмельницьким.

Експозиція: випасаючи власну худорбу, хлопці намагаються побачити козацтво, яке йшло повз села Нова Воля.

Зав'язка: промова козаків до селян від імені Б. Хмельницького;

Кульмінація: утворення малого козацтва, прагнення козаків боронити Україну від будь-якого ворога, поневолювання.

Розв'язка: зустріч малих козаків із Б. Хмельницьким, його промова до них: «Приймаємо вас, малі козаки, до запорозького війська».

Герої твору: Василько Романів, Лесь Береза, Остапко Варениця, Грицуню Петрів, Михайло Олійник, Іванко Чорний, Степан Великий, Петрусь Карпенко, Михалко Дяченко, дід Стефан, Б. Хмельницький.

6. Обговорення змісту оповідання у формі бесіди із застосуванням запропонованих питань:

- Яка історична епоха відображена в оповіданні? (*Хмельниччина, боротьба українського народу з ляхами.*)
- Чим зацікавився гурт хлопців? (*Проїздом повз села козацького війська.*) Чому, як на вашу думку?
- Як І. Крип'якевич змальовує козаків? Опишіть їх зовнішність. (*«Наші лицарі сиділи на рослих конях, прибрані були в сині жупани, підпоясані жовто-золотими поясами, на головах мали високі шапки, через плече рушниці, при боках висіли довгі криві шабляки, а при поясі ще якесь знаряддя. Сідло у одного було дивної роботи, вкрите оксамитом*

чи якоюсь іншою дорогою матерією, а уздечка хіба посаджена самоцвітом, так світилася». «Попереду їхали козацькі музики. Всі на конях з інструментами, аж дивно було глядіти. Інструментів було без числа, а такі незвичайні, що у нас ніколи не відали. Одні грали на трубах і сурмах; труби були то великі, то маленькі. Довгі і короткі, деякі кручені, дивної форми, а всі світилися, як золото. Інші козаки били в бубни, а бубни також були різної величини: деякі дуже великі і голосні, а інші маленькі, що дрібонько торохкотіли. Їхали на конях і бандуристи з великими бандурами перед собою, а пальцями водили по струнах то швиденько, то спроквола. Се була дивна музика». «Їхали козаки в рядах, різними відділами зі старшиною. Десять козаків — то був десяток, а коло них їхав отаман. Сто козаків — се була сотня, а старшим був сотник, і він їхав перед своїм відділом. Тисяча козаків — се був полк, а старшиною був полковник; але в деяких полках було більше козаків, певно, по кілька тисяч. Копелий старшина мав відзнаку своєї власті: полковники мали золочені булави, сотники тримали в руках менші булави, пірначі, а отамани мали прості палиці, тільки деякі були з булавами. Кожен відділ козаків мав свій знак: десятки мали малі прапориці, а називали їх «значками»; сотні мали більші прапори; а найбільші і найгарніші були полкові хоругви. Козацькі прапори були різної краски: деякі червоні, інші сині, ще інші — жовті. На кожному прапорі був інший знак: тут ангел з мечем в руці, там хрест, там знов хрест над півмісяцем; деінде намальовано козака з рушницею через плечі; то знов руки з мечем, або якогось звіра, або птицю. Говорили люди, що се знаки різних міст і повітів, з яких прийшли козаки. Козаки були в різних одягах, найбільше мали на собі сині і червоні жупани, а на головах великі шапки. Але деякі були в залізних зброях, панцирах, а як їхали, залізо дзвеніло глухим голосом. Оружжя мали всілякі: стрільби і рушниці, шаблі, пістолети; деякі відділи мали в руках довгі списи, дерев'яні із залізними кінцями, інші були з луками через плечі. Позаду за кожним полком везли військові гармати. Се були тяжкі, великі штуки з широкими чорними гирлами. За гарматами їхали довгі вози з військовими припасами; везли кулі, порох у залізних скринях, всякі харчі — муку, сухарі, сушене м'ясо і рибу і всякі інші потрібні речі».)

- Для чого козацьке військо прибуло до села? Як про це зазначено у грамоті, прочитайте. («Богдан Хмельницький, гетьман, з усім вій-

ськом запорозьким всім взагалі і кожному з осібна, кому про се знати належить, доносимо, що ми вийшли з великою силою із запорозької землі і йдемо до вас, щоб висвободити вас з давньої неволі і зробити вольними. Довгі роки терпіли ми вже кривду і насильства. Цілому світові відомо, як нищили нас польські пани. Накладали на нас невольницькі тягарі і панцизняні роботи, руйнували наше добро, кривдили наші діти. Хто ішов з жалобою і шукав справедливості, той знаходив тільки сміх і зневагу. Коли ми домагалися наших прав, називали нас бунтівниками. Забули про се, що ми нашими грудьми боронили Польщу перед татарами. Поляки бажать знищити весь козацький рід. На всі ті кривди нема іншого способу, лише зламати поляків силою. Нехай козаки і селяни разом кинуться на ворогів. Хоч ворожа сила велика, ми не вступимося перед ними, — покладемо перед ними мертві трупи, застелимо дорогу могилами. Мусимо добути давню свободу, яку мали батьки наші...»)

- *Хто, на думку хлопців, міг вступити до козацького війська? («...До козацького війська кожному можна йти; козаки — се такі самі люди, як в нашім селі, тільки не хочуть слухати пана і не роблять панцини. До війська приймають кожного, хто захоче до них приступити. Парубки з нашого села говорили, що підуть з козаками...»)*
- *Як цю пропозицію Василька прийняли хлопці?*
- *Кого ви вважаєте козаком? Які риси характеру повинні бути присутні у нього? (Завзятість, мужність, винахідливість, спритність, рішучість, ненависть до ворога тощо.)*
- *Про яку пригоду з шаблею розповів дідусь Стефан Василеві? Перекажіть її. Як ця розповідь характеризує прадіда хлопця?*
- *Якою зброєю знарядилися хлопці для створення власного козацького війська? (У Стефанка — старий лук; у Іванка — довгий спис; у Леся — велика, тяжка рушниця; інші хлопці принесли топір; вила; добрий дрючок, оповалий залізом; бучки; палиця (у Грицуня); у Остапка — гармата; моздір.)*
- *Чим Остапко Варениця здивував хлопців-організаторів козацького війська? Власну розповідь підтвердіть словами з тексту.*
- *Що у творі І. Крип'якевича «Малі козаки» здалося вам кумедним? Наведіть приклади з твору.*
- *Про що свідчить клятва Василя перед хлопцями — малими козаками і хлопців перед Василем? («— Отся шабля буде добрим на наго-*

роду, а лихим — на кару. А я не зложу її, поки помалимо нашої кривди і не здобудемо волі України.— Ми всі підємо з тобою, всі положимо голови за нашу вітчизну! — однодушно загомоніли хлопці»

- Які посади визначалися серед козацтва? (*Отаман, писар, хорунжий (носить прапор), трубач, довгобуги, обозний, суддя, осавули, старшини, пушкар, чура*)
- Чим пов'язана несподівана зустріч малих козаків з Б. Хмельницьким?
- А чим власне ви змогли б допомогти рідному краю у скрутний для нього час?

IV. Закріплення вивченого матеріалу

1. Проведення тестового опитування.
2. Робота на картках.

V. Підсумок уроку

У сьогоднішній час, коли ми намагаємося наповнити реальним змістом проголошену незалежність України, дидактика скромного белетристичного доробку І. Крип'якевича здається дуже актуальною, бо, будуючи вільну державу, юні громадяни повинні пам'ятати, що вони мають усі підстави пишатися героїчним минулим своїх предків і знати правду про те, що і як «було колись в Україні»

VI. Оголошення результатів роботи школярів

VII. Домашнє завдання

Н. В. Ішук

Урок № 48. ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ «ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ»

Мета: перевірити якість засвоєних учнями знань під час вивчення вищезгаданої теми; розвивати навички усного зв'язного монологічного мовлення, вміння орієнтуватись у складних ситуаціях; виховувати шанобливе ставлення до заповітів наших предків, осмислено їх виконувати.

Тип уроку: урок-інтелектуальна гра «Найрозумніший».

*Народ, який не знає свого
минулого, не має майбутнього.*

О. Довженко

ХІД УРОКУ

І. Вступне слово вчителя

Київ... Русь... Україна... Ці слова з глибокою шанобою і гордістю промовляє кожний свідомий українець, бо виражають вони духовну близькість до землі своїх батьків, родоводу українського, його славної і водночас трагічної історії. Ось уже понад XV століть височіє на дніпровських схилах золотоверхий Київ, якому випала історична місія стати «матір'ю міст руських», «відіграти важливу роль у формуванні однієї з найбільших держав середньовічної Європи — Київської Русі.

Софія Київська і Золоті ворота княжого міста, Видубецький монастир і Києво-Печерська лавра із залишками Успенського собору, старовинний Поділ і сивочолий Дніпро — все це духовні символи національної історії та культури, без яких не мислиться українська земля і шлях її народу в майбутнє.

Оглядаючи з висот київських пагорбів далекі простори поза Дніпром, дослуховуючись голосу віків, мимоволі замислюєшся: звідки ми пішли і чії ми діти? Хто жив на наших землях кілька тисячоліть тому, і якою мовою спілкувалися наші предки? Хто були оті будівничі міст, храмів,

пам'яток зодчества, що впродовж багатьох століть чарують нащадків своєю довершеністю й красою?.. Таких ще вповні не з'ясованих питань постає чимало, та відповідь на окремі з них ми можемо дати, адже нещодавно ознайомилися з творами, автори яких намагалися збагнути долю нашого багатостраждального народу, зриміше і відчутніше уявити картини минущини. Зі сторінок оповідань і віршів дихає старовина, постає життя наших предків, миготять у стрімкому бігу коні, схрещуються списи, дзвенять шаблі... Без минулого немає майбутнього. У захоплюючу мандрівку по шляхах історії вирушимо ми на сьогоднішньому уроці, спробуємо перевірити ваше розуміння прочитаних творів усної народної творчості, історичної поеми О. Олеся.

II. Оголошення теми і мети уроку

Отже, ми спробуємо визначити, хто з вас якнайдосконаліше орієнтуватиметься у змісті цих творів, які вивчалися, їх аналізі. Тому урок наш незвичайний, ми проведемо інтелектуальну гру — «Найрозумніший».

1. Словникова робота.

Інтелект (лат.) — здатність до мислення, особливо до його вищих теоретичних рівнів.

Я думаю, що боротьба буде запеклою, адже головна нагорода і диплом «За знання історичного минулого нашого народу» дістануться найрозумнішому.

Всі учні класу є учасниками гри. Знайомство з ними відбувається у такий спосіб: кожен, назвавши своє ім'я та прізвище, має сказати, з якими творами про історичне минуле нашого народу він ознайомився додатково, якими джерелами користувався, щоб поповнити свій інтелект. Відповідь починати фразою: «Не хвалюсь, але я...» Проблемно-ситуативне мовлення.

І раунд. Аудіювання. Рівень 1

Якщо кабінет комп'ютеризований, цей вид роботи перевірити легко, а якщо ні, то пропоную два варіанти:

1. Письмова форма.
2. За допомогою сигнальних карток різного кольору: червоного, зеленого, жовтого. Під час аудіювання учні піднімають картку потрібного кольору, що відповідає варіантам відповідей а, б, в. У кого кількість карток співпаде, той має можливість продовжити гру у наступному раунді. Правильна відповідь оцінюється одним балом.

Тести

1. Місто Київ названо на честь одного з братів:
а) Кия; б) Хорива; в) Щека.
2. Олег княжив:
а) у Львові; б) у Києві; в) у Новгороді.
3. Помер Олег:
а) від хвороби; б) загинув у бою;
в) від укусу змії.
4. 955 року Ольга попливла:
а) у грецьку землю; б) до Риму;
в) у Західну Україну.
5. Де звелів Володимир будувати церкви?
а) Де колись стояли дерев'яні кумири;
б) у містах і селах;
в) заборонив побудову храмів.
6. Кому належать слова:
Як не будете всі разом
Йти до спільної мети,
Ви, державу зруйнувавши,
Подастесь у світи.
а) Ярославу Мудрому; б) Святополку;
в) Володимиру.
7. Що О. Олесь намагався розповісти у «Заспіві»?
а) Казку; б) бувальщину; в) оповідання.
8. У творі «Наші предки — слов'яни» говориться, що кожне плем'я мало:
а) князя; б) сотника; в) хана.
9. Кому було нудно сидіти дома «без походів, без боїв»?
а) Князю Остромислу; б) полянам;
в) Аскольду і Діру.
10. Хто вирушив у похід на греків?
а) Князь Олег; б) Ярослав Мудрий;
в) Микита Кожум'яка.
11. Кому наснився «Дивний сон... Якісь палати, Лицар в зброї на коні...»
а) Княгині Ользі; б) Ярославу Мудрому;
в) Катерині II.

12. У якому творі відображено бій Кожум'яки з печенігом-борцем?

- а) «Ярослав Мудрий»; б) «Микита Кожум'яка»;
- в) «Похід на Царгород».

Підсумки І раунду. Учитель збирає сигнальні картки, що вказують на правильну відповідь. Інший варіант: учні самі підраховують кількість своїх карток, повідомляють про це вчителю й учням. До II раунду переходять шестеро гравців. Решта отримують оцінки і слідкують за грою.

II Раунд

На окремих аркушах (квадратиках) розписані літери. З них учні складають слово — літературний термін. Хто швидше виконає завдання, той буде першим відповідати на запитання у другому раунді. За одну хвилину учень повинен дати якнайбільше правильних відповідей. Запитання вчитель добирає самостійно, оскільки передбачити їх кількість неможливо.

III раунд

Учні заздалегідь докладно вивчають зміст творів. Для зручності і зосередженості можна надати три варіанти текстів.

I варіант. «Заспів», «Україна в старовину» «Наші предки — слов'яни».

II варіант. «Початки Києва», «Аскольд і Дір», «Поход на Царгород».

III варіант. «Княгиня Ольга», «Ярослав Мудрий», «Микита Кожум'яка».

Учасник, який набрав найбільше балів, починає III раунд. Вартість правильної відповіді — 2 бали.

На дошці прикріплюється таблиця з певною нумерацією. Учні намагаються запам'ятати цифри того кольору, який потрапив їм під час жеребкування, проведеного перед початком III раунду. Для полегшення роботи вчитель сформулює запитання згідно з темами. Вчитель розмішує їх під нумерацією в будь-якому порядку. Можна відкрити «віконечко» суперника, заробивши при цьому — 3 бали.

I варіант. «Заспів», «Україна в старовину», «Наші предки — слов'яни»

1. Дажбог — один з головних богів, це... (*Бог Сонця, світла, вогню*)
2. Які дерева росли у споконвічному лісі? (*Дуби, вільхи, сосни...*)
3. Які тварини водилися у споконвічному лісі? (*Ведмеді, олені, кабани, лосі...*)
4. Стрибог-це бог.. (*Вітру, бурі, негоди*)
5. Хто керував родом? (*Наймудріший і найстарший*)
6. Коли князь ставав нездатним «до ладу і боротьби», то... (*Скликали віче й обирали іншого князя.*)

7. Що було захисною зброєю для полян? (*Каміння, окріп, попіл, гострі коли*)
8. Що клали у могилу загиблих? (*Зброю, вбрання, харчі*)
9. Які звичаї, обряди та вірування згадуються у творі «Наші предки — слов'яни»? (*Зустріч весни, Купала, віра в Русалок, Лісовиків тощо*)
10. Пращур — це... (*Далекий предок*)
11. Яку квітку треба знайти в лісі, щоб мати «скарбів цілий міх». (*Папороть*)
12. Перун — це бог... (*Дощу, грому, блискавки*)

II варіант. «Початки Києва», «Аскольд і Дір», «Поход на Царгород»

1. «Наші прадіди поляни оселились і жили»... (*за Дніпром*)
2. З чим порівнювалось життя селян? (*З раєм*)
3. Чому «віки нога ворожа не ступала на наш лан»? (*Предки вміли показати обосічного меча.*)
4. На місці Києва стояла раніше? (*Гора*)
5. Хто жив на тій горі? (*Кий, Шек, Хорив та Либідь*)
6. До чиєї дружини, за літописною версією, належали Аскольд і Дір? (*До дружини Рюрика*)
7. Про що вони попрохали у князя? (*Щоб пустив їх на волю.*)
8. Від кого звільнили полян Аскольд і Дір? (*Від хозар*)
9. Як віддячили поляни Аскольду і Діру? (*Обрали їх своїми князями.*)
10. На що скаржилися купці Олегові? (*Греки їх не любили, кривдили.*)
11. Що вирішив зробити Олег? (*«Хоче він до України прилучити Царгород»*)
12. Що зробили греки, щоб не пустити в пристань наші кораблі? (*Ланцюги перетягли.*)

III варіант. «Княгиня Ольга», «Ярослав Мудрий», «Микита Кожум'яка»

1. Куди прийшла вранці Ольга? (*До річки*)
2. Що намагається пригадати Ольга? (*Дивний сон*)
3. Кого побачила дівчина, коли обернулась? (*Ігоря — князя*)
4. Чим здавались Ігорю думка і очі дівчини? (*«Думка — сонце; очі — сині небеса»*)
5. Ким була Ольга Ігорю? (*Дружиною, вірним другом.*)
6. Хто вбив князя Святослава? (*Печеніги*)
7. Чого хотів печенізький хан? (*Перемоги досягти без бою.*)
8. Як перевіряли силу Кожум'яки? (*Роздражнили найсильнішого бика.*)
9. На місці бою князь Володимир збудував... (*Переяслав*)
10. Ярослав був першим, другим, третім братом на престолі? (*Четвертим*)
11. Через кого все місто було зруйновано, люди бідували? (*Святополка*)
12. Як дбав про місто Ярослав? (*«Як про друга, як про сина»*)

Фінал

Невблаганний час доніс до наших днів не так уже й багато стародавніх книжок і свідчень того, як жилося нашим пращурам. Можливо, саме ці твори «зворушують читача ніжністю вислову чи захоплюють красою уявного малюнка?..» Уява Георгія Акулова спромоглася йому як художникові дати в руки пензлик і фарби, реалізувавшись в ілюстраціях до поеми О. Олеся «Княжа Україна»

Учасники отримують по одній ілюстрації, вказують назву твору й епізод, зображений на малюнку.

Підсумки фіналу: підрахунок балів, оголошення переможця гри «Найрозумніший» та нагородження його дипломом «За знання історичного минулого нашого народу».

Заключне слово вчителя

Рідна земля, давня Русь-Україна і її народ у променях сонцесяйного Олесевого слова та усної народної творчості відсвічують найвищими людськими чеснотами. Адже саме ми сьогодні повинні своєю працею, розумом, з високою національною свідомістю будувати суверенну Україну. Долею нам суджено жити в період великих, воістину революційних перетворень. Ви закінчите школу і також будете причетні до оновлення й відродження своєї Батьківщини. А щоб будувати майбутнє України, треба знати правду про її минуле, бо, як сказав О. Довженко: «Народ, який не знає свого минулого, не має майбутнього».

III. Домашнє завдання

1. Написати поетичні рядки за даним початком «Минуле в пам'яті не спить...».
2. Написати твір-мініатюру «Без минулого немає майбутнього».
3. Підготуватись до проблемно-ситуативного мовлення: «Не хвалюсь, але я додатково прочитав (ла) і коротко хочу розповісти про Івана Сірка, (побут і культуру запорожців, художника І. Рєпіна тощо)».

РІДНА УКРАЇНА. СВІТ ПРИРОДИ

В. І. Цоколенко, К. П. Дуплій

Урок № 49. ТАРАС ШЕВЧЕНКО. РОЗПОВІДЬ ПРО ПОЕТА

Мета: ознайомити учнів з дитинством Т. Г. Шевченка, яке минуло на мальовничій Черкащині; з його збіркою поезій «Кобзар»; розвивати спостережливість, образне мислення, уміння аналізувати і робити висновки, зацікавити учнів постаттю Кобзаря; виховувати пошану до славного сина України.

Тип: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: портрет Т. Г. Шевченка, збірки поезій «Кобзар».

*Зростає покоління молоде,
Нові вогні горять на небокраї,
Та в далеч з наймолодшими іде
Пророк зорі, що землю всю осяє.*

М. Рильський

ХІД УРОКУ

На дошці портрет Т. Г. Шевченка, під ним — епіграф.

І. Аутотренінг

Очі заплющені, руки на колінах. Учні пошепки повторюють за вчителем:

- Я прийшов до школи вчитися...
- Треба бути уважним...
- Треба бути спокійним...
- У класі друзі...
- Вони мене люблять...
- Мені приємно...
- Я легко дихаю...
- У класі сонце, сонце...
- Я добре працюю...

II. Актуалізація опорних знань учнів

Учитель. Діти, скажіть, будь ласка, чи знають у ваших родинах вірші Т. Г. Шевченка? Які? Чи люблять їх? За що? Чи є у ваших оселях портрети Т. Г. Шевченка?

— А які вірші Тараса Григоровича ви пам'ятаєте?

III. Повідомлення теми, завдань уроку

Учитель. На цьому уроці, тема якого «Наш Тарас Шевченко», ви поглибите свої знання про дитинство великого Кобзаря, ознайомтесь зі збіркою поетичних творів «Кобзар», пригадаєте поезії, які вам найбільше подобаються. (*Читає епіграф.*)

— Як ви розумієте цей вислів? (*Відповідь учнів.*)

IV. Сприймання і засвоєння учнями навчального матеріалу

Учитель. Подивіться на дошку, де записані слова, які ми будемо використовувати у своєму мовленні на уроці, прочитайте їх.

Учні читають:

кобза,
кобзар,
«Кобзар»,
кріпак,
пророк.

- Чи відомі вам ці слова?
- Що б ви сказали про їх значення?

Учні пояснюють, використовуючи словнички.

Учитель. Т. Г. Шевченко — гордість українського народу, його слава. Своїми діями, своїми творами він заслужив всенародну шану. Ця людина, діти, znana в усіх куточках світу, а твори його відомі кожному серцю.

Трагічною була доля Шевченка. Перші двадцять чотири роки життя він був кріпаком, терпів знущання, самодурство свого пана. Десять років мучився на засланні в далекі аральських, прикаспійських та оренбурзьких степах, куди його відправили рядовим солдатом. Незламною була сила великого поета. Він своєю пророчою пристрасстю внутрішньо розкріпачував людей і вчив їх бути людьми.

Учитель. Зверніть, будь ласка, увагу на дошку. Перед вами — портрет благородного, мудрого захисника рідного народу.

Подивіться уважно. Погляд спрямований твердо вперед. У глибині очей причаївся ледь помітний смуток. У смуткові — убоління за долю народу.

Наш урок — це урок, на якому ви розпочинаєте знайомитись з людиною, життя якої є великим подвигом.

А зараз «Хвилинка ерудита».

Про які цікаві факти з життя Тараса Григоровича ви дізналися? (*Повідомлення учнів.*)

Учитель. Надаю слово літературознавцям, читцям-декламаторам, які готували повідомлення про дитячі роки Т. Шевченка, фрагменти з віршів, в яких поет згадує дитинство. (*Повідомлення учнів.*)

Учитель (*дповнює*). Ці роки Тарасового життя були зігріті теплом материнської ласки і батькової турботи.

Уже будучи відомим поетом, Шевченко згадував ту «школу», куди привела його тяжка кріпацька доля.

Учень читає вірш «Козачковському».

Учитель. Доки жили батьки, хлоп'я не усвідомлювало жаху кріпосницької дійсності. Були безтурботні дитячі забавки. Одного разу Тарас пішов шукати залізні стовпи, котрі, як йому розповідали, підпирають небо. Він ішов, ішов, поки його не підбрали чумаки й привезли додому. Мрійливість, допитливість, любов до життя були характерними рисами Т. Шевченка.

Часто в село заходили мандрівні сліпі співці-кобзарі. Вони співали пісні про історичне минуле України, про її поневолювачів — турків, татар, польську шляхту, про козаків, як вони билися з ворогами. — Серед слухачів був і Тарас.

Про це розповідав хлопцеві і його дід Іван. Слухати діда збиралась не тільки сім'я Шевченків, а й сусіди. Його розповіді про те, як люди карали панів-гнобителів, справляли на Тарасика величезне враження, яке згодом він переніс у твір «Гайдамаки».

Учитель читає «Епілог» з поеми «Гайдамаки».

Учитель. Коли померла мати, батько, залишаючись із п'ятьма дітьми на руках, привів у хату мачуху. Це була недоброї вдачі жінка, яка особливо погано ставилась до Тараса, її дратувала його мрійність,

волелюбність. Із втратою матері, а потім і батька у маленькому дитячому серці відкриється невігойна рана.

Мати, материнство залишатимуться для Тараса найсвятішими.

Учні читають поезії: «У нашім раї...», «Сон».

Учитель. Дуже рано виявилися в Тараса здібності до малярства. Ще змалку крейда, вуглина були для нього великою радістю. Прагнучи стати художником, Тарас побував у трьох церковних малярів, проте жоден з них не виявив у нього таланту.

Діти, більш повно про ці та інші факти Тарасового життя ви дізнаєтесь, прочитавши уривки з повісті С. Васильченка «Широкий шлях».

Учитель. У мене в руках Шевченків «Кобзар». Дивишся на нього і мимоволі спадає на думку: яке довголітнє і прекрасне у нього життя — 140 років. Цю безсмертну книгу читали ще сучасники Тараса Григоровича, далі їх діти, внуки, правнуки... Сьогодні в «Кобзар» вчитуєтесь ви, діти ХХІ століття. «Кобзар» — це книга Правди, дорога всім поколінням. (*Демонструє «Кобзар», виданий у різні роки.*) Як ви гадаєте, чому Тарас Григорович назвав збірку поезій «Кобзар»?

Відповіді учнів.

Учитель. Розгорніть «Кобзар», вчитайтеся в прекрасні поетичні рядки.

Читання учнями вголос поезій «Садок вишневий коло хати», уривок з поеми «Княжна», уривок з балади «Причинна», уривок з поеми «Сон», «Сонце заходить, гори чорніють...».

Учитель. А тепер заплющіть очі, послухайте тишу і розкажіть, хто що почув? (*Відповіді учнів.*)

Учитель. Що ж можна почути у віршах Шевченка? Що можна побачити в тексті, якщо уявити описані картини?

Відповіді учнів.

Учитель. Який, на вашу думку, настрій поезій? (*Відповіді учнів.*)

А тепер попрацюємо в парах.

Перша пара — «Майстри слова». Підготуйте читання поезії, яка вам найбільше припала до душі.

Друга пара — «Юні художники». Яку б ілюстрацію ви намалювали до уривка з балади «Причинна», що починається словами: «Реве та стогне Дніпр широкий».

Третя пара — «Юні фольклористи». Зі слів, записаних на дошці, складіть і запишіть прислів'я: «Кобзарі», шукай, в, правду, Тарасове, глибоко, око, бачить.

Зачитування учнями прислів'їв, записаних на дошці:

- Мучили Шевченка, карали та духу його не зламали.
- Щоб народу служити, треба так, як Шевченко жити.
- Тарасів «Кобзар» — народу великий дар.

V. Підсумок уроку

Учитель. А зараз пограємо у гру «Мікрофон».

Учні передають один одному мікрофон, відповідають на запитання вчителя.

- Що нового ти дізнався про Т. Г. Шевченка, його дитинство?
- Що тебе зацікавило?
- Що здивувало тебе?
- Що схвилювало?
- Що змусило задуматись?
- Що найбільше тобі запам'яталось?

VI. Домашнє завдання

Прочитати уважно повість «Широкий шлях», виписати в зошити опис хати батьків Тараса.

В. І. Цоколенко , К. П. Дуплій

**Урок № 50. Т. ШЕВЧЕНКО «ЗА СОНЦЕМ ХМАРОНЬКА
ПЛИВЕ», «САДОК ВИШНЕВИЙ КОЛО ХАТИ»**

Мета: вчити учнів відтворювати настрої пейзажних поезій, описувати власні відчуття, викликані художнім словом, виразно читати поезії, знаходити в них епітети, порівняння метафори; виховувати почуття прекрасного, усвідомлення естетичної насолоди від твору мистецтва; розвивати уміння висловити власні відчуття, емоції.

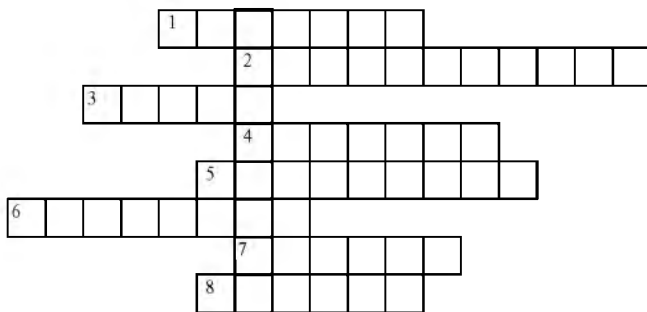
Обладнання: твори поета, кросворд, учнівські ілюстрації, запис пісні Я. Степового «Садок вишневий коло хати», таблиця.

ХІД УРОКУ

І. Актуалізація опорних знань

1. Розгадати кросворд.

У виділених клітинах прочитаєте прізвище автора віршів, які сьогодні будемо вивчати.

- 1) Прізвище українського художника, з яким Т. Шевченко познайомився у Петербурзі у «Літньому саду». (*Сошенко*)
- 2) Прізвище пана, кріпаками якого були Шевченки. (*Енгельгардт*)
- 3) У яке місто було перевезено прах Шевченка? (*Канів*)

- 4) Як називається гора, де знаходиться могила поета? (*Чернеча*)
 - 5) Як, за прадавньою традицією, місцеві жителі називали село Кирилівку? (*Керелівка*)
 - 6) Ім'я матері та старшої сестри Тараса. (*Катерина*)
 - 7) Як називається перша збірка поезій? (*Кобзар*)
 - 8) Як називає Т. Г. Шевченка український народ? (*Кобзар*)
2. Повторення відомостей з теорії літератури.
- 1) Віршована мова, рима, строфа, віршований ритм.
 - 2) Художні засоби мови: метафора, епітет, порівняння.

Троп	Визначення	Приклади
Епітет	Від гр. « <i>epitheton</i> » — додаток. Художнє означення найбільш суттєвої риси явища або предмета, які зображуються. Епітет може виражатися різними частинами мови.	«Береза плакуча», «світє вольний, несповитий», «грім залізний», «синь прозора»
Метафора	Від гр. « <i>metaphora</i> » — перенесення. Вид тропа, що побудований за принципом подібності, ґрунтується на зображенні предметів за різними ознаками	Стояла я і слухала весну. Весна мені багато говорила (<i>Леся Українка</i>). Спив я горя повний келих (<i>П. Грабовський</i>)
Порівняння	Пояснює малознайомий предмет через зіставлення його з іншим, більш знайомим, предметом або явищем	Зашипіли, мов гядюки (<i>Т. Шевченко</i>). Привітаю вас, як діток (<i>Т. Шевченко</i>)

II. Сприйняття та засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Вступне слово.

Батьківщина... Що ми вкладаємо у це поняття? Це знайома стежина до школи, левада біля річки, берізка під вікном, птахи в небі, вірний пес. Тобто це все те, що ми не можемо не любити, як маму, тата, без чого ми не можемо жити, як без води, повітря, сонця. Це те, що ми повинні берегти, плекати, бо це і є наша рідна земля, наша Україна.

Коли людина далеко від Батьківщини, то надзвичайно близькими і милими їй серцю є спогади про рідний край, батьківську хату, мальовничу природу. 5 квітня 1847 р. Т. Г. Шевченка було заарештовано як члена Кирило-Мефодіївського братства, 17 квітня поета привезли

до Петербурга й ув'язнили у казематі Петропавлівської фортеці (каземат — це приміщення у фортецях, де тримали в'язнів).

Крім допитів, були ще довгі дні й ночі в одиночній камері, майже півтора місяця. Що переживав, передумав поет у тій похмурій самотині, ми б так ніколи й не довідалися, якби не поезія.

Шевченкові пощастило роздобути великий аркуш паперу. Склавши аркуш учетверо, написав на ньому 13 віршів. Справжнім шедевром серед цих поезій справедливо вважається вірш «Садок вишневий коло хати...». Ця поезія — одна з найсонячніших струн Шевченкової пейзажної лірики. Як у жадливих казематних умовах міг бути створений такий сонячний твір? У оповіданні Володимира Дарди «Сильніший за долю», так уявляється психологічний стан Шевченка: «Коли виводили його з камери, глибоко вдихав пропахле весною повітря. Одного разу йому навіть вловились добре знані ще з далекого дитинства пахощі набубнявілого навесні вишняку. Ті запахи не облишили його і в камері, вперто витали довкола, аж поки не зринула перед очима до щему в серці мила картина. Пливла, розмірено погойдуючись, безкрая ніч, а в камері буяла розкішна весна, і пошерхлі вуста натхненно шепотіли...» (*Виразне декламування вірша «Садок вишневий коло хати»*).

2. Виразне читання поезії учнями.

3. Бесіда з учнями.

- Чи є у цьому вірші художні засоби мови (метафори, епітети, порівняння)? (*У ньому немає узвичаєних художніх засобів, ніяких барв, а вечір в Україні постає перед нами в усій красі. Про такі твори говорять, що вони написані так майстерно, що майстерності не видно зовсім.*)
- Завдяки ж чому ми чуємо і бачимо чудову картину природи, праці й побуту селянської сім'ї? (*За допомогою зорових і слухових образів, які створює поет.*)
- То що ж ми бачимо, читаючи поезію? (*Садок вишневий, батьківську хату, плугатарів з плугами, сім'ю, що вечеряє коло хати, вечірню зіроньку...*)
- А чуємо? (*Хрущі над вишнями гудуть, співають дівчата, витьохкування соловейка, тишу...*)

Де ще людина почуватиметься спокійнішою і щасливішою, як не серед такої природи. Шевченко змальовує ідеальну, досконалу для людини

модель життєвого устрою — це дружна сім'я, де панує гармонія людини і природи, людини і мистецтва, людини і Бога. Цей вірш написаний у фольклорному стилі, тому не дивно, що став народною піснею, покладений на музику Я. Степовим.

Слухаємо запис, або підготовлені учні з допомогою учителя музики виконують цю пісню.

«За сонцем хмаронька пливе» — це теж пейзажна поезія Т. Шевченка. Послухайте її і скажіть:

- Яким настроєм пройнятий цей вірш?
- Розкажіть про свої власні відчуття, викликані цією поезією.
- Виразне читання поезії (вчителем, кількома учнями).
- За таблицею ви повторили засоби образної мови. Чи є вони у цьому вірші? (*Учні виписують у зошити.*)

Епітети: червоні поли, синє море, рожевою пеленою, хмароньку рожевую, туман сивий, тьмою німою.

Метафори: хмаронька пливе, поли розставляє, сонце спатоньки зове, серце одпочине, серце заговорить, туман оповіє душу.

Порівняння: мов мати дитину, неначе ворог, мов матері діти.

III. Підсумок уроку

На дошці намальоване «дерево пізнання». Учні на липких аркушах записують, про що вони дізналися на двох уроках, коли вивчали творчість Т. Г. Шевченка, зачитують написане і приклеюють аркуш на гілках намальованого дерева.

IV. Домашнє завдання

Вивчити напам'ять вірші «Садок вишневий коло хати», «За сонцем хмаронька пливе».

В. Г. Тушевська

Урок № 51. КОСТЯНТИНА МАЛИЦЬКА «ЧОМ, ЧОМ, ЗЕМЛЕ МОЯ...». РОЗПОВІДЬ ПРО ПИСЬМЕННИЦЮ

Мета: ознайомити учнів із життям Костянтини Малицької та її віршем-піснею «Чом, чом, земле моя...»; вчити розуміти ліричність вірша-пісні; розвивати вміння визначати художні засоби, використані в поезії, пояснювати роль питальних речень; формувати навички аналізу поетичного твору; удосконалювати навички виразного читання поезії; виховувати почуття патріотизму як вагомого життєвого стимулу для людини.

Обладнання: портрет письменниці, малюнки із зображенням природи, фонозапис пісні «Чом, чом, земле моя...».

Тип уроку: урок-дослідження.

*Україно! Ти для мене диво!
І нехай пливе за роком рік,
Буду, мамо, горда і вродлива,
З тебе чудуватися повік.
Василь Симоненко*

ХІД УРОКУ

I. Мотивації навчання школярів

1. «Поетична хвилинка».

РІДНА ХАТА

Різні в світі є країни
Різні люди є на світі.
Різні гори, полонини.
Різні трави, різні квіти.
Є з усіх одна країна,
Найрідніша нам усім.
То — прекрасна Україна,
Нашого народу дім.

Там шумлять степи безкраї.
Наче вміють говорити!
Там ясніше сонце сяє,
Там солодше пахнуть квіти...
Різні в світі є країни,
Гарні є, є і багаті,
Та найкраще — в Україні,
Бо найкраще — в рідній хаті.

(Ганна Черінь)

2. Коментарі до вірша.

3. Слово вчителя.

Важко назвати поета, письменника, який би не звертав своє слово до рідної Вітчизни — України. У творах вони з любов'ю відтворюють чарівну природу з оксамитом степів, гаїв та дібров, зеленню лісів, синню чистих озер і тихоплинних рік. Ніякій силі не осквернити тієї землі, «що освятив Тарас своїми муками-ділами, що окрилив громами-звуками словами».

Україну прославили у віках її видатні сини й дочки. Це філософ і поет, мандрівний вчитель Григорій Сковорода, це Каменяр Іван Франко, геніальна Леся Українка. Оспівували Україну «струни Лисенка живії, і слави золота зоря круг Заньковецької Марії».

Україна завжди була багата на самобутні таланти, і серед них чимало обдарованих жінок. Про одну з них сьогодні і піде мова. Це — Костянтина Малицька.

II. Оголошення теми, мети і завдання уроку

III. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Повідомлення «юних біографів».

1-й біограф. У радянські часи Костянтину Малицьку (її літературні псевдоніми — Віра Лебедева й Чайка Дністрова) навіть згадувати було небезпечно. Твори її не потрапляли до рук читачів. Лише люди старшого віку в колі своїх найрідніших могли заспівати тремтливим від хвилюванням голосом пісню «У Січі, у Січі гартуймось, брати» та ще могла пролуhati чудова співанка-перлина «Чом, чом, земле моя...». Хто ж вона, Костянтина Малицька?

2-й біограф. Народилася Костянтина Малицька 30 травня 1877 року в селі Кропивники біля Калуша в сім'ї священника. Своє життя вона

присвятила дітям: понад 30 років працювала на педагогічній ниві, час-то виступаючи зі статтями у справі виховання підростаючого покоління. Багато друкувалася в періодичній пресі. Літературна спадщина велика і різноманітна. Вперше вона виступила в дитячому журналі «Дзвінок» під вигаданим ім'ям Ростик. Відтоді часто вмщувала свої твори в цьому виданні, а також у журналі «Зоря», в альманахах «Жіноча доля», «Учитель». Це були переважно твори про дітей і для дітей. Тривалий час вона редагувала журнал «Дзвінок» — єдиний на той час дитячий часопис для всієї української дітвори.

3-й біограф. Наприкінці XIX — на початку XX століття під різними псевдонімами надрукувала багато віршів для малят, в яких оспівувала красу рідної природи, прищеплювала дітям любов і повагу до праці, до рідної землі. Костянтина Малицька — провідна діячка жіночих громад у Львові та Чернівцях, натхненниця руху січових стрільців у роки Першої світової війни, за що у 1915 році була вислана в Сибір. Останні роки жила у Львові і працювала бібліографом дитячої літератури у Львівській бібліотеці Академії наук ім. В. Стефаника. Померла 27 січня 1947 року.

2. Слово вчителя.

У 1904 році на слова Костянтини Малицької «Чом, чом, чом, земле моя...» композитор Денис Січинський написав музику, і пісня стала народною, широковідомою, улюбленою для багатьох поколінь українців.

3. Повідомлення «Юних біографів» про композитора Дениса Січинського.

Січинський Денис Володимирович — український композитор, диригент і музичний діяч. Народився 2 жовтня 1865 року в селі Ключинці Тернопільської області.

Навчався у Львівській консерваторії у К. Мікулі. Працював у Львові, Коломиї, Станіславі як організатор і диригент співацьких колективів.

Автор опери «Роксолана» (1909), музики до п'єс, обробок народних пісень. Серед творів чільне місце належить хорам і романсам на вірші Шевченка, Франка та інших українських поетів. Помер 26 травня 1909 року.

Звучить грамзапис вірша-пісні «Чом, чом, земле моя».

4. Змагання між групами.

Перемагає найактивніша група.

Бесіда:

- 1) Які почуття викликала у вас пісня?
- 2) Поясніть назву твору.

- 3) Які запитання ставить Костянтина Малицька у вірші-пісні?
- 4) Якою у вашій уяві постає змальована у творі рідна земля?

5. Слово вчителя.

Притишено звучить у пісні простеньке, на перший погляд, але таке сокровенне запитання:

«Чом, чом, чом, земле моя.

Так люба ти мені, так люба ти мені?..

І ми, мов на картині, бачимо переливи води, смарагдову зелень лісів, чуємо тьохкання соловейка, ніжний дзвіночок голосу жайворонка.

Подібні запитання ставляться читачам не для того, щоб дістати на них відповідь, а щоб привернути їхню увагу до певної думки або самим запитанням ствердити її. Такі запитання називаються риторичними.

6. Усне малювання.

Які картини постали у вашій уяві після прослуховування вірша-пісні?

7. Самостійне читання учнями вірша-пісні.

8. Завдання.

Прослухати текст вірша «Чом, чом, чом, о земле ти моя» і порівняти з піснею.

9. Декламування вірша «Чом, чом, чом, о земле ти моя» вчителем.

10. Робота у групах.

- 1) «Юні художники». Малюють картини, які постали в уяві під час прослуховування вірша і пісні.
- 2) «Юні фольклористи». Записують прислів'я та приказки про рідний край.
 - Батьківщина — всім матерям мати.
 - Навіть пташка має рідну землю.
 - Рідна сторона — мати, чужа — мачуха.
 - Кожному мила своя сторона.
 - За рідний край життя віддай.
- 3) «Юні літературознавці». Досліджують партитуру вірша-пісні.
- 4) «Юні лінгвісти». Добирають синоніми до словосполучення «рідний край» та епітети до слова *край*.

11. Слово вчителя.

Завдяки великій майстерності і поета, і композитора пісня «Чом, чом, чом, земле моя» набула широкої популярності. Де тільки не лунала вона. У Києві, Львові, Херсоні, Полтаві... А ще у Канаді, США, Аргентині,

Бразилії, Австралії — всюди, де є хоч маленькі українські громади. Деколи цю пісню з великої поваги до України слухають чи виконують стоячи, як під час виконання державного гімну. Деколи плачуть із розчулення, поринаючи у спогади про рідне і дороге.

Ось що можуть зробити поетичне слово і чудова музика.

IV. Закріплення вивченого матеріалу

Запитання до учнів:

1. Хто написав музику до вірша Малицької «Чом, чом, чом, земле моя»? Яких відомих українських композиторів ви знаєте?
2. Чому пісня стала такою популярною? Загальноприйнято під час виконання цього твору стояти і співакам, і слухачам. Поясніть, чому.

V. Домашнє завдання

- Вивчити вірш-пісню напам'ять.
- Перша група — написати твір-мініатюру «Чом мені ти любий, рідний краю?».
- Друга група — намалювати солов'я або дібрати ілюстрації та додаткову літературу про цю пташку.
- Третя група — виписати з енциклопедії та словників відомості про солов'я.

В. Г. Тушевська

**Урок № 52. КОСТЯНТИНА МАЛИЦЬКА «СОЛОВЕЙ».
ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ: ХУДОЖНІЙ ОПИС**

Мета: вчити учнів виразно читати художній опис «Соловей», розуміти його жанрові особливості, пояснювати власне розуміння образу солов'я; розвивати вміння користуватися додатковими відомостями з енциклопедії і словників, бачити відмінності між художнім і словниковим описом солов'я; виховувати любов до природи, до прекрасного, почуття добра та милосердя, будити прагнення оберігати її.

Тип уроку: інтегрований урок-подорож.

Обладнання: портрет К. Малицької, енциклопедія, тлумачний словник, ілюстрації, малюнки учнів, пісні та вірші про солов'я, оповідання, казка Г. К. Андерсена «Соловей».

*Люби природу не як символ
Душі своєї,
Люби природу не для себе,
Люби для неї,
Вона — це мати. Будь же сином...*
М. Рильський

ХІД УРОКУ

І. Актуалізація опорних знань

1. Тестування.

Один учень біля дошки, а інші пишуть у зошиті.

- 1) У якому році народилася К. Малицька?
а) 1872 р; б) 1873 р; в) 1874 р.
- 2) Під яким літературним псевдонімом вона друкувала свої твори:
а) Олена Пчілка; б) Чайка Дністрова;
в) Віра Лебедева.
- 3) Ким вона була за професією?
а) Учитель; б) редактор; в) лікар.

- 4) Хто написав музику до вірша К. Малицької «Чом, чом, земле моя»?
 - а) П. Воронько;
 - б) Майборода;
 - в) Д. Січинський.
 - 5) У якому селі народилася письменниця?
 - а) Кропивники;
 - б) Сокирки;
 - в) Западинці.
 - 6) Чому присвятила письменниця своє життя?
 - а) Науці й культурі;
 - б) виховній роботі;
 - в) благодійництву.
2. Виразне читання вірша «Чом, чом, земле моя» (два—три учні).

II. Мотивація навчання школярів

1. Оголошення теми, мети, завдань уроку.

Заспів до уроку: один із учнів читає вірш С. Реп'яха «Брянські солов'ї».

Злетіли раптом до небес гаї
 І луки з кучерявою лозою —
 Зашебетали срібно солов'ї
 У Солов'ях над срібною Десною.
 Нічого навкруги — лиш юний спів,
 Лиш сплескане з мотива на мотив.
 Як водоспад — минуще і одвічне.
 Я — ваш навіки,
 Ви — навік мої.
 Нас доля спільна друзями назвала
 Дзвенить над світом, брянські солов'ї,
 Моя душа співає разом з вами!

2. Вступне слово вчителя української літератури.

Сьогодні мова піде про солов'я, цю улюблену пташку, якою захоплюються і поети, і художники, і музиканти... Тож недарма так багато творів присвячено цим прекрасним співакам, які є невід'ємною частиною нашої природи, за яку ми несемо відповідальність перед майбутніми поколіннями.

Відомі прозові твори В. Перепелюка «Степовий соловейко», Б. Комара «Соловейко», Л. Смогаржевського «Соловей». Чудові є поезії про цю пташку: Віктора Забіли «Соловей», Дніпрові Чайка «Вільна пташка», Шевченка «Садок вишневий коло хати» та ін.

На цьому уроці ми познайомились із твором К. Малицької «Соловей». Природа рідного краю надихнула письменницю на створення такого чудового художнього опису. Ще змалку любила дівчинка слухати спів солов'я. Не раз просила маму: «Хочу почути солов'я і слухати ті чарівні звуки: тьох — тьох, тюрк...»

3. Запис теми уроку у зошит.

Художній опис — один зі способів викладу матеріалу в художньому творі, який полягає в послідовному показі окремих ознак, рис і властивостей осіб, речей, явищ природи тощо.

За допомогою опису письменник знайомить читачів із місцем події (пейзаж), обстановкою, в якій живуть персонажі (інтер'єр), зовнішнім виглядом (портрети).

На нашому уроці ми здійснемо подорож в ліс, щоб послухати спів солов'я. Але спочатку нам треба підготуватися до подорожі.

4. Колективна робота.

Прослухавши художній опис солов'я, дати відповіді на запитання:

- 1) До якого типу мовлення належить текст? (*Опис художній*) Доведіть це. (*До нього можна поставити питання який?*) (*Розповідається про риси птаха, його вигляд. У тексті багато епітетів, порівнянь. Учні зачитують цитати з тексту.*)
- 2) Що ви раніше уже знали про солов'їв?

Юні природолюби розповідають про солов'їв.

Відомо, що солов'ї бувають степові, польові й лісові. Вони досить винахідливі. Перш за все, в полях ще чимало ожередів соломи, де вони знаходять собі їжу й захист від холоду. Крім того, із сонячного боку на скибах ріллі, на горбах є відталини, де вони ховаються від холоду, знаходять торішні зерна. На вигляд це звичайна сіра пташина завбільшки як шпак.

Буває, що солов'ї б'ються за улюблені місця гніздування. Одного разу під хатою в бузку я побачив дві сіренькі пташки. Притих, слідкую, що вони робитимуть. А вони злетіли вгору, вдарились одна об одну і, пискнувши, впали в кущ. Думаю загинули, необачні стали, коли враз почув соловейків спів. І майже в ту мить озвався й другий соловейко. І почалося, і понеслось. Один заведе, другий пересвистує. Відчувши слабкість суперника, починає ніжно вуркотіти, щоб таки заглушити його. «Колінця» співу змінюється одне за одним, відляск їх лунав на все подвір'я. Я трохи не сміявся, забув навіть, куди йшов. Коли чую: один голос усе дужчає

і мовби торжествує, а другий слабшає, замовкає. Видно, суперник став видихатися. Врешті зовсім замовк. І одразу вилетів, бідолашний, з бузку. Довелося йому інше шукати місце.

3) А яких ще птахів, що живуть на території України, ви знаєте?

Це лелеки, ластівки, горобці, горлиці, дятли, одуди, шпаки, сичі, галки, куріпки, стрепети, глухарі, зозулі, ремези, чайки, деркачі, повзики, синиці та інші.

4) Що нового ви дізналися про життя солов'їв?

Що соловей може жити і в неволі, але пісня його не така, відрізняється від тієї, що звучить на вільному просторі. Вона сумна, уривчаста, наче думка в'язня.

Юний дослідник природи. Соловей нищить шкідливих комах. Він може бути барометром: якщо соловей тужливо лящить цілу ніч — то це на довготривалу постійну природу, коли співає з перервами — кажуть, що сльота настане.

1-й дослідник-науковець. З енциклопедії я дізнався, що це оливково-бурний птах, розміром з горобця, не привертає уваги своїм забарвленням. Лише хвіст і покривні пера хвоста з рудим полиском допомагають поліпшити його на землі, де він пересувається стрибками. Відчувши небезпеку, піднімає і опускає хвіст і видає: кр-р-р кр-р-р. Проте він з давніх-давен привертає увагу людини чудовою піснею. Поширений від України, Білорусі, Прибалтійських республік до Західного Сибіру. Зустрічається у Фінляндії, Швеції, Польщі, Угорщині, Румунії. Оселяється в лісах, садах, де є густий підлісок або чагарники, особливо у листяних.

Прилітають солов'ї з місць зимівлі — зі Східної частини Африки досить пізно: у кінці квітня — на початку травня. Летять уночі. Першими з'являються самці, які займають гніздові ділянки і через кілька днів починають співати. Згодом прилітають самки. Гніздо соловей влаштовує в ямі на землі, зрідка над землею біля основи куща. Будує гніздо близько двох тижнів. У кладці буває чотири—шість яєць оливкового, коричнево-оливкового або темно-шоколадного кольору, які насиджує самка близько 14 днів.

2-й дослідник-науковець. Самець у цей час співає аж до кінця гніздового періоду. Пташенята рано залишають гніздо, самостійно здобувають собі їжу.

Живляться солов'ї комахами та їхньою гусінню, яких здобувають на поверхні ґрунту, а восени — ще і ягодами. У пошуках їжі птахи тримаються поодиночі. У серпні-вересні солов'ї починають переліт на південь.

Основними ворогами солов'їв є коти та тхори, які виловлюють птахів, руйнують гнізда. Ось чому в деяких садах, парках ці птахи не гніздяться.

Юні художники демонструють малюнки.

Учитель зарубіжної літератури. Казка Андерсена «Соловей» присвячена важливій темі — силі великого і справжнього мистецтва. Письменник протиставляє живу красу штучній красі.

Прослухаймо спів солов'я. (*Звучить аудіозапис*). Ці чарівні звуки не можна порівняти ні з чим, бо вони — наша незрівнянна природа-матінка. Ось такий спів викликав сльози зворушення і захоплення навіть у китайського імператора, відгородженого від простих людей, природної краси стінами палацу та придворними.

5. Інсценування казки Андерсена «Соловей».

Юні артисти інсценізують уривок з казки — розмова солов'я з імператором.

6. Словникова робота:

Камергер — придворний чин.

Чорна магія — зле ворожіння.

Покоївки — прислуга у кімнатах.

Сапфір — дорогоцінний камінь, синього кольору.

Клейноди — знаки влади.

Бесіда:

- 1) Як можна охарактеризувати солов'я з казки?
- 2) Хто врятував імператора від смерті й чому?
- 3) Чому соловей не радив розбивати штучного суперника-солов'я?
- 4) Чому соловей попросив імператора тримати в секреті його з ним розмову?
- 5) Чого навчає казка?

III. Закріплення вивченого

Учитель української літератури

- 1) Що є спільного у цих двох творах? (*В обох творах ця маленька пташка уособлює саму природу, її красу, мудрість, незалежність, творчу особистість.*)
- 2) Які риси притаманні справжньому солов'ю? (*Він має живу душу, здатну на милосердя, співчуття. Йому притаманні достойна поведінка, волелюбність, чесність, безкорисливість. Свої пісні соловей щедро дарує всім,*

хто здатен відчувати красу. Бачити, як чиєсь серце відгукнулося на спів, на красу — єдина винагорода, якої очікує справжній митець.)

- 3) Чому ці птахи заслуговують на сердечну опіку людей? (*Бо вони приносять користь людям. Їх стає дедалі менше. Слухаючи спів солов'я, ми відчуваємо радість життя.*)
- 4) Як ви розумієте слова епіграфа? (*Потрібно бегти природу, якщо ти є патриотом рідного краю, бо вона є уособленням справжньої краси та життя на Землі.*)

IV. Висновок

Учитель. Отже, діти, ми багато дізналися про солов'я, цю неповторну пташку. Ось те головне, що характеризує її. Він є уособленням самої природи. Люди полюбили цю пташку й оспівали її у багатьох народних піснях: «Солов'ю маленький! Маєш голос тоненький, заспівай же ти мені, бо в чужій я стороні...»

V. Домашнє завдання

1. Виразно читати опис.
2. Скласти цитатний план до оповідання.
3. Дати порівняльну характеристику солов'я (на основі вивчених творів).
4. Перша група — розповідати про дерева, що ростуть на території України.
5. Друга група — написати твір-мініатюру «Всі барви життя відтворено у пісні солов'я».
6. Дати порівняльну характеристику солов'я у творі-описі К. Малицької та у казці Г. К. Андерсена «Соловей».

Додаток

ВІЛЬНА ПТАШКА

Між калиною тихенько
 Соловейко щебетав,
 Низом хлопець нишком крався
 Хап! І пташку упіймав.
 Діти раді, аж сміються,
 Що впіймали солов'я.
 Скачуть, тиснуться, аж б'ються,

Просять: «Пташечко моя,
Заспівай нам голосненько,
Як співала у садку.
Ми ж тобі за це гарненьку
Зробим квіточку таку!»
Чи не те на світі бачить
Нам доводиться не раз?
Їм співай, вони ж оддячуть
Зроблять квіточку якраз!

(Дніпрова Чайка)

СОЛОВ'ЯМ УКРАЇНИ

У розлуці з вами, солов'ї України,
Так ниє серце, що аж сміх бере
З самого себе. Хай воно й старе,
'А в рідний край, як в юність
Давню, лине.
Ти груди краєш поглядом дитини,
Печеш і мучиш, рідний краю мій,
П'яниш, як жоден на землі нашій...
Тужу за вами, солов'ї України.

(М. Рильський)

СОЛОВЕЙ

Як він боїться тиші!...
В сині вежі
Пересипає жар волісожар.
На берегах зеленої пожежі
Палій він однозначно і дзвонар.
У нього все виходить, все до ладу
На всьому він лишає віщий знак.
І на крилі зарошеного саду,
Набігавшись, засне, немов хлопчак...

(В. Підпалий)

О. В. Павлюк, В. П. Яричевська

**Урок № 53. ОЛЕНА ПЧІЛКА (ОЛЬГА КОСАЧ) «СОСОНКА».
РОЗПОВІДЬ ПРО ПИСЬМЕННИЦЮ
ТА ЇЇ РОДИНУ**

ТЛ: оповідання, експозиція.

Мета: ознайомити учнів зі знаменитою українкою — Оленою Пчілкою (Оленою Косач), матір'ю Лесі Українки, сестрою М. Драгоманова, відомою письменницею, видавцем, громадською діячкою; розкрити зміст оповідання «Сосонка», особливість його побудови; навчати переказувати твір близько до тексту; проаналізувати риси характеру Івася, поміркувати над пригодою, що сталася з хлопчиком; дати поняття про оповідання, ознайомити з особливістю його побудови, особливу увагу звернувши на експозицію; розвивати логічне мислення, навички аналізу прозового твору, виразного читання; удосконалювати навички роботи в групах, парах; виховувати любов до природи, до рідної батьківської домівки, доброту, чуйність.

Обладнання: портрети Олени Пчілки, твори поетеси, ілюстрації, книжка «Оповіді про дерева» .

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

*В дітей мені хотілося
перелити свою душу й думки...*

Олена Пчілка

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Поетична хвилинка

ВОЛИНСЬКІ СПОГАДИ

Волинь незабутня, країно славутня!

У пишній красі ти красуєш!

Здавен твою бачу українську вдачу,

Здавен мою душу чаруєш!
Я рідну мову, ту люблю розмову
В краях твоїх всюди вчуваю,
Те слово живуще — віки невмируще —
Я скрізь в тобі серцем вітаю.
Із словом жаданим та людом коханим
Єднаєш ти в серці моєму
Ті спогади ясні про милі та красні
Куточки в обширі твоєму.

ДІТОЧКАМ

Гайда, дітки, у садок!
Любо там та мило!
Скільки всяких там віток
Сей рік уродило!
Повна рожа, мак чубатий,
Між кущами м'ята,
І барвіночок хрещатий
Стелеться до хати.
Там метелики і бджоли,
Пташки-щебетухи,
А в травиці скрізь навколо
Кузки-стрекотухи.
Сонце з неба світить, гріє,
Сяє, мов сміється,
І, як вільна пташка, мрія
До небес несеться.

ВЕСНЯНІ КВІТИ

Весна-чарівниця,
Неначе цариця,
Наказ свій послала,
Щоб краса вставала.
І проліски, і травка,
Й зелена муравка,
І кульбаба рясна,
Й фіалочка ясна —
Всі квіти весняні,
Веселі, кохані,

З-під листя виходять,
 Голівки підводять
 Од сну зимового
 До сонця ясного!
 Ті квіти дрібненькі,
 Мов дітки маленькі,
 Розбіглись у гаю,
 Я їх позбираю
 В пучечок докупки —
 Для мами-голубки!

III. «Вгадай автора»

О	л	е	н	а
---	---	---	---	---

Кількість клітинок відповідає кількості букв в імені письменниці, яке починається на «О» і закінчується на «а». У перекладі з грецької означає «світла».

П	ч	і	л	к	а
---	---	---	---	---	---

Кількість клітинок відповідає кількості букв у псевдонімі письменниці, яка починається на «П» і закінчується на «а» та означає пестливу назву комахи-трудівниці. (*Учні вгадують.*)

Цим псевдонімом підписувала свої твори Ольга Петрівна Косач з роду Драгоманових.

Довідка: псевдонім — придбане ім'я, прізвище або авторський знак, яким користується письменник, журналіст, автор замість власного прізвища.

Чому Ольга Петрівна обрала собі даний псевдонім?

Її дідусь мав пасіку, всього кілька вуликів. Маленька Оля любила спостерігати за напрочуд працьовитими бджолами. Мабуть, тому і взяла назву цієї комахи за псевдонім.

IV. Повідомлення теми і мети уроку

V. Вступне слово вчителя

Олена Пчілка... Нарешті це ім'я дедалі частіше зустрічається на сторінках періодичних видань. Ольга Петрівна Косач посідає значне місце в розвитку української літератури кінця XIX — початку XX ст. Невпокорена натура зі щедрою і гордою душею — так можна охарактеризувати цю непересічну постать.

Величезна творча спадщина Олени Пчілки, більша частина якої зберігається в рукописному вигляді, детально і ґрунтовно ще не досліджена, належним чином ще не оцінена. У фонді письменниці зберігається велика кількість ненадрукованих художніх творів, статей, рецензій, заміток, листів.

VI. Презентація домашнього завдання

1. Повідомлення першої групи юних біографів.

Ольга Петрівна народилася 29 липня 1849 року в м. Гадячі на Полтавщині. Походила зі славетного роду Драгоманових. У батьківській оселі здобула початкову освіту, а потім навчалася в Київському інституті шляхетних дівчат. Жила Ольга з братами і сестрами в близькому оточенні дворової челяді і простих людей Гадяча. Діти не знали, на своє щастя, губернерів. Доглядала і виховувала рідна мати з допомогою няньки, звичайної сільської бабусі. Ще з дитинства відчула Ольга Петрівна красу рідної землі, народних звичаїв та обрядів, не обминали двору Драгоманових колядування, посипання, запросини на весілля. У Драгоманівській родині міцно трималися народні традиції, завжди шанувалася українська пісня, казка. Вони мали вирішальний вплив на Олену Пчілку, а через неї і на доньку Лесю.

2. Повідомлення другої групи юних біографів.

Брат Олени Пчілки Михайло Драгоманов, видатний вчений і громадський діяч, залучив її до участі в культурно-освітній організації «Громада». Там вона познайомилася з майбутнім чоловіком Петром Косачем, юристом за освітою. Вони мали шестеро дітей: Михайла, Ларису, Ольгу, Оксану, Ізидору. Молода й розумна мати привертала дитячу увагу до народних звичаїв, прищеплювала любов до України, гордість за її минуле. Мати робила все, щоб діти вирости патріотами. Особливо великий вплив вона мала на формування Лесі. Навіть дала їй псевдонім — Українка.

З любові до рідної мови, материнської пісні, батьківської мудрості виростає людина, добра й щедра. Такими були діти родини Косачів.

3. Повідомлення першої групи юних дослідників. «Олена Пчілка — перекладач».

Творчість Олени Пчілки почалася, по суті, перекладами, яким письменниця надавала особливого значення у своїй літературно-суспільній діяльності. Перекладацькою справою займалася протягом усього життя, вважаючи її одним із важливих засобів розвитку української мови. Своїми

перекладами знайомила українського читача з класичними літературними зразками Заходу і Росії: Гете, Гейне, Словацького, Пушкіна, Лермонтова. З метою популяризації рідного слова перекладає російською мовою власні оповідання і поезії зі збірки «Думки-мережанки».

4. Повідомлення другої групи юних дослідників «Олена Пчілка — етнограф».

Любов до прадавніх народних ремесел, якими споконвіку пишається Україна, була властива Олені Пчілці. Вона займалася дослідженнями української народної вишивки. На волинській землі 1876 року вийшла друком її робота під назвою «Український народний орнамент». Це видання принесло їй славу першого в Україні знавця цього давнього мистецтва. У 1920 і 1927 роках були опубліковані етнографічні праці «Українські узори», численні статті в збірках, альманахах і періодиці.

Сама Ольга Петрівна теж дуже любила вишивати і навчила цьому ремеслу своїх дітей. Найкраще вишивала Леся. Разом з мамою вони вишивали рушники і завезли в Канів у музей Тараса Шевченка.

5. Повідомлення юних науковців «Олена Пчілка — науковець».

Журнал «Киевская старина» охоче друкував її наукові розвідки. Крім того, лексичний матеріал, зібраний О. Пчілкою на Волині, друкувався в різноманітних словниках, а словесно-етнографічні матеріали (пісні з мелодіями, народні перекази, тощо) видавались у збірниках М. Лисенка, Д. Антоновича, М. Драгоманова. О. Пчілка в 1925 році була обрана членом-кореспондентом Академії наук. Вона активно працювала у складі етнографічних літературно-історичних комісій. Письменниця активно займається музейною справою.

6. Повідомлення «Олена Пчілка — педагог».

Своїм громадським обов'язком і метою життя Олена Пчілка вважала виховання високих духовних цінностей, почуття патріотизму, національної самосвідомості в дітях. Як талановитий педагог, вона виховувала в них любов до рідної мови, пісні, природи. Не визнавала казенну шкільну науку, виробивши свою систему навчання, дала дітям перше уявлення про світову культуру.

О. Пчілка цікавилася шкільною наукою, із захопленням розповідала на сторінках своїх творів про справжніх народних учителів, які, не шкодуючи ні часу, ні навіть власного здоров'я, несли світло освіти в народні маси.

Можна сказати, що педагогічна діяльність О. Пчілка у своїй родині є прекрасним зразком материнської школи, де ми бачимо початки сві-

домого ставлення до слова. О. Пчілка як учитель не лише досконало, активно володіла рідною мовою, а й уміла передати свої знання, захопити до творчості інших.

О. Пчілка дала своїм дітям різнобічні знання: вони вивчали багато мов, світову історію, музику, малювання, заохочувала до літературної творчості.

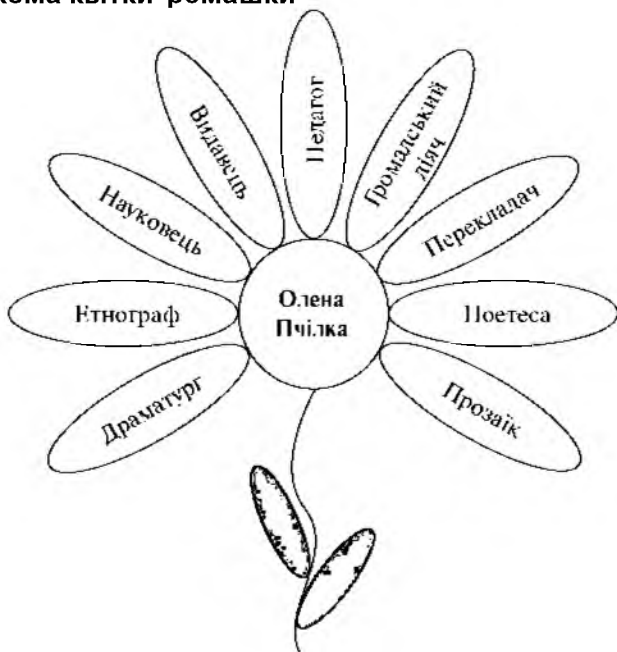
7. Повідомлення «Олена Пчілка — видавець».

Олена Пчілка була редактором і видавцем журналу «Рідний край», і започаткувала додаток до нього — щомісячний часопис «Молода Україна» (1908–1914).

8. Повідомлення «Олена Пчілка — поет, прозаїк, драматург».

Яскраво розкрився талант письменниці у творах для дітей і про дітей. На віршах, байках, казках та оповіданнях Олени Пчілки виховувалися й виховуються українські діти. Олена Пчілка створює ряд драматичних творів. Вона надрукувала свою першу дитячу п'єсу «Весняний ранок Тарасовий» про Т. Шевченка. У 1916р. письменниця створює другу п'єсу «Казка Зеленого Гаю». Пізніше — «Кобзареві діти», оперу «Дві чарівниці».

VII. Схема квітки-ромашки

Учитель. Це про Олену Пчілку сказав Панас Мирний: «Нашим нащадкам доведеться оцінювати Вашу щиру працю народною поговоркою! “Родюча, як земля, а робоча — як бджола”».

VIII. Робота над змістом

Учитель. У молодших класах ви вивчали поетичні твори письменниці. А сьогодні розглянемо оповідання «Сосонка».

1. Словникова робота.

Гринджоли — низькі й широкі сани з боками, що розширюються від передка; маленькі дитячі сани.

Горниця — гарно прибрана кімната.

Попихач — той, що служить де-небудь, у кого-небудь як виконавець дрібних послуг, слуга.

Масниця — давньослов'янське свято проводів зими, пристосоване церквою до тижня перед великим постом і пов'язане зі звичаєм веселитися та готувати певні страви (млинці, вареники)

Шарварок — велике, гомінке скупчення людей.

2. Виразне читання твору учнями за ролями і складання плану.

3. Бесіда. Питання до бесіди:

- 1) Які події, реальні чи казкові, покладені в основі твору?
- 2) Які ще твори в українській чи зарубіжній літературі ви знаєте, де б перепліталось реальне і казкове?
- 3) Назвіть головних героїв твору.
- 4) Яке враження справив на вас Івась?
- 5) Яка пригода сталася з Івасем у полі? Чи дуже розгубився хлопчик? Доведіть свою думку посиланням на текст.
- 6) Що допомогло хлопчикові у скрутну хвилину? Чим закінчилась його пригода?
- 7) А як сосонка стала віхою для подорожніх на шляху?
- 8) А якою сосонка була раніше, знайдіть її опис на початку твору. Які художні засоби використовує автор.
- 9) З якою метою Максим зрубав сосонку?
- 10) Чи варто так було робити заради одного святкового вечора?
- 11) Що сосонка символізує? Витлумачте назву твору.
- 12) Визначте основну думку оповідання.

ІХ. Теорія літератури

1. *Оповідання* — невеликий прозовий твір, в якому зображується одна подія з життя головного героя.
2. Робота з підручником. Опрацювання статті «Про оповідання». Записати у зошити ознаки оповідання.
3. Побудова (композиція) оповідання: експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка.

Експозиція — у літературному творі попереднє знайомство з персонажами, з обставинами й умовами їх життя, з їх характерами, з часом і місцем майбутніх подій.

4. Визначення експозиції в оповіданні «Сосонка». Експозиція: від слів *Недалеко від лісу стояла хатка* до слів *А чого чекати — не каже...*

Х. Повідомлення учнів

Які ще дерева ростуть на території України? Що про них можете розповісти цікавого?

Відповідає група «Юні природолюби».

Тополя

Тополя в Україні — символ жіночої долі, незрадливого та, на жаль, нещасливого дівочого кохання.

Латинська назва тополі означає «народ», тобто «народне дерево». Тополі — чемпіони за швидкістю росту. За рік живець довжиною 30–35 см перетворюється на дерево висотою 2–3 м.

Всі види тополі відіграють велику екологічну роль. Вона не боїться диму вихлопних газів, хімічних сполук, тому добре почуває себе на узбіччях доріг, на території промислових підприємств. Її листя поглинає вуглекислий газ, нейтралізує шкідливі хімічні речовини, а виділяє кисень.

Тополю використовують у будівництві, із її деревини отримують винний спирт, штучну шовкову тканину, пластмаси, папір тощо.

Значну роль вона відіграє і як джерело лікарських речовин, що мають протизапальні, болезаспокійливі, антимікробні властивості.

Липа

Українська назва походить від давньослов'янського слова «липати» — липнути. Це одне із найулюбленіших дерев. Наші пращури присвячували її Ладі — богині весни.

Липа здатна переносити тріскучі до -50°C морози, сильну спеку. Правда, в період росту навіть п'ятиградусний мороз завдає їй не виправної шкоди. Відзначається вона довголіттям: живе до 400 років, окремі дерева доживають до 1 200–1 300 років.

Липа — чудовий природний фільтр, пил та кіптява затримуються на поверхні липкого листя, а роса і дощ змивають їх на землю. Листя поглинає вуглекислий газ, а виділяє кисень.

Цвіте липа у липні, звідси і назва цього літнього місяця. Для бджіл, джмелів це благодатна пора. Квітучу липу відвідують понад 70 видів комах. Всі вони беруть з квіток липи щедрий узяток. За сезон з 1 га липового лісу бджоли збирають до 1500 кг меду. Недарма народ називає липу медовим деревом.

Верба

Народне прислів'я говорить: «Без верби і калини немає України». Верба — дерево, миле й дороге серцю українця, тісно пов'язане з його життям і побутом. Вона символізує щасливе сімейне життя, охороняє людей і їх житло від злих духів і пожеж.

Ростуть верби в найрізноманітніших умовах: в холодній тундрі, на вершинах гір, на болотах, можна зустріти і на сухих пісках.

Народ вважає вербу вісницею і радісним символом весни. Вона найпершою серед інших дерев одягається у ніжно-зелене вбрання і найпізніше прощається із жовтим листям. Найбільш приваблива в період цвітіння.

Із верби в давнину робили бандури. Її використовували для виготовлення меблів, у будівництві, медицині.

XI. Робота в парах

На кожну парту кладуться аркуші з надрукованими позитивними і негативними рисами характеру.

Завдання: вибрати з-поміж них ті риси, які властиві Івасеві. Риси характеру:

- доброта;
- щирість;
- зарозумілість;
- гордість;
- милосердя;
- співчуття;

- повага;
- пихатість;
- егоїстичність;
- сміливість;
- мужність;
- витривалість;
- почуття гідності.

Підтвердити відповіді цитатами.

XII. Тест

1. У Максима було:
а) четверо дітей; б) п'ятеро дітей;
в) двоє дітей.
2. На сосонку прилетіла:
а) ворона; б) сорока;
в) синиця.
3. Максим залишився переночувати у місті, щоб:
а) побачити прибрану сосонку;
б) забрати на наступний день у швеця чобітки;
в) забрати у куми наступного дня гроші.
4. Сосонку прибирали:
а) горіхами, жолудями, грушами;
б) яблуками, горіхами, зірочками;
в) свічечками, ліхтариками, яблуками, цяцьками.
5. Наступного після свят дня:
а) сосонка стояла у світлиці;
б) її викинули надвір;
в) віддали сусідам.
6. Забрав Івась сосонку додому, щоб:
а) показувати сосонку односельцям;
б) поставити в лісі;
в) показати іншим членам родини.
7. Після святкування сосонку:
а) порубали на дрова;
б) поставили замість віхи на дорозі;
в) спалили.

8. Івась поїхав у місто:
 - а) вчитися;
 - б) наймитувати;
 - в) відвідати родичів.
9. У місті його кликали:
 - а) Івась;
 - б) Іванко;
 - в) Ванько.
10. Івась покидає місто, тому що:
 - а) його вигнали;
 - б) тікає;
 - в) перевели на іншу роботу.
11. Коли Івась заблукав, його врятували:
 - а) сусіди;
 - б) подорожні;
 - в) сосонка.
12. «Сосонка» — це:
 - а) переказ;
 - б) оповідання;
 - в) казка.

XIII. Домашнє завдання

Вивчити визначення термінів: оповідання, експозиція. Написати пейзажний етюд. Підготувати характеристику образу Івася.

В. В. Колісник, О. В. Павлюк, В. П. Яричевська

**Урок № 54. ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЗА ТВОРЧИСТЮ
Т. ШЕВЧЕНКА, К. МАЛИЦЬКОЇ ТА О. ПЧІЛКИ**

**Тарас Шевченко «Садок вишневий коло хати»,
«За сонцем хмаронька встає»**

1. Т. Г. Шевченко народився:
а) у с. Моринцях; б) у с. Кирилівці;
в) у Лисянці.
2. У сім'ї поета було дітей:
а) шестеро; б) п'ятеро;
в) восьмеро.
3. Як звали Тарасового діда?
а) Григорієм; б) Іваном;
в) Павлом.
4. Ким мріяв стати малий Шевченко?
а) Маляром; б) поетом;
в) учителем.
5. Як в Україні називали людей, які їздили у Крим по сіль?
а) Козаками; б) чумаками;
в) купцями.
6. У якому році вийшла збірка «Кобзар»?
а) 1840; б) 1841; в) 1847.
7. Який мотив вірша «Садок вишневий коло хати»?
а) Краса природи та довколишнього світу;
б) почуття патріотизму;
в) любов до рідної землі.
8. Про які дерева сказано у вірші «Садок вишневий коло хати»?
а) Вишні; б) яблуні; в) груші.
9. Хто з композиторів написав музику до вірша «Садок вишневий коло хати»?
а) М. Лисенко; б) Я. Степовий;
в) П. Майборода.

10. Хто намалював картину до поезії Т. Г. Шевченка «Селянська родина»?
- а) Т. Г. Шевченко;
 - б) І. Рєпін;
 - в) І. Якутович.
11. Які художні засоби використані у вірші «За сонцем хмаронька пливе»?
- а) Епітет;
 - б) метафора;
 - в) гіпербола;
 - г) порівняння.
12. Опис місцевості, де відбуваються події — це:
- а) пейзаж;
 - б) інтер'єр;
 - в) портрет.

Костянтина Малицька «Чом, чом, чом, земле моя», «Соловей»

1. Костянтина Малицька народилася:
- а) 1870 року;
 - б) 1872 року;
 - в) 1874 року.
2. Костянтина Малицька мала такі псевдоніми:
- а) Віра Лебедева;
 - б) Олена Пчілка;
 - в) Чайка Дністрова.
3. Заслання Костянтини Малицької в Сибіру тривало:
- а) десять років;
 - б) сім років;
 - в) п'ять років.
4. Костянтина Малицька є:
- а) письменницею;
 - б) громадською діячкою;
 - в) педагогом.
5. Автором пісні «Чом, чом, чом, земле моя» є:
- а) народ;
 - б) Тарас Шевченко;
 - в) Костянтина Малицька.
6. Музику до вірша «Чом, чом, чом, земле моя» написав у 1904 році:
- а) Денис Січинський;
 - б) Микола Лисенко;
 - в) Левко Лепкий.
7. Мотив поезії «Чом, чом, чом, земле моя»:
- а) любов до рідної землі;
 - б) єдність краси природи і мистецтва;
 - в) туга за минулою красою.
8. Які художні засоби використані в поезії «Чом, чом, чом, земле моя»?
- а) Епітети, метафори, гіперболи;
 - б) порівняння, епітети;
 - в) гіперболи, порівняння.

9. На території України живуть:
а) солов'ї, жайворонки; б) колібрі, папуги;
в) страуси, пелікани.
10. Художній опис солов'я подано у творі.
а) «Соловей» Г. Х. Андерсена;
б) «Соловей» Костянтини Малицької;
в) «Що за птиця?» Леоніда Глібова.
11. Образ солов'я — це:
а) втілення творчої особистості; б) символ рідної природи;
в) символ рідного дому.
12. Коли прилітають солов'ї?
а) На початку квітня; б) наприкінці травня;
в) на початку травня.
13. Зимує соловей:
а) у Африці; б) у Австралії;
в) у Південній Америці.
14. Коли можна почути спів солов'я?
а) Вночі; б) увечері;
в) вранці.
15. Чому солов'їв треба охороняти?
а) Соловей нищить шкідників;
б) допомагає завбачувати довготривалу постійну погоду;
в) своїм співом приносить естетичну насолоду.
16. Соловей, потрапивши в неволю:
а) швидко зникає до людей і радісно співає;
б) швидко зникає до людей і сумно співає;
в) не зникає до людей і не співає.
17. Соловей летить у теплі краї:
а) в останні дні серпня; б) на початку вересня;
в) в останні дні вересня.

Олена Пчілка «Сосонка»

1. Із якого славного українського роду походить Олена Пчілка?
а) Драгоманових; б) Лисенків;
в) Тобілевичів.
2. Олена Пчілка народилася:
а) 1850 року; б) 1859 року; в) 1849 року.

3. Олена Пчілка вийшла заміж:
 - а) за Климентія Квітку;
 - б) за Петра Косача;
 - в) за Миколу Лисенка.
4. Олена Пчілка мала:
 - а) чотирьох дітей;
 - б) шестеро дітей;
 - в) восьмеро дітей.
5. Донькою Олени Пчілки була:
 - а) Леся Українка;
 - б) Віра Лебедева;
 - в) Чайка Дністрова.
6. Олена Пчілка — це:
 - а) громадський діяч, письменниця, науковець, перекладач, фольклорист;
 - б) громадський діяч, скульптор, видавець;
 - в) науковець, поетеса, музикант, художник.
7. Івасеві було:
 - а) дев'ять років;
 - б) десять років;
 - в) одинадцять років.
8. Сосонка є символом:
 - а) рідної природи;
 - б) України;
 - в) рідного дому.
9. У дивовижній пригоді Івасеві допомогла:
 - а) верба;
 - б) калина;
 - в) сосонка.
10. Невеликий розповідний художній твір про якісь події в житті однієї людини або кількох — це:
 - а) оповідання;
 - б) легенда;
 - в) казка.
11. Експозиція — це:
 - а) момент найвищої емоційної напруги дії, вершина конфлікту;
 - б) заключний момент у розвитку дії художнього твору;
 - в) попереднє знайомство з персонажами, з обставинами й умовами їх життя тощо.
12. На території України поширені такі дерева:
 - а) модрина, сосни, кедр;
 - б) верби, тополі, липи, ялини;
 - в) пальми, кипариси, евкаліпти.

Н. В. Іщук

Урок № 55. П. Г. ТИЧИНА «НЕ БУВАВ ТИ У НАШИХ КРАЯХ», «ГАЇ ШУМЛЯТЬ»

Мета: ознайомити учнів з поезіями П. Г. Тичини, біографічними відомостями; розвивати навички виразного читання поетичних творів, естетичного смаку, абстрактного мислення, відтворювати в уяві аналогічні картини природи, спостережені в житті; виховувати любов до рідного краю, природи, поетичного слова.

*Чом, чом, чом, земле моя,
так любя ти мені?..*

К. Малицька

ХІД УРОКУ

За вікном ще лежить сніг, але лагідне проміння сонця, пробиваючись крізь хмари, нагадує, що «зустріч» зими і літа вже відбулася і не мине багато часу, як матінка-природа широко розчинить двері, впустивши у свої володіння весну, а потім і літо, які зігріють землю теплом, скроплять її росяними дощами, вдихнуть у неї силу і снагу. Весна принесе буйноцвіт і щедро розсипле його по звільненій від снігу землі... Літо наповнить повітря безліччю п'яних пахощів. І тоді... все навколо забуває різнобарв'ям, багатоголоссям.

Опинившись на лоні природи, навряд чи хто з нас зможе відірвати погляд від луків, вигаптуваних чудернацькими квітковими візерунками, зеленіючих шат лісів, що вражають багатством відтінків... І лише тільки в лісі, ідучи стежиною, душа переповнюється якоюсь загадковістю, таємничістю. Мабуть, саме тут нам хочеться почути, про що розмовляють квіти, шепочуться дерева, співають лісові «артисти»?.. Ви думаете, це неможливо? Помиляєтесь. Ось яку розмову вдалося підслухати Павлові Тичині під час лісової прогулянки. Можливо, таку картину йому вдалося побачити.

Прочитання поезії «Хор лісових дзвіночків» учителем. (Додаток І).

Вас цікавить, як це йому вдалося? Відповідь проста: не можна любити свою Землю, дивлячись на неї байдужими очима. Щоб зрозуміти думку цієї людини, познайомимося з нею ближче, спробуємо разом із нею відчувати душу природи, її сутність.

I. Оголошення теми і мети

Місце, що дало силу жити і творити для П. Тичини, — Чернігівщина, село Піски. Там, 27 січня 1892 р., в багатодітній родині він і народився. Дитяче спілкування з природою, враження від побаченого назавжди закарбувалися в пам'яті і допомогли зрозуміти її всією душею, всім серцем. А прищепили йому цю любов батьки — добрі й сердечні люди. Це від матері він навчився любити природу, рідну пісню. Змалку в Павла виявився тонкий музикальний слух, гарний голос. Перебуваючи в Чернігові, співав у монастирському хорі. Досконало грав на фортепіано, сопілці, кларнеті, писав музику. А ще він мав талант художника, особливо любив малювати пейзажі. Все, що оточувало його, оживало на папері — чи то за допомогою фарб і пензля, чи то барвами слова, чи намагалося сказати про себе музичними акордами. Але особливу силу має поетичне слово — дивне поєднання думки, почуття і фантазії.

1. Прочитання вчителем поезії «Гаї шумлять». (Додаток 2)
2. Бесіда після прочитання твору.
 - 1) Яка картина постала перед вашими очима? (Усне малювання.)
 - 2) У чому автор бачить незвичайну красу? Підтвердити думки цитатами з твору.
 - 3) Які зорові і слухові деталі добирає поет? (*Гаї шумлять, дзвін гуде, тихий шепіт трав, хмарки біжать, неба край — як золото...*)

II. Робота в групах

1. Визначити художні особливості твору:
 - Перша група: порівняння (*купаючи мене, мов ластівку...*)
 - Друга група: епітети (*шепіт трав голублячий...*)
 - Третя група: метафори (*думки пряде, мріє гай...*)
- А якби вам довелося передати красу гаю, рідної природи, про яку говорив П. Тичина у вищезгаданій поезії, за допомогою фарб, то які гама кольорів переважали б на ваших малюнках? (*Зелений, голубий, жовтий...*)

- Як ви думаєте, що символізують такі кольори? (*Життя, тепло, мрійливість, ніжність...*)

Показ учнівських малюнків їх розгляд (захист) (Додаток 4)

2. Словникова мозаїка. Дібрати до поданих слів дієслова, вжиті в переносному значенні: хмарки, гаї, річечка.
3. Зробити партитуру тексту (визначення учнями довгих, коротких, середніх пауз, темпу, тону читання, логічних наголосів).
4. Колективне читання поезії учителем та учнями.
5. Читання поезії «ланцюжком» (по дві строфи).

6. Літературне завдання:

- Хто відгадає? На смужках паперу, які складені в сходинок, написані два рядки поезії П. Тичини.
- Прочитайте строфу із поезії «Гаї шумлять», у якій основне навантаження відведене кольору.

Гармонійне поєднання людських почуттів і краси природи, мажорний настрій притаманні цьому твору.

Ця поезія надовго залишає слід в людській пам'яті.

Композитор Г. Майборода зумів наповнити душу кожного поетичного рядка музикою.

7. Словникова робота.

Мажор (франц.) — піднесено — бадьорий, радісний настрій.

8. Прослуховування пісні «Гаї шумлять» (сл. П. Тичини, муз. Г. Майборода) у грамзаписі або у виконанні учнів.

Мабуть, не знайдеться людини, яка забула б ці слова, мелодію, у якій не виникло б бажання глибше пізнати світ образного слова П. Тичини. Звичайно, багато митців оспівували й оспівують красу рідного краю, його велич, але щоб зрівнятися з П. Тичиною, який поєднав у собі дар поета, музиканта і художника одночасно, не кожний наважиться. Тому, напевно, так високо була оцінена перша збірка поета «Сонячні кларнети», що побачила світ у 1918 році. Саме зараз доречно зачитати спогад українського поета М. П. Бажана про поезії з цього шедевр, які поєднали в собі музику Космосу і Землі, Небес і Людини як невід'ємної частинки Всесвіту. «Ніколи не забуду тієї безсонної ночі дев'ятнадцятого року, коли мій друг приніс мені книжку з рясними соняшниками на обкладинці. Ми з ним сиділи в лісі при багатті... І читали, і п'яніли,

і кричали з радості, насолоджуючись красою українського слова, яке з такою не чуваною нами досі музичністю грало, співало, бриніло, гри-міло, лилося зі сторінок незабутньої тієї книги».

Поета зачаровують звуки, рухи, гармонійно злагожені й прекрасні. Простий звичний краєвид ніби оживає під пером митця. І це тому, що він володіє здатністю по-своєму бачити і відчувати світ, відкривати в ньому щось нове, ніким не бачене і не відчуване.

9. Прочитання поезії «Не бував ти у наших краях!» (Додаток 3).

10. Бесіда з учнями.

1. Який основний лейтмотив твору? (*Захоплення красою рідного краю.*)
2. У якій формі побудований вірш? (*Уявний діалог з тим, хто не бував в Україні.*)
3. У чому вбачає красу рідного краю поет? Підтвердити думки рядками з твору. (*Там же небо — блакитні простори... Там степи, там могили, як гори...*)
4. Визначити художні особливості поезії (*Порівняння: могили, як гори... епітети: блакитні простори...*)

Поет розуміє, що лише справжній українець, який увібрав з молоком матері красу рідного слова, піт і сіль батьківської землі, мелодійність народної пісні, буде пишатися країною, на долю якої випало безліч випробувань, за волю і незалежність якої пролито стільки крові. А той, хто не бував в Україні, нехай собі уявить білі хати у вишневих садках, у яких щебечуть соловейки. Стільки соловейків щебече — і злічити, здається, не можна... Але, як каже народна мудрість: «Кожному мила своя сторона», «Де рідний край, там і рай». Тому хай вам не здається дивним, що М. Лермонтов, О. Пушкін, В. Вітмен, В. Шекспір, Р. Бернс багато поетичних рядків присвятили красі свого краю. Кожен з них любив свою батьківщину, свою землю, шанував і поважав її, був її патріотом. Хочеться звернути вашу увагу на творчість шотландського поета Р. Бернса, який милується природою і співчуває всьому живому водночас: і квітці, що впала, зрізана косою, і польовій мишці, спокій якої стривожили ненароком... Але де б він не був, думки його в рідній стороні — Шотландії.

(Прочитання поезії учителем «*Моє серце в верховині.*») (Додаток 4)

І. П. Тичина, і Р. Бернс у своїх поезіях якнайповніше зуміли передати своє бачення, відчуття, розуміння навколишньої дійсності. І в більшості випадків — це звернення до образу природи, невід'ємною частиною якої є Сонце, Місяць, зорі, Земля, повітря, вода, рослини, люди... Але чомусь

ми часто забуваємо про те, як ставимось до навколишнього середовища. Озираємось довкола себе. Чи обов'язково, повертаючись з прогулянки, нести цілі оберемки квітів: конвалій, дзвоників... Буває, що не донісши додому, викидаємо їх, бо на сонці зірвані квіти швидко в'януть. Звичайно, кожному, хто був у лісі чи на луці, хочеться назбирати квітів. Тільки не треба рвати їх так багато. Дві-три гілочки черемхи чи бузку мають у вазі кращий вигляд, ніж десяток. Кілька ромашок більше повернуть увагу, ніж сніп їх. Зриваючи лісові квіти, ми нівечимо природу. Ліси займають 40 % суходолу і є легеньми землі. Вони постачають кисень, пом'якшують коливання температури, захищаючи ґрунт від промерзання. Корисні властивості рослин вивчені ще недостатньо, але вже перші відомості про них знаходимо в працях давньогрецького філософа і вченого Аристотеля.

Рослини прикрашають наше життя. Нас чарують своєю красою блакитний пролісок і тендітна ромашка. Ми милуємося нивою золотої пшениці, полем квітучого льону і... поетичним словом, в якому оспівується, возвеличується земна краса, згармонізовано звук і колір, музику і живопис, що постають у нашій уяві.

III. Домашнє завдання

1. Виразно читати поезії П. Г. Тичини «Гаї шумлять», «Не бував ти у наших краях!».
2. Скласти свій варіант віршованих рядків за даним початком «Не бував ти у наших краях...»
3. Малюнки на тему «Краса рідного краю».

Додаток 1

ХОР ЛІСОВИХ ДЗВІНОЧКІВ

(Уривок із поеми)

Ми дзвіночки,
Лісові дзвіночки,
Славим день. Ми співаєм,
Дзвоном зустрічаєм: День! День.
Любим сонце,
Небосхил і сонце. Світлу тінь,
Сни розкішні,
Все гаї затишні: Тінь! Тінь.

Линьте, хмари, Ой прилиньте, хмари, —
 Ясний день. Окропіте,
 Нас нашелестіте: День! День.
 Хай по полю,
 Золотому полю,
 Ляже тінь. Хай схитнеться —
 Жито усміхнеться: Тінь! Тінь.

Додаток 2

ГАЇ ШУМЛЯТЬ...

Гаї шумлять —	Гей, дзвін гуде —
Я слухаю.	Іздалеку.
Хмарки біжать —	Думки пряде —
Милуюся.	Над нивами.
Милуюся-дивуюся,	Над нивами-приливами,
Чого душі моїй	Купаючи мене,
так весело.	мов ластівку.
Я йду, іду —	Щось мріє гай —
Зворушений.	Над річкою.
Когось все жду —	Ген неба край —
Співаючи.	Як золото.
Співаючи-кохаючи	Мов золото — поколото,
Під тихий шепіт трав	Горить-тремтить ріка,
голублячий.	як музика.

1914

Додаток 3

НЕ БУВАВ ТИ У НАШИХ КРАЯХ!

Не бував ти у наших краях!
 Там же небо — блакитні простори...
 Там степи, там могили, як гори.
 А веснянії ночі в гаях!..
 Ах, хіба ж ти, хіба ти це знаєш,
 Коли сам весь тремтиш, весь смієшся, ридаш,
 Серце б'ється і б'ється в грудях...
 Не бував ти у наших краях.

Не бував ти у наших краях,
Бо відтіль не таким би вернувся!
Чув про степ, що ген-ген простягнувся?—
Єсть там люди — й зросли у степах, —
Що не люблять, не вміють ридати.
Що не можуть без пісні і нивки зорати!
Тебе ж завжди я бачу в сльозах...
Не бував ти у наших краях.

Додаток 4

МОЄ СЕРЦЕ В ВЕРХОВИНІ

Моє серце в верховині і душа моя,
Моя душа в верховині соколом буя,
Моя мрія в гори лине наздогін вітрам,
Моє серце в верховині, де б не був я сам.
Будь здорова, верховино, любий рідний край,
Честі й слави батьківщино, вольності розмай!
Хоч іду я на чужину, повернуся знов,
Моє серце в верховині і моя любов.
Прощавайте, сині гори, білії сніги,
Прощавайте, темні звори й світлії луги!
Прощавайте, пущі дикі й тіняві гаї,
Прощавайте, буйні ріки й бистрі ручаї!
Моє серце в верховині і душа моя,
Моя дума в верховині соколом буя,
Моя мрія в гори лине наздогін вітрам,
Моє серце в верховині, де б не був я сам.

(Роберт Бернс)

Переклад М. Лукаша

Урок № 56. П. Г. ТИЧИНА
«БЛАКИТЬ МОЮ ДУШУ ОБВІЯЛА»

Мета: ознайомити учнів з поезією П. Г. Тичини «Блакить мою душу обвіяла», розкрити її ідейний зміст, розглянути її кольорову палітру; розвивати навички виразного читання поетичних творів, вміння відчувати поезію та висловлювати свої враження від прочитаного; виховувати почуття любові до рідної землі, патріотизму, шану і повагу до поетаті письменника.

*Від душі всієї, від всього серденька
Люблю тебе, рідна Україно-ненько.
Марко Лукинюк*

ХІД УРОКУ

I. Вступне слово вчителя

Кажуть, що поет починається, як і річка, з джерела. П. Г. Тичина своєю першою збіркою «Сонячні кларнети» ввійшов в українську літературу як весняна повінь. Чи мав він своє джерело? Так! Це волелюбний рідний край, напоена мудрістю і силою давня і загадкова Чернігівська земля із зачарованими поліськими гаями і галявинами, чарівна мова земляків, які говорили, як співали, мову і мелодію сплітаючи воедино. Саме цей куточок мальовничої України відображено в поезіях П. Тичини, з якими ми познайомились на попередньому уроці.

II. Актуалізація опорних знань

1. Перевірка домашнього завдання. Виразне прочитання учнями віршів «Гаї шумлять», «Не бував ти у наших краях!».

Мені здається, що такі чудові вірші спроможні надихнути кожну, люблячу свій край людину на створення власних поетичних рядків. Думаю, вам це вдалося. (*Учні читають власні вірші за даним початком: «Не бував ти у наших краях...»*) (Додаток I)

Окремі учні зуміли виразити свою любов до рідного краю, використовуючи різнобарв'я кольорів.

2. Захист малюнків учнями.

П. Тичина був наділений здатністю надзвичайно тонко відчувати природу, її красу. Спілкування з нею збуджували найтонші емоції, світлі, життєствердні. Природа відкривалася йому такими гранями, як, можливо, нікому іншому. Недарма ж він дивувався: «О, скільки у природи немудро-мудрих літер! О, скільки у людини невміння прочитати...»

Хочете в цьому переконатись? Давайте завітаємо в гості до літнього неба. Згадайте, якого воно кольору? Ніжно-блакитного, бездонно-синього, синьо-фіолетового, свинцево-сірого чи, може, блідо-рожевого? Як вам здається? Дати відповідь на це питання допоможуть вам ілюстровані матеріали.

ХМАРИНКА В НЕБІ ГОЛУБИМ

Ранок. Після короткого перепочинку на небі з'явилось сонечко. Воно сонним оком кинуло на землю перші промінчики. Здавалось, ніщо не могло порушити його спокою, але раптом дихнув легенький вітерець і з-за обрію виглянула хмаринка...

3. Самостійна робота учнів. (5–7 хв)

Для П. Тичини, мені здається, небо було ніжно-блакитного кольору, бо залишило в серці поета трепетні почуття. Ось що він записав у щоденнику:

«...А хмари все котяться, як великі кораблі, наставивши вітрила — блискучі, опуклі, — плывуть вони в блакитнім небі гордо, урочисто. Пливуть на рідні села, на степи далекі, щоб там рососою впасти на світанку, щоб десь поплакати над лісом.

Хотів би я полинати за ними: зустріти сонце за горою, зазнати ласку вітру на просторі. Я так давно уже не бачив поле. Я так давно уже не чув, як перед бурею шумить діброва, а дош коріння ополоскує. Ах, тоді так вільно дихають груди! Веселка барвіста місточок перекине між небом і землею; ку-ку! — озветься хрипко десь зозуля...»

Можливо, саме ці враження спонукали до написання поезії «Блакить мою душу обвіяла...» Це один із найперших віршів поета.

3. Прочитання твору учителем. (Додаток 2)

4. Бесіда з учнями.

- 1) Яка основна думка вірша? (*Залюбленість у природу, радісно-трепетливе ставлення до неї органічно поєднується з любов'ю до рідного краю — України.*)

2) Яка риса характеру притаманна ліричному герою? Доведіть думку рядками з твору. (*Патріотизм*)

3) Яка картина постала перед вами після прочитання поезії? (*Усне малювання.*)

Ваша уява створила чудові усні малюнки. З усього видно, що це пейзажі.

4) Що називається пейзажем? (*Опис природи в художньому творі.*)

Поезія відзначається високою художньою майстерністю.

5) Чим же вона досягається?

5. Робота в групах.

Перша група — виписати метафори. (*Блакить душу обвіяла, душа сонця намріяла, хвилюють поля...*)

Друга група — виписати порівняння. (*Струмок як стрічечка, метелик мов свічечка...*)

1) Чим же досягається мелодійність поезії? (*Співзвучним закінченням рядків.*)

2) Визначити римування однієї зі строф (запис на дошці).

Струмок серед гаю як стрічечка. (*а*)

На квітці метелик мов свічечка, (*а*)

Хвилюють, маюють, квітують поля, (*б*)

Добридень тобі, Україно моя! (*б*)

Римуються: 1–2 — рима точна, 3–4 — рима неточна

Римування *а а б б* — суміжне. Вид строфи — катрен.

3) Що називається римою? Які види римувань ви знаєте? (*Рима — співзвучне закінчення віршованих рядків; римування є кільцеве, суміжне, перехресне.*)

6 Літературна вікторина.

- Зробити партитуру тексту:
- Самостійне та колективне прочитання твору.
- Читання «дощиком», «ланцюжком».
- Індивідуальне читання поезії.

Це не поодинокий вірш, у якому автор висловлює свою любов до України. Якщо перегорнути сторінки усної народної творчості чи порушити спокій старослов'янських книг, то можна знайти цікаві судження щодо походження назви нашої країни, її виникнення.

- Що вам відомо про це? (*Легенда про дівчину-Україну, якій Бог подарував пісню, тощо.*)

Назву «Україна» вперше вжито в літописі від 1187 р. Україна походить від слова *країна*, що означає *рідний край, земля*.

7. Словникова робота.

Топоніміка — наука, що вивчає географічні назви.

Разом з тим, Україна — це велика незалежна держава в Європі. Своїми розмірами вона більша за такі держави, як: Англія, Австрія, Бельгія, Данія, Португалія разом узяті. Україна — це наш край. На світі є багато чудових країн за дальніми морями, за синіми океанами. Але для кожного з нас немає ріднішої над Україну, її майбутнє залежить від нас.

Доберіть до слова *Україна* епитети, порівняння, метафори.

Уявіть собі, що ви зустрілися з людиною, яка дійсно ніколи не була в Україні. Між вами зав'язалась розмова. Що б ви їй розповіли? (*Проблемно-ситуативне або діалогічне мовлення.*)

8. Підсумкове слово вчителя.

Поетичне слово П. Тичини ми пронесли крізь свою душу. Саме в ньому поєднались Музика і Живопис. Наслідок — картини заговорили звуками, звуки утворили полотно, слова засяли барвами. Чи не варто нам прислухатись до цієї Мелодії Природи і поселити її у своїй душі й серці назавжди. Можливо, тоді ми іншими очима подивимося на світ, добрим, чуйними, лагідними, відчуємо смак життя, зрозуміємо, що таке щастя. П. Тичина, як ніхто інший, цінував і любив усе, що пов'язано з ним: землю, по якій ступав, сонце, якому радів, слово, яке залишив для майбутніх поколінь, неодноразово повторюючи: «Молодий я, молодий...» Може, тому велике мистецтво, як сказав М. Ушаков, не вмирає.

III. Домашнє завдання

1. Вивчити один із віршів напам'ять (за вибором учнів).
2. Скласти акровірш зі словом «Україна».

Додаток 1

НЕ БУВАВ ТИ У НАШИХ КРАЯХ

Не бував ти у наших краях
І не бачив рожевих світанків,
Тих садків, де співав соловей,
І бузкових пахучих серпанків.
Не бував ти у наших краях,

Не чув запаху м'яти й акацій
 І розкішних українських полів
 Ти, напевне, ніколи не бачив.
 Не бував ти у наших краях
 І не чув ти дзюрчання струмочка,
 Де уперше маленький Тарас
 Написав свої перші рядочки.
 Не бував ти у наших краях,
 Не купався в Дніпрі голубому
 І думками пахучих вітрів
 Не вертався до отчого дому.

(О. Дитинюк)

НЕ БУВАВ ТИ У НАШИХ КРАЯХ

Не бував ти у наших краях,
 На Черкащині милій, прекрасній!
 Тут широкі родючі поля,
 На яких урожаї найкращі.
 Ніжна пісня лунає завжди,
 Із якою не можна прощатися,
 Завітай у черкаські сади —
 І відчуєш безмежне ти щастя.
 Тут Докія Гуменна жила.
 Хто не знає її всіх талантів?
 І могутній Дніпро протіка
 Через рідні Черкаси і Канів.
 Тож якщо ти не був у казковому раю,
 То на хвильку заглянь до Черкаського краю.
 Тут почуєш мелодію й спів солов'я
 А іще прочитаєш рядки з «Кобзаря».

(С. Чернишенко)

НЕ БУВАВ ТИ У НАШИХ КРАЯХ

Не бував ти у наших краях,
 Де розливи пташиного співу,
 Де безкраї пшеничні лани
 Та зелені чарівні ліси?
 Тут дзвіночки тебе зустрічають,
 Ніби щастя і долі бажають.

І життя так невпинно біжить,
Що немає зупинки й на мить.

(П. Маринюк)

НЕ БУВАВ ТИ У НАШИХ КРАЯХ

Не бував ти у наших краях
І не бачив ні степу, ні поля,
І хатів, що стоять край села, —
Все це наша батьківська доля.
Ти ніколи не бачив весни,
Вечорів в Україні просторій
І Дніпра, що тече в Чорне море, —
Всього цього не бачив ніколи.
Не бував ти у наших краях,
Це я впевнено можу сказати,
Бо хто був в Україні хоч раз,
Буде вічно її пам'ятати.

(І. Деркач)

Додаток 2

БЛАКИТЬ МОЮ ДУШУ ОБВІЯЛА...

Блакить мою душу обвіяла,
Душа моя сонце намріяла,
Душа причастилася кротості трав —
Добридень я світу сказав!
Струмком серед гаю як стрічечка,
На квітці метелик мов свічечка!
Хвилюють, маюють, квітують поля.
Добридень тобі, Україно моя!

Л. Л. Ткаліч

Урок № 57. ЄВГЕН ГУЦАЛО «ЛОСЬ».
ВІЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ ДОБРА І ЗЛА

Мета: дати основні відомості про автора, показати вічну боротьбу добра і зла в мистецтві взагалі та конкретно в оповіданні; охарактеризувати образи хлопчиків у захисті гуманних переконань; розвивати вміння висловлюватися, критично мислити; виховувати співчуття, милосердя, доброту по відношенню до навколишнього середовища.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Обладнання: текст, портрет Є. Гуцала, виставка його творів.

ХІД УРОКУ

I. Оголошення теми, мети, завдань уроку

II. Актуалізація опорних знань

1. Бесіда.

- Що таке мистецтво?
- Назвіть відомі вам види мистецтва. (*Живопис, кіно, музика, література*)
- Назвіть способи образотворення в кожному з видів мистецтва. Наведіть приклади.
- Що є предметом зображення в музиці, живописі, кіно, літературі?
- На уроках української та зарубіжної літератури під час вивчення творів різних авторів ви, мабуть, помітили, що теми, які порушують поети, і письменники, майже однакові. Чому? Назвіть найважливіші з них. (*Підвести дітей до думки, що тема добра і зла — одна з наскрізних тем не тільки в літературі, а взагалі в мистецтві. Вчитель може продемонструвати репродукції картин, прослухавши музичні твори, тема яких — добро і зло у різних його проявах.*)
- На уроках етики ви знайомилися з поняттям добра і зла. То що ж є добро?

З якими словами у вас асоціюється слово «добро»?

- Назвіть критерії оцінки доброї людини, продовжуючи речення:
Добра людина — це людина, яка...
Зла людина — це людина, яка...
- Назвіть приклади літературних творів, які ви вивчали на уроках української та зарубіжної літератури, де тема добра і зла є основою. Як вона вирішується?
- Чи можна стверджувати, що добро завжди перемагає зло? Доведіть свою думку, наведіть приклади.

III. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Розповідь про Є. Гуцала.

Оповідання «Лось», яке ви прочитали на сьогоднішній урок, написав український письменник, автор багатьох творів для дітей Є. Гуцало.

— Хто ж він такий?

Народився Євген Пилипович Гуцало 14 січня 1937 р. в с. Старому Животіві Оратівського району Вінницької області в родині сільських вчителів. Любов до книжки і художнього слова була в ньому все життя, починаючи з раннього дитинства. Свідомість зафіксувала (згадував пізніше Гуцало) враження від казки Михайла Коцюбинського про загадкового Хо та народних українських казок. Серед перших казок Євгена — Біблія. Ще не вміючи читати, хлопець познайомився з цією книгою, що стала згодом для нього втіленням мудрості. У повісті «Співуча колиска з верболозу» або ж «Окупаційні фрески» письменник з гумором розповідає, як знайшов Біблію на печі в баби Ликори, і аж доки баба не схаменулась, пороз-

мальовував її хімічним олівцем, слинячи його в роті. Важко сказати, коли відбулася перша проба пера майбутнього письменника. Сам він жартуючи згадував: «Здається, я писав завжди». Промовистим з його творчої біографії є такий факт: якимось, ще в молодших класах, учні писали твір на вільну тему. Українську мову викладав батько Євгена. І коли він прочитав Євгенів твір, то на весь клас запитав: «Ти оце звідки списав?»

У Євгена був свій «робочий кабінет»: за хатою, в кушах бузку, він сам змайстрував неоковирного стола з грабових жердин, і спекотного подільського літа, сховавшись у затінку, писав там оповідання та вірші, заклеював написане в конверти й посилав у Київ.

Згодом, ставши студентом Ніжинського педагогічного інституту, писав на лекціях, у гуртожитку, у старовинному (ще часів графа Безбородька) саду і теж надсилав до столиці, але відповіді були однозначно негативні.

Однак творами Гуцала таки нарешті зацікавилися. Першим, хто поблагословив його на літературний шлях, був Леонід Первоманський. Згодом доля талановитого юнака зацікавила Миколу Руденка та Павла Загребельного. Саме Загребельний, тоді головний редактор «Літературної України», запросив Євгена на роботу в газету.

Євген Гуцало залишив по собі багату духовну спадщину. Кожен твір його — неперебутня наука людяності, добра і краси. Письменник пішов з життя у розквіті творчих сил у липні 1995 року.

Багато Гуцалових оповідань у своїй основі мають своєрідний конфлікт: душевне та емоційне протистояння різних типів людської вдачі «поетичної» та «прозаїчної», морально чутливої і морально глухої, душевної черствості, тієї, що внутрішньою підвалиною має прагнення творити добро іншим, і замкненої на своїх егоїстичних інтересах.

2. Осмислення твору в процесі обміну враженнями за такими питаннями:

- Чим захопило вас це оповідання? Що найбільше вразило? Чому?
- Які почуття викликав твір, які роздуми виникли під його впливом?
- Які проблеми поставив автор і як їх розв'язував? Яка система образів твору?

3. Робота з текстом.

- В який момент ми розуміємо, що тривога лося марна і щось має статись?
- Чи боявся лось людей? Чому принохувався до слідів на стежці?
- Зачитайте опис лося. З чого видно що автор милується його красою? В яку біду потрапив лісовий красень? Як він боровся за життя?

- Знайдіть у творі те місце, де ми вперше знайомились із хлопчиками.
- Як їх називає автор? Про яке ставлення автора до героїв можна сказати?
- Зачитайте епізод, де хлопці рятують лося, розкажіть, що вони при цьому пережили?
- У чому краса їхніх дій і почуттів?
- Випишіть з тексту слова для характеристики хлопців.

IV. Закріплення навчального матеріалу

- Хто з героїв уособлює добро, а хто зло?
- Чи перемогло зло в оповіданні «Лось»? Доведіть свою думку.

V. Домашнє завдання

I рівень. Розповісти про Є. Гуцала.

II рівень. Конкурс «Лінгвістичний»: підбери слова, які починаються на добро, зло.

Добро										
Добро	т	а								
Добро	б	у	т							
Добро	д	і	й							
Добро	д	і	я	т	и					
Добро	с	е	р	д	я					
Добро	д	у	ш	н	и	й				
Добро	с	о	в	і	с	н	и	й		
Добро	з	и	ч	л	и	в	и	й		
Добро	ч	и	н	н	і	с	т	ь		
Добро	п	о	р	я	д	н	і	с	т	ь
Добро	п	р	и	с	т	о	й	н	и	й

Зло									
Зло	щ	а	с	т	я				
Зло	р	а	д	н	и	й			
Зло	с	т	и	в	и	й			
Зло	ч	и	н	н	і	с	т	ь	
Зло	п	а	м'	я	т	с	т	в	о

III рівень. Намалювати ілюстрації до оповідання Є. Гуцала «Лось».

Урок № 58. ЄВГЕН ГУЦАЛО «ЛОСЬ»

Мета: розглянути жанрові особливості твору, продовжити характеристику образів, навчати елементам компаративного аналізу; розвивати вміння міркувати про великий світ природи і людей у ньому, усвідомлення турботи про світ природи і рідних людей як неодмінну рису гуманної поведінки; повторити відомості про природу рідного краю.

Тип уроку: формування умінь, навичок;

Обладнання: тексти, Червона книга України, збірка загадок.

ХІД УРОКУ

I. Перевірка домашнього завдання

Визначення переможця конкурсу «Лінгвістичний», представлення малюнків до твору.

II. Оголошення теми, мети, завдання уроку

III. Сприйняття і засвоєння навчального матеріалу

1. Запитання для бесіди.

- Що можна додати до характеристики дядька Шпичака? Чи має він хоч одну позитивну рису?
- Зачитайте опис зовнішності дядька Шпичака. Про яке ставлення автора до героя можна сказати? Підтвердіть свої міркування посиланням на текст.
- Пригадайте, як різні люди (працівники заповідника, мисливці) ставились до лося. Зіставте їхні вчинки зі вчинком Шпичака. Який висновок можна зробити?
- Як ви думаєте, що керувало діями хлопчиків та їхнього дядька? Дайте оцінку їх вчинкам.
- Як характеризують Шпичака його останні думки та переживання? Відповідь аргументуйте рядками з твору.

2. Порівняння оповідання «Лось» з творами зарубіжної літератури.
- Які твори про світ тварин читали на уроках зарубіжної літератури?
 - Порівняйте ці твори за допомогою таблиці (таблиця на дошці, учні працюють у зошитах).

Є. Гуцало «Лось»	Р. Кіплінг «Мауглі»	Е. Сетон-Томпсон «Лобо»
Тема: Людина і світ природи		
Роль людини: друг — ворог		
Риси людини: жорстока, підступна...; милосердна, добра...		
Риси тварин: беззахисна, сумирна...		

3. Жанр та мова твору.

- Назвіть ознаки оповідання як жанру літератури.
- Доведіть, що «Лось» — оповідання.
- Доберіть синоніми до слів *читати, смирний, втямити, неквапно, почвалав*.
- Знайдіть у тексті епітети, порівняння.
- Поясніть значення слів, виразів: *надати ходи, гнідий, шумовиння*.

4. Тваринний світ Черкащини.

- Цікаво, а хто скаже, чи живуть лосі в лісах Черкащини? Які ще тварини там є?
- Які природоохоронні території є на Черкащині?
- Чим відрізняється заповідник від заказника?
- Наведіть приклади відомих вам пам'яток природи Черкащини?
- Які правила поведінки треба виконувати в природі?
- Які природоохоронні заходи здійснюють учні вашого класу, школи? Відгадайте загадки. Хто з цих тварин не живе у лісах? (Додаток)

IV. Підсумки уроку

- З якого метою Є. Гуцало написав оповідання «Лось»?
- Чого воно нас навчає?
- Назвіть найважливіші риси гуманної людини?
- Чи вважаєте ви себе гуманною людиною?

V. Домашнє завдання

- Конкурс «Я — письменник».
- Продумати, як могли розвиватися події далі. Написати продовження оповідання.

Додаток

Червонясту шубку має, По деревах все стрибає, Як намисто оченята, Хто це? Можете вгадати? (<i>Білка</i>)	Звірятко маленьке, Взимку біленьке., Влітку сіреньке. По полю стриб, стриб. (<i>Засць</i>)	Літом наїдається, Зимую висипається. (<i>Ведмідь</i>)
Тварина рогата, Ще й рогів багато. Хто це? (<i>Лось, олень</i>)	У сорочці кам'яній Ходить все життя одній — Отака невдаха! Хто це? (<i>Черепаха</i>)	Прийшла вона з довгим віником На бесіду з півником. Схопила півня на обід Та й замела мітлою слід. (<i>Лисиця</i>)
На дереві грається, У гору піднімається, Кривляється, чіпляється, На хвостіку гойдається. І зветься це малятко Веселе... (<i>Мавпеняtko</i>)	Дуже товсті ноги маю. Ледве їх переставляю. Сам високий я на зріст, Замість рота в мене хвіст. (<i>Слон</i>)	Це кому узимку сниться, Що достигли вже суніці. Дикі яблучка, грушки, І чорниці, і грибки? Влігся зручно на бочок В ліжку з листя... (<i>Їжа-чок</i>)

**Урок № 59. УСНИЙ ОПИС ТВАРИНИ
ЗА ВЛАСНИМ СПОСТЕРЕЖЕННЯМ
У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ**

Мета: поглибити знання учнів про опис як тип мовлення, навчити складати зв'язні висловлювання з елементами опису тварини, збагатити словниковий запас п'ятикласників; розвивати наочно-образне мислення, увагу; сприяти підвищенню культури мовлення; виховувати любов та бережливе ставлення до природи.

Обладнання виставка літератури, малюнки й фото собак, улюблені іграшки дітей, індивідуальні картки, словники.

*Добре бачить тільки серце:
найголовнішого очам не видно.
А. де Сент-Екзюпері*

ХІД УРОКУ

І. Етап орієнтації

1. Метод передбачення «Хто це?».

КУДЛАТИЙ ЛІКАР

Живучи поряд з людиною, цей «лікар» позитивно впливає на її здоров'я. Власник тварини менше хворіє. Дослідження підтверджують, що спілкування з чотириногим другом особливо корисне людям із захворюванням серця, нервової системи. У деяких країнах з'явилися клініки, де цих тварин спеціально тримають для того, щоб вони радували хворих своєю присутністю.

2. Репродуктивна бесіда.

- Хто ж ця тварина?
- Чому саме про собаку ми будемо вести сьогодні бесіду?
- Назвати відомі вам стилі й типи мовлення.
- Що характерне для кожного з типів мовлення?

Один учень біля дошки, інші в зошитах складають алгоритм.

- Над яким типом мовлення будемо працювати?
- Що називається описом? Навіщо ми ним користуємося?

II. Етап визначення мети

1. Установча бесіда.

— Ваше завдання — описати тварину. Це значить передати її ознаки, передати те, що людина сприймає зором, слухом, дотиком.

Захист епіграфа. Як ви розумієте слова епіграфа? (*Учні висловлюють думки.*)

Так, зором сприймаємо зовнішній вигляд тварини, а серцем — її вірність, відданість і безмежну любов.

Отже, описуючи тварину, ви повинні звернути увагу на її зріст або розмір, масть чи забарвлення, форму тулуба, очей, вух, хвоста, шерсть. Потрібно й згадати про характерні риси вдачі тварини, але захоплюватися розповіддю не слід, тому що відбудеться підміна опису тварини оповіддю про її життя.

- Як ви думаєте, чи потрібне вміння описувати предмети, тварин?
- Чого прагнете навчитися на цьому уроці?

2. Розумовий штурм.

- 1) Указати ознаки наукового стилю? (*У науковому стилі характеристика тварини повинна бути повною, без використання художніх засобів. Уживаються слова з прямим значенням.*)
- 2) Виділити найважливіші ознаки художнього опису. (*У художньому стилі образно передається ставлення автора до зображуваного. У них використовуються епітети, порівняння.*)
- 3) Підібрати синонім до слова собака. (*Пес*)
- 4) Якими займенниками їх можна замінити. (*Він (ч. р.), рідше вона (ж. р.).*)
- 5) Підібрати синоніми до назви молодих тварин (*Собаченя, цуценя, щеня — воно (с. р.).*)

III. Етап проектування

1. Випереджаюче завдання (групове).

— Готуючись до сьогоднішнього уроку, ви самостійно розділилися на окремі групи й отримали завдання.

Представники 1 групи: підібрати й прочитати твори художньої літератури, у яких розповідається про собак. Зробити виставку книжечок.

Учні 2 групи: принести фотографії, малюнки своїх улюбленців.

Представники 3 групи: зробити виставку іграшкових собак. Підготувати вірші, загадки про цих тварин.

2. Гра «Мікрофон».

- Яка мета вашої виставки? (*Представник кожної групи чітко й конкретно дає відповідь.*)
- Як вчать ставитися до тварин письменники?
- Чому на ваших малюнках, фотографіях собаки зображені веселими?

3. Індивідуальне випереджаюче завдання.

- Протягом деякого часу ви спостерігали за своїми собаками чи своїх друзів. Те цікаве, що помітили, занотувували в зошити.
- Поділіться своїми спостереженнями.

4. Робота з картками (Двоє учнів працюють біля дошки).

Картка № 1

Підібрати й записати яскраві епітети до слова собака. (*Розумний, добродушний, лагідний, сміливий, безстрашний, дружелюбний, граціозний, витривалий*)

Картка № 2

Відредагувати подані словосполучення.

На протязі тижня, настоювати, довгий час, один на один, слідуючий, зустрічати розуміння, на заключення скажу. (*Протягом тижня, наполягати, тривалий час, сам на сам, наступний, порозумітися, на завершення.*)

5. Мовний двобій «Хвилинку думай і відповідай».

- 1) Мама з донькою спостерігали за тим, як весело гралися собаки. Вони були в захопленні від цієї гри.
- 2) Андрій піднявся з м'якого крісла. На нього зразу ж заліз Рекс.
- 3) Непрошений гість проник у будинок. Раптом почувся собачий гавкіт. Він швидко вистрибнув через вікно.

6. Гра «Моя думка краща». Робота в парах.

З непривабливого опису тварини створити такий, щоб усі були в захопленні від почутого. Декілька утворених словосполучень увести в речення описового характеру.

Тулуб короткий. Ноги криві. Зріст низький. Шерсть жорстка. Хвіст кущий. Зуби дрібні. Очі порожні. (Учні обмінюються своїми думками, зачитують власні варіанти опису.)

7. Завдання «Реклама».

Створення монологів і діалогів.

8. Реклама-монолог.

Придумайте й запишіть таку рекламу про цуценят, щоб з'явилося чимало бажаючих їх придбати.

9. Реклама-діалог.

Створіть діалог і розіграйте сценку між оптимістом (людиною, яка в захопленні від собак) і песимістом (людиною, що всім незадоволена).

Учитель робить підсумок виконаної роботи.

IV. Етап організації виконання плану діяльності

— Хочу вам нагадати, що опис повинен бути основним типом мовлення. Твір має розкривати тему та підпорядковуватись основній думці. Ви повинні дотримуватися характерних особливостей художнього стилю. Використовуйте багатозначні слова, синоніми, антоніми, уживайте слова в переносному значенні. У творі має бути передано ваше ставлення до тварини: радість, захоплення, цікавість, любов.

1. Робота над твором-описом. Колективне складання орієнтовного плану.

1) Де мешкає тварина, її порода, кличка?

2) Яка вона?

- розмір («відоме» — «нове»);
- масть тварини;
- шерсть;
- форма тулуба;
- очі, ніс, вуха, хвіст;
- особливості вдачі.

3) Чим приваблює мене ця тварина?

4) Визначити, що є «відомим» і «новим» у реченні?

Мордочка^В в собачки кумедна^Н: маленький^Н носик^В і, як намистинки^Н, темні^Н оченята^В.

2. Словникова скарбничка. На таблиці записані слова. Орієнтуючись на неї, учні виконують взаємоперевірку.

Однокольоровий, чорний, білосніжний, чорнущий, шовковистий, м'який, задержуватий, безпомічний, сумирний, швидконогий, сильний, розлучений, прегарний, доброзичливий, безжальний, спритний, чистокровний, ранимий, уважний, співчутливий.

3. Робота в групах. Придумати заголовок до твору-опису. Представник кожної групи пропонує варіанти заголовків.

4. Гра «Незакінчене речення». Робота в парах.

Перший учень придумує початок, другий — кінець речення. Редагують і записують утворене речення.

5. Самостійна робота. Робота з підручником.

— Перед початком роботи над твором опрацюйте пам'ятку «Як працювати над твором». Пишучи твір, звертайте увагу на допоміжний матеріал (вивіщується таблиця).

Під звуки ніжної, спокійної мелодії учні починають працювати.

V. Етап контролюно-оцінювальний

Учні зачитують власні творчі роботи. Створені задалегідь групи фіксують неточності, допомагають коректними зауваженнями подолати допущені помилки. Виставлення оцінок.

VI. Підсумок уроку

1. Анкетування (усні відповіді).

- Хто, на вашу думку, був найактивніший під час уроку?
- Чий опис тварини вам сподобався найбільше та чим саме?
- Що корисного взяли для себе з цього уроку?
- Чи досягли поставленої мети?

2. Скарбничка мудрих думок.

— Що ви можете сказати про цінність поданих висловів?

Індійський епос розповідає: Бог запропонував узяти на небо героя.

Той запитав:

— Чи можу я взяти туди свого собаку?

— Ні.

— Тоді я відмовляюся.

— Ти відмовляєшся через собаку?

— Так. Коли ми йшли через пустелю, померли мій брат, моя дружина. А собака продовжувала йти за мною. Якщо мене не буде на землі, хто ж потурбується про неї?

Костянтин Паустовський писав: «Вислів — «собака — друг людини» безнадійно застарів. У нас ще немає слова, яке могло б передати одночасно самовідданість, сміливість, розум — усі ті прекрасні якості, які мають собаки. І я точно знаю, що людина, яка б'є і мучить собаку — це негідник, навіть якщо її собака за це пробачив».

— Як же ми повинні ставитися до тварин? (*Відповіді учнів.*)

Антуан де Сент-Екзюпері писав: «Ти назавжди береш на себе відповідальність за того, кого приручив».

Тож давайте прислухаємося до мудрих порад. Пам'ятайте: собака сумує й радіє разом зі своїм господарем, допомагаючи справлятися зі стресами, підтримує у важку хвилину.

Жодна тварина не наділена такою інтуїцією, як домашній собака, який дуже добре відчуває настрій господаря. Собака любить свого хазяїна безкорисливо, любить таким, яким він є, нічого не вимагаючи натомість.

VII. Домашнє завдання

Удосконаливши створені варіанти описів, записати їх у зошити. При виконанні роботи користуйтеся пам'яткою «Як працювати над удосконаленням написаного», яка вміщена в підручнику.

З. М. Тіторенко

Урок № 60. БОГДАН-ІГОР АНТОНИЧ. ОСНОВНІ ВІДОМОСТІ ПРО ПОЕТА. ВІРШ «ВЕСНА»

Мета: розказати дітям про життєвий шлях Богдана-Ігоря Антонича; переказати цікавий епізод дитинства поета, виразно і вдумливо читати поезії, виховувати любов до рідного краю.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу; усний журнал.

Обладнання: портрет письменника, ілюстрації, музика Штрауса, зошити, підручники.

*Антонич був хрущем і жив колись на вишнях,
на вишнях тих, що їх оспівував Шевченко.*

*Моя країно зоряна, біблійна й пишна,
квітчаста батьківщино вишні й соловейка!*

Богдан-Ігор Антонич

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми, мети уроку

III. Вивчення нового матеріалу. Усний журнал

Перша сторінка. Рідний край

Рідний край! Дорога серцю земля батьків і прадідів наших. Оспівані в піснях народних безмежні степи, зелені ліси й долини, високі блакитні небеса! Хіба є що на світі краще за це миле серцю довкілля, хіба є що на світі дорожче за Вітчизну? Рідний дім, дорога батьківська хата, гостинна, ласкава оселя. Які близькі й знайомі нам ці слова! Вони входять в нашу свідомість разом з материнською колисковою піснею. Тут ти народився, вперше побачив світ, уперше ступив крок. А потім ти вийшов за поріг! Перед тобою відкрився чарівний світ. Коло вікна ростуть, цвітуть вогнисто мальви, соняшник, вишня.

А над хатою синіє високе, безкрає, бездонне небо... Простяглася розгонисто вулиця в шумливих яворах і тополях. Вже веде до школи...

Ширшає, розсувається загадковий мінливий світ. І ти починаєш розуміти, що то — твоя Батьківщина, що звідти, від батьківського порога, від материні пісні, вона бере свій початок.

Тут сиве небо й сиві очі
у затурбованих людей.
Сльота дуднить і шиби мочить,
розмови стишені веде.
Під сивим небом розстелилась
земля вівса та ялівцю.
Скорбота мохом оповила
задуману країну цю.
Як символ злиднів, виростає
голодне зілля — лобода.
Відвічне небо і безкрає,
Відвічна лемківська нужда.

З далекої Лемківщини, з краю з прадавньою історією забили джерела самотнього обдарування — Богдана-Ігоря Антонича.

Друга сторінка. Дитинство

Невеликий на зріст, білявий, з коротко стриženим волоссям, з добродушною і вибачливою усмішкою, в окулярах, він швидше нагадував сільського вчителя, ніж поета, і глибоко інтелігентну людину.

Народився Антонич на Лемківщині в селі Новиця Горлицького повіту (тепер Польща) і був єдиною дитиною в сім'ї. Батько, сільський священник Василь Кіт, незадовго до народження сина змінив прізвище на більш поважне — Антонич. Про дитячі роки поета відомо небагато. Він був хворобливим хлопчиком, тому початкову освіту здобував удома з приватною вчителькою. Нянею його була проста сільська дівчина з поетичною уявою. Вона знала напам'ять багато віршів і часто їх розказувала вголос, а малий Богдан слухав, слухав і запам'ятовував. А іноді й сам починав говорити віршами, та коли няня кликала маму послухати, то хлопчик соромився і замовкав.

Потім навчався в Сяноцькій гімназії. Це був єдиний заклад на всю Лемківщину, де, крім польської, грецької та латинської мов, вивчали ще й українську, або «руську», як її тоді називали. Української мови було дві години на тиждень, тому про її досконале знання годі було й думати. Та вчитель Володимир Чайківський запрошував учнів до себе додому, спілкувався з ними і дозволяв користуватися власною бібліотекою.

Майже все з цієї бібліотеки Антонич перечитав. Своєму вчителеві він довірив свої перші вірші.

Вчився хлопець. Учителі гімназії ставили його в приклад іншим. Одного разу на лекції у сьомому класі професор латини глузував з якогось учня: «Може, позвати маленького Антонича, щоб тобі підказав?». На уроках хлопець ніколи не піднімав руки. Він більше любив слухати і мовчати. Коли професор запитував щось в учнів — підводилось море рук, але руки Антонича ніколи не було. І якщо ніхто не міг дати задовільної відповіді на поставлене запитання, то останнім запитували Богдана. Він піднімався і відповідав завжди правильно.

Третя сторінка. Юність

Уже в гімназії майбутній поет виявляв всебічні інтереси: поезія, спорт, малярство, техніка, медицина, музика. У своїх спогадах тодішні гімназисти відзначають дві риси характеру Антонича — прискіпливу допитливість і замкнутість, задуманість. Ніколи його не бачили веселим, здебільшого був сумний, «з нахилом до меланхолії». Юнак створив собі інший світ, у який нікого не впускав. Його постійним «другом» став старий, запорошений з віршами зшиток, з яким і ділився Богдан своїми потайними думками. На жаль, серед паперів поета цей зшиток не вдалося відшукати.

Після восьми років навчання в гімназії Антонич вступає до Львівського університету на гуманітарний факультет. Лемківський діалект, який часто видавав хлопця, проблема з наголосами, вживання полонізмів зробили його ще більше замкнутим. Особливо ніяково почував він себе в товаристві, часто мовчав, хоч умів дуже цікаво оповідати. Антонич, котрий українську мову знав в основному з книжок, взявся за її студіювання. Архівні папери поета свідчать, що він багато працював зі словниками, випишував синонімічні ряди з творів українських письменників, розставляв наголоси у словах. Невдовзі копітка робота над словом дала плідні результати — знанням української мови він перевершив навіть друзів-галичан. У мовленні, як і в житті, був педагогом...

Четверта сторінка. Творчість

Ще в студентські роки, у 1931 році, Антонич видав першу поетичну збірку «Привітання життя», а поява другої — «Три перстені» (1934) — збіглася із закінченням навчання в університеті. Відтоді Антонич зайнявся журналістською й літературною працею; певний час він редагує молодіжний журнал «Дажбог», живучи від одного гонорару до другого. Багато працює над собою, пройшовши за короткий час значну творчу

еволюцію. Спочатку, йдучи в руслі творчості модерних поетів, кубофутуристів, він привносить у свою поезію чимало формалізму:

Лисніє липовий, липневий липень,
липучий і лискучий в білім збанку.

Антонич же другої половини 30-х років — це вже цілком сформований неповторний співець одвічного єднання людини і природи, їх глибинних зв'язків. Він пропонує нам читати велику книгу природи, бо саме в ній можна віднайти підказку загадки нашого буття.

Одна за одною виходять його збірки («Книга Лева» (1936), «Зелена Євангелія», «Ротації», що побачили світ вже після смерті поета (1938)). Сім років праці, п'ять поетичних збірок висунули Антонича на місце, якому міг би позаздрити не один з довговічних поетів.

П'ята сторінка. Гармонійне поєднання людини і природи

У кожної людини буває такий день, коли вперше радієш сонцю, коли вперше деревами тишишся, збагнувши, що вони гарні, коли тихі радощі, збуджені в душі красою листка чи пелюстки, вперше переходять у здивування — в таке почуття, яке за браком точнішого слова назвати можна щастям. Такі дні, здається, більшість людей переживає в дитинстві. До таких днів ми повертаємося спогадами. І нема на світі зеленішої левади, як та, через яку біліла твоя перша стежка до школи, і деревини кращої немає, як та, в якій ти вперше впізнав живе єство, і сонця ласкавішого нема, як те, яке хотів би підняти, немов блискучий таріль, із голубого дна калабані. У сфері таких почуттів живе Антонич... Біографічне і героїчне «Я», що звикло бути центром уваги в ліричному жанрі, цілком розпливається тут у малюнках карпатської природи і лемківського села. І ніби від того, що це «Я» все-таки хоче дати нам знати себе, малюнки ці дають незвичайну пластичність і вражають, як щирий голос дитини, здивованої світом і не зіпсованої жодними чужими уявленнями про світ...

Шоста сторінка. Останні роки життя

Рано обірвалося життя поета. Операція на апендицит, запалення легенів, висока температура — і слабке серце не витримало. Прожив Антонич лише двадцять вісім років, здобувши славу відомого поета ще за життя. Та доля розпорядилася так, що він надовго був викреслений з історії української поезії. Сьогодні Антонич належить до тих, хто повертається із забуття в безсмертя.

Сьома сторінка. Аналіз творчості. Вірш «Весна»

Дуже мало прожив Богдан-Ігор Антонич. Та у літературу увійшов як митець оригінального світобачення, в основі якого лежить уявлення про гармонійну єдність людини й природи, погляд на людину як на невід'ємну частку навколишнього світу.

А зараз ви прослухаєте фрагмент одного музичного твору.

Завдання: З'ясувати про що розповідь вам музика.

Учень. Ця музика схожа на весняний струмок, який біжить і зве-селяє дітей.

Учень. А мені здається, що пробуджуються дерева від зимового сну, починається витикатися травичка, пташки співають весело, і сонечко радо посміхається людям.

Учитель. То яку пору року можна впізнати в цій музиці?

Учень. Весну.

Учитель. Так, діти, тільки що ви прослухали «Весняний вальс» Штрауса.

Учитель. А тепер послухайте вірш Богдана-Ігоря Антонича «Весна».

Що спільного є між музикою і віршем?

Учень. І музика, і вірш об'єднані однією темою — пробудженням природи, — прийшла весна.

Учитель. Самостійно прочитайте вірш і вдумайтесь у зміст вірша.

Бесіда за змістом

Учитель. З чим порівнює себе автор?

Учень. Антонич порівнює себе з травою.

Учитель. Так, сам поет бачить себе як малу траву у вічному колобігу природи. Він ставить знак рівності між собою й травою — «росте Антонич і росте трава». Тут звучить мотив злиття людини з природою.

Учитель. А що ми бачимо незвичайне у вірші?

Учень. У вірші розмовляють «кучеряві вільхи», і зозулі можуть розкльовати місяць, і можна почути «мову гайову», і «в рушницю ночі вклав хтось зорі-кулі».

Учитель. А де ми можемо зустріти, коли говорить дерево або зорі?

Учень. У казках.

Учитель. Мистецтво поезії тут «оказковане» і часто ототожнюється з таємничими процесами природи.

Робота в групах

Учитель. А тепер ми поділимо клас на три команди. У нас будуть три команди:

- Перша — «Дослідники».
- Друга — «Художники».
- Третя — «Літератори».

Завдання

Дослідники — шукають у тексті епітети і порівняння. Художники — створюють колективний малюнок за віршем «Весна». Літератори — складають казку «Росте Антонич, і росте трава»

Кожна команда звітується, як вона виконала завдання, вчитель оцінює.

Приклад казки «Росте Антонич, і росте трава».

РОСТЕ АНТОНИЧ, І РОСТЕ ТРАВА

Жив-був собі хлопчик Антонич.

Невеличкий на зріст, в окулярах, дуже хворобливий. А холодна Зима ще більше забрала сили хлопчика. Та ось одного ранку постукала в шибку життєдайна Весна. Посміхнувся хлопчик, вибіг на подвір'я, а там на нього чекали вже дівчатка — Травинки. Зраділи вони, коли побачили хлопчика, в танок повели його. Та не сподобалось це злій Зимі. Зібрала вона всі сили і розтоптала сестричок Травинок і хлопчика Антонича. Та на допомогу прийшли кучеряві Вільхи і весняний Дощик. Життєдайною силою напоїли вони бідолах. І піднялись вгору сестрички Травинки, а разом з ними став на дужі ноги Антонич.

«Геть, проклята Зимо, не здамся тобі! — вигукнув хлопчик. — Прадавнє коріння мого роду дасть мені сили. Я буду пишатися Деревами, ніжною красою Пелюсток. Я буду жити!»

Вгорі яскраво виблискували Зорі-кулі, вони раділи перемозі над Злими силами. А Трава все підіймалась і підіймалась, і вітерець тихенько гойдав її буйну шевелюру. Росте Антонич, і росте Трава!

IV. Підсумок уроку. Оцінювання

1. Коли і де народився Богдан-Ігор Антонич?
2. Що ви дізналися про його дитячі роки?
3. Які поетичні збірки поета ви знаєте?
4. Які почуття викликав вірш «Весна»?

V. Домашнє завдання

Вивчити біографію поета, навчитися виразно читати вірш «Весна», намалювати ілюстрації до вірша.

З. М. Тіторенко

Урок № 61. БОГДАН-ІГОР АНТОНІЧ «НА ШЛЯХУ», «НАЗУСТРІЧ». ЄДНІСТЬ ЛЮДИНИ І ПРИРОДИ

Мета: навчити дітей виразно і вдумливо читати поезії; вміти виділяти в них образ ліричного героя, відтворювати його емоції і почуття, порівнюючи із власним образом бачення природи, виховувати бажання самореалізуватися в житті.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: портрет письменника, ілюстрації, зошити, підручники.

ХІД УРОКУ

І. Актуалізація опорних знань учнів

1. Перевірка домашнього завдання.

1) Учень біля дошки розшифровує криптограму.

2) Гра «Запитання по колу». Чотири—п'ять учнів сідають колом. Один із учнів ставить питання до другого, який сидить поруч, той відповідає і ставить питання до третього по колу. За кожну відповідь ставиться один бал. Якщо учень не знає питання або відповіді, він пропускає хід, і відповідає наступний учень. Учитель і учні підраховують відповіді кожного з учасників. Виставляється оцінка.

3) Виразне читання поезії «Весна».

2. Запитання до учнів.

1) Знайти епітети і порівняння.

2) Які слухові й зорові образи є в поезії?

3. Поетична хвилинка.

Учень читає вірш Ф. Тютчева «Зими настала мука...»

ЗИМИ НАСТАЛА МУКА..

Зими настала мука,

Тому вона сумна —

Їй у віконце стука,

Жене її весна.

І все заметушилось,
 Щоб зиму злу прогнать,
 І жайворонки в небі
 Тріпочуть і дзвенять.
 Зима іти не хоче,
 На весну все бурчить,
 Але весна регоче
 І молодю шумить!
 Зима лиха почула
 Кінець свого життя,
 Востаннє сніг шпурнула
 У чарівне дитя.
 Та що та вража сила!
 Сніжком умилаь тим
 І лиш порожевіла
 Весну в цвіту своїм.

(Переклад М. Рильського)

Вчитель. (Коментує вірш.) Розуміння природи як одухотвореного цілого зумовило чимало особливостей тютчевської поетики — насамперед метафори. Ми всі вживаємо в нашій повсякденній мові метафори, не помічаючи їх. Ми говоримо: небо засмутилося, сонце визирнуло, зірки дивляться, але при цьому ні небо, ні сонце, ні зірки не набувають у нашій свідомості властивостей живих істот. Тютчев навіть такі стерті метафори змушує звучати по-новому, освіжаючи їх епітетами і у такий спосіб вносячи «душу» в описувані ним картини та явища природи в одухотворених образах. Але якщо в інших поетів цей художній прийом сприймається більш-менш як поетична умовність, то у Тютчева він пов'язаний з глибинами його світовідчуття.

II. Оголошення теми і мети уроку

III. Сприйняття і засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Вступне слово вчителя.

Сьогодні ми продовжимо вивчати вірші Богдана-Ігоря Антонича.

2. Виразне читання вірша «Назустріч».

3. Бесіда за змістом

1) З чим порівнює себе хлоп'я?

- 2) Яка пора року зображена у вірші? Який час доби? Які художні деталі свідчать про це?
- 3) А як весною росте кущ малини?
- 4) Які рядки вірша «оказковані»?
- 5) Уявіть картину, зображену поетом. Що ви «чуєте» і «бачите» при цьому? Опишіть свої враження.
- 6) Яка головна думка твору?
4. Самостійне читання вірша.
5. Хорове читання.
6. Виразне читання вірша «На шляху».
7. Самостійне читання вірша учнями.
8. Ланцюжкове читання.
9. Бесіда за змістом.
 - 1) Яким ви уявляєте ранок?
 - 2) Як ви розумієте «і день ховає місяць в кручу»?
 - 3) Знайдіть слова і вислови, якими виражено почуття поета, його настрій?
 - 4) Яким ви уявляєте хлопчика?
 - 5) Який образ використовує автор в обох віршах?
 - 6) Чим виступає сонце в поезіях? (*Сонце виступає як життєдайна сила, яка живить і людину і природу*).

10. Робота в групах.

Дослідники — знайти епітети і порівняння в обох віршах. З якою метою використовує їх автор.

Артисти — інсценізація казки, яку склали учні на попередньому уроці під музику Штрауса «Весняний вальс».

Літератори — скласти твір-мініатюру «Прийшла весна» на основі віршів Богдана-Ігоря Антонича і Ф. Тютчева.

Кожна група звітується, оцінюється вчителем.

IV. Підсумок уроку. Оцінювання

- 1) Який вірш найбільше сподобався і чому?
- 2) Чим вірш «Назустріч» і «На шляху» співзвучні?

V. Домашнє завдання

Вивчити один вірш напам'ять.

О. О. Чупринін

**Урок № 62. УРОК ВИРАЗНОГО ЧИТАННЯ.
КОНКУРС НА КРАЩОГО ДЕКЛАМАТОРА ПОЕЗІЇ**

Мета: вдосконалювати вміння виразного читання, повторити особливості виразного читання (засоби, вимоги, техніку, паузи тощо); навчити учнів виразного читання поетичних творів і закріпити ці знання під час проведення конкурсу на кращого декламатора поезії; розвивати усне мовлення школярів, пам'ять, навички виразного читання поетичних творів; збагачувати словниковий запас; сприяти розвитку декламаторських здібностей; виховувати в учнів етичні та естетичні смаки, пунктуальність; любов до слова, рідної мови, народу, країни; прищеплювати інтерес до результатів власної праці.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: бібліотечка найулюбленіших поетичних творів школярів, портрети митців-поетів.

*Без почуття й мистецтво все даремне,
коли ж говорить в вас думка,
То слово щире і буремне
Усі людські серця зруша...
Коли немає серця в вас*

Гете

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань у формі бесіди за питаннями

- Що ми розуміємо під виразністю читання?
- Які засоби виразного читання ви знаєте?
- Чим повинен володіти читець під час виразного декламування твору перед аудиторією ?

- Для чого необхідно знати специфіку техніки виразного читання?
- Яка роль надається розділовим знакам під час виразного читання?
- Чому в процесі читання потрібно дотримуватись пауз?
- Як на вашу думку, для чого читцеві під час виконання того чи іншого твору необхідно проїнятися ним, зрозуміти і сприйняти його героїв?
- Яке значення приділяється інтонації під час виразного читання?

III. Оголошення теми, мети уроку.

Мотивація навчальної діяльності учнів

IV. Сприйняття засвоєння учнями навчального матеріалу

1. Вступне слово вчителя

Сьогодні на у році ми вирушимо у подорож «Світ виразного поетичного слова», під час якої зустрінемося з прекрасними ліричними творами, які приваблюють нас своїм лаконізмом, щирістю, емоційністю, образністю поетичної мови. Своєрідність лірики полягає в тому, що в центрі уваги поета і читця перебувають не події, факти, люди, а людські переживання, думки, виражені в конкретно-чуттєвій формі.

Завдяки глибокій емоційності поезія може активно впливати на слухача, змушувати його хвилюватися, переживати, радіти, співчувати, але не залишатися байдужим. Емоційний стан слухача залежить від емоційного заряду читця, який конче повинен з'ясувати для себе важливі питання. Що стосується задуму твору і його змісту, — що схвилювало автора і стало зерном дослідження поета? Яким настроєм перейнятий ліричний герой (поет)? З якою метою написаний твір?

Поезія примушує нас жити напруженим емоційним життям і прагне навчити сприймати дійсність як опосередковану через поетичне слово.

Виразне читання є одним із засобів перевірки розуміння нами твору. Щоб вияснити, як глибоко вплинула поезія на нас, журі під час виявлення кращого декламатора поезії може поставити кілька питань. Наприклад: Яким настроєм проїнятий твір? Що сподобалося вам у цьому вірші? Чи можна порівняти цю поезію з музичним твором і з яким?

Для вироблення в учнів відчуття правильності виразного читання доцільно зіставити кілька варіантів читання у класі. Звертається увага на лексику вірша, готується партитура окремих строф, якщо виникають ускладнення в осмисленні тексту.

2. Образні уявлення за допомогою виразності читання поетичного твору.

Бачення автора — це посередник між життям і твором у процесі його написання. Завдяки баченню встановлюється зв'язок між поетичним твором і його виконавцем. І, нарешті, бачення допомагає встановити контакт між виконавцем (читцем) та слухачем.

Звичайно, бачення поета, читця та слухача можуть бути схожими, але ніколи не бувають тотожними, бо вони неодмінно пропускаються крізь призму індивідуальних сприйнять кожного з них.

Поезія дає змогу митцеві впливати за допомогою різноманітних засобів: і відтворенням зорових картин, і безпосереднім висловленням важливості думки, ідеї, і змалюванням психічного стану (переживання, почуття, настрою, афекту), і використанням символів і підбором звуків. Мова поезії діє на людей у різних аспектах: ідея — на розум, почуття — на душу (психіку), образ — на уяву, музика — на слух.

3. Поетична милозвучність.

У поетів процес творчості супроводжується переживанням музики звуків, яку буває нелегко відчути і важко відтворити. М. Гоголь у статті «Про малоросійські пісні» писав: «Поезія думок більше доступна кожному, ніж поезія звуків, або, краще сказати, поезія Поезії! Її тільки один обранець, один справжній в душі поет розуміє».

Декламація поетичного твору вимагає і виховання почуття музичності поетичної мови та мовних звуків, і вміння відтворити їх музичність, а тому і деяких знань засобів милозвучності.

У поетичній мові підбір слів певного звукового складу зумовлюється як законами ритмізації, так і вимогами звукопису.

4. Рима.

Рима виконує у вірші виключно важливу функцію як ритмічну, так і композиційну та смислову. Рима загострює увагу на словах, які нею зв'язані. Вона повертає нас до попереднього рядка, актуалізує, змушує пригадати його, змушує усі рядки, що оформляють одну думку, триматися вкупі...

Відомо, що рима не повинна сковувати читання, не повинна звучати настирливо, бездумно заявляти про себе. Разом з тим римою не можна нехтувати, особливо в тонічних віршах, де вона грає значнішу роль у ритмічній організації, ніж у віршах силабо-тонічних. Іноді забувають, що рима — ритмотворчий елемент.

5. Ритм.

Накреслюючи теоретичні основи декламації, дослідники виходять з того, що основним мистецтвом читання поетичних творів має бути ритм, і завдання виконавця — пробуджувати реакцію слухача на ритм.

Щоб оволодіти ритмом, його треба відчувати, або, як кажуть, вловити. *Ритм* — це основна сила, основна енергія вірша. У процесі читання важливо відчутти ритмічну своєрідність твору. Ритм як розмірена повторюваність певних одиниць становить найголовнішу ознаку віршової мови на відміну від прозової.

6. Малювання інтонацією.

Логічну мелодію, ритм, темп, намір, підтекст, словесну дію — усе це об'єднує інтонація і живий потік людської мови.

Уміння відтворювати зміст художнього твору, здійснюючи усі згадані вимоги декламаційного мистецтва, називають іще умінням живописати інтонацією, або малювати інтонацією.

Малювати інтонацією означає передусім засвоїти авторський текст настільки, щоб він став своїм, щоб слова автора вимовлялися від себе, як свої власні.

Таким чином, обов'язок виконавця — малювати інтонацією, тобто технічно грамотно, логічно правильно, зримо та емоційно насичено відтворювати ідейний зміст тексту, збуджуючи уяву слухача, впливаючи на нього своїми почуттями та вольовими імпульсами.

Вчитуючись у твір, декламатор намагається уявити собі живі картини і живих героїв, змальованих автором, збагнути найголовнішу ідею, висловлену у творі. Осмислити свою виконавську позицію та свій виконавський намір. Поділити твір на частини.

Встановити виконавські завдання для кожної із частин, виявивши їх підтекст. Вдатися, якщо у цьому є потреба, до партитурних знаків для розмітки найскладніших частин, періодів мовних тактів. Скористатися, якщо є така можливість, фонозаписом. І, нарешті, вправлятися у виразному читанні.

7. Партитурні знаки.

Ось реєстр партитурних знаків, які ставляться над рядками (знаки, що ставляться над рядками, помічені зірочкою), в рядках і під рядками.

1*. ' — знак акценту над наголошеними голосними для позначення наголосу;

2. Паузи:
 - а) *I* — коротка,
 - б) *II* — середня,
 - в) *III* — довга;
3. Лейми:
 - а) V — односкладова,
 - б) VV — двоскладова.
4. _____ — пряма лінія під словом для визначення наголосу при посиленні звука;
- 5*. ↗ — підвищення тону;
- 6*. ↘ — зниження тону;
- 7*. ↗ ↘ — інтонаційний перелом;
8. ----- — риски розтягнуті — уповільнити вимову;
9. → — стрілка означає: пришвидшити вимову;
10. ∪ — ліга (знак легато) — означає зв'язати слова, вимовляючи їх на одному диханні;
- 11*. ↗ — «зачин»: для позначення інтонаційної незавершеності;
12. ∩ — «фігура легато» при енжамбемані;
13. < > — тупокутні дужки; в них беруться слова, які треба відмітити особливим тоном;
14. □ — квадратні дужки, вписуються слова, що вимагають необхідного тону;
15. ⊥ — фігурні дужки, що вказують на зміну адресата;
- 16*. « » — лапки; служать для позначення іронічного відтінку.

8. Проведення конкурсу на кращого декламатора поезії.

Участь у конкурсі пропонується взяти всім учням класу. За пропозицією школярів класу обирається журі, яке буде оцінювати конкурсантів за 12-бальною системою такі позиції: вміння тримати себе перед аудиторією, виразність, чіткість; грамотність, цікавість обраної поезії, її актуальність; артистизм, дотримання інтонацій, пауз, розділових знаків, тембр тощо.

9. Декламування поезії.

10. Підбиття підсумків журі, нагородження переможців.

V. Закріплення опанованого теоретичного матеріалу

Запитання:

- 1) Хто такий декламатор? Яким знанням він повинен володіти?
- 2) Яке значення мають образні уявлення для виразного читання поезії?

- 3) Чому декламація поетичного твору вимагає виховання почуття музичності поетичної мови та мовних звуків?
- 4) Яка роль приділяється рими під час виразного виконання поезії?
- 5) Як зрозуміти, що ритм — це основна сила, основна енергія вірша? (Прокоментуйте)
- 6) Яким чином під час виразного читання поетичного твору здійснюється малюнок інтонацією?
- 7) Для чого нам необхідно знати партитурні знаки декламуючи поетичний твір?

VI. Оголошення результатів навчальної діяльності на уроці

VII. Домашнє завдання

Прочитати твір Г. Тютюнника «Дивак», підготувати малюнок «Олесь і світ природи».

Г. В. Тютюнник

**Урок № 63. Г. ТЮТЮННИК «ДИВАК».
РОЗПОВІДЬ ПРО ПИСЬМЕННИКА.**

Мета: відкрити учням самотній талант Григора Тютюнника, зацікавити його творчістю, формувати вміння оцінювати високохудожній текст; розвивати виразне читання учнів, творчу уяву; виховувати доброту, людяність, спостережливість, старанність.

Обладнання: портрет прозаїка; видання творів, ілюстрації до них; фрагмент відеофільму «Вічна загадка любові»; ілюстрації учнів до новели «Дивак».

Тип уроку: урок-подорож за сторінками улюблених телепередач.

*Спотикаюсь, а йду, коли світло, а часом і темно,
Тріпочу в павутинні липучих суспільних ідей,
Від підлоти і зла відбиваюсь не завжди і чемно,
Як до сонця, тягнусь до хороших і чесних людей...
Йїду по землі.
О. Месевря*

ХІД УРОКУ

I. Повідомлення теми і мети уроку

II. Сприйняття та засвоєння матеріалу. Слово вчителя

До талановитих українських письменників належить Григiр Тютюнник. Його лiтературний побратим i ровесник Б. Олiйник так описує портрет i вдачу Григора: «...вищий середнього зросту, худорлявий. Половецька засмага. Трохи суворi брови, з-пiд яких зорили карi, аж гарячi очi. Воронове крило чуприни норовливо спадало на чоло... Чесний до прямолiнійностi, принциповий до жорстокостi, вiд чого й сам не раз потерпав. Але то вже — Григорiв характер, вироблений, вiдредагований i затверджений життям».

Його вколисала лiтературна Полтавщина, де вiн народився в с. Шалiвка Зiнькiвського повіту 5 грудня 1931 року в простiй селянськiй ро-

дині. Рано залишився без батька, який був репресований у 30-х роках, і з шести років хлопець переїздить до свого дядька на Луганщину. Там і розпочав навчання у школі (закінчив три класи), яке перервала війна. І одинадцятирічний хлопець з торбинкою на плечах повертається до матері на Полтавщину, в рідне село.

«Люди, дивлячись на змучену тьотю і нас, голодненьких дітей, порадили мені чкурнути до матері на Полтавщину. Я так і зробив. Йшов пішки (війна кругом!), маючи за плечима 11 років, три класи освіти і порожню торбинку, в котрій спочатку подорожі були сухарі, перепічка і банка меду — земляки дали на дорогу. Потім харчі вийшли. Почав старцювати. Перший раз просити було неймовірно важко, соромно, одбирало язик і в грудях тепло, тоді трохи привик, ішов рівно два тижні».

У рідному селі після війни закінчив 5 класів, вступив до Зіньківського ремісничого училища. 1947 року здобув спеціальність столяра і влаштувався на роботу на Харківський завод ім. Малишева. Пізніше працював на будівництві Миронівської ДРЕС під Дебальцевим, з 1951 року служив 4 роки у морфлоті. Ще будучи в армії, пробував писати».

1962 року вступає на філологічний факультет Харківського університету.

1961 року в журналі «Крестьянка» була надрукована його новела «Сутінки». Григорій Тютюнник, його брат, автор відомого роману «Вир», перед самою смертю встиг привітати творчий успіх Григора: «У тебе є багато даних, які свідчать, що ти можеш писати і з тебе будуть люди».

Вперше 1963 року українською мовою була надрукована його новела «Дивак».

III. Опрацювання нового матеріалу

І це знайомство ми проведемо в умовній телестудії на передачі.

За сторінками улюблених телепередач

Клас поділений на дві команди. Ви будете подорожувати, а я вас супроводжуватиму, буду диктором і ведучою.

Передачу «Зов джунглей», яку ви всі дуже любите за дух змагання, ми перейменували на «Поклик лісу», але і тут ми будемо змагатись. Посередині столу, за яким сидять команди «Лісовички» і «Топольки», стоять кошики, а на них записана назва команди. Звучать голоси птахів (дятла, горобців, синичок).

I тур. Назвати (записати на дошці) всіх головних (Перша команда) і другорядних (Друга команда) персонажів новели «Дивак».

II тур. Дати відповіді на запитання вчителя (для перевірки знань тексту).

1. Яка стежка до школи була зручніша для Олесея?
2. Чому мати наказувала Олесеві не йти річкою до школи?
3. За що хлопчик любить зиму?
4. Чим привернула увагу Олесея сосна?
5. Чому Федько назвав хлопчика «зрадником»?
6. Чи образився Олесь на хлопців?
7. Чому хлопчик втік зі школи?
8. Що робив Олесь у лузі?
9. Якою була зустріч на мосту Олесея і Федька Тойкала?
10. За що похвалив хлопчика дід Прокіп?
11. Чому хлопчикові стало сумно, коли він повертався з дідом додому?
12. Що снилося малому Олесеві?

Оцінюючи, вчитель, дає за кожну правильну відповідь квіточку, яку учасники команди кладуть у свій кошик.

Звучить музика, що супроводжує телепередачу «Щасливий випадок».

Гейм «Ти мені — я тобі». Учасник команди називає конкретно того, кому ставить запитання за змістом новели.

Діти повинні були дома проілюструвати улюблений епізод з новели. Малюнки складені так, як розповідається в новелі.

«Мультфільм». Умовний екран на передній парті. «Кіномеханік» називає прізвище «актора», який озвучує цей епізод (*Виразне читання уривків новели.*)

(Оцінюють гості.)

IV. Підсумки уроку

- Чи сподобалось у нашій телестудії? Чим?
- Чого ж навчив вас сьогоднішній урок?
- Як ви розумієте зміст епіграфа уроку?
Визначення переможців (за кількістю квіток у кошиках).

V. Домашнє завдання

Характеризувати Олесея; подумати над питанням «Яку істину обстоює в новелі автор?»; Встановити значення слів *добро, справедливість, сміливість, співчуття до знедолених.*

Г. В. Тютюнник

Урок № 64. Г. ТЮТЮННИК «ДИВАК». ОБРАЗ ОЛЕСЯ, РИСИ ЙОГО ХАРАКТЕРУ. ОПИСИ ПРИРОДИ У ТВОРІ

Мета: навчати учнів висловлювати власні думки, зокрема про Олеся та його поведінку; розвивати в учнів бажання прочитати всі твори письменника, збагачуючи цим себе духовно; виховувати любов до природи, естетичні почуття, вміння насолоджуватися спілкуванням з художнім твором, повагу до чесних, чистих душею і помислами громадян.

Тип уроку: урок-дослідження.

Обладнання: ілюстративний матеріал на тему охорони природи.

ХІД УРОКА

I. Повідомлення теми і мети уроку

II. Вивчення нового матеріалу

1. Вступне слово вчителя

Сьогоднішню розмову я хочу розпочати словами нашого великого пророка Тараса Шевченка:

Один у другого питає,
Нащо нас мати привела?
Чи для добра? Чи то для зла?
Нащо живем? Чого бажаєм?
І, не дознавшись, умираєм.
А покидаємо діла.

Справді, кожен з нас рано чи пізно ставить перед собою питання: «Навіщо я живу на світі? Яке моє призначення? Яка я людина — добра чи зла?» Запитання нелегкі.

І не завжди людина знаходить на них відповідь. Оточуючі ж оцінюють її за вчинками: це добродій, а це — нікчема чи зла людина, чи злочинець.

2. Бесіда.

- Як ви розумієте поняття таких слів, як «добро», «сміливість», «справедливість», «співчуття до знедолених». Я пропонувала вам заглянути з приводу цих слів у словник.

Приблизні відповіді учнів:

Добро — це все гарне, корисне у людських стосунках.

Добро — моральна оцінка поведінки людей, яка оцінюється позитивно. Це норма поведінки людини — «творити добро».

Справедливий — той, хто діє чесно, відповідно до істини, до закону, тобто правильно, правдиво, праведно.

Співчуття — чути, відчувати, як іншому погано, тяжко доводиться жити, і вміння допомогти людині, зарадити її лиху — це теж співчуття.

Учитель. Отже, ми розібралися з вами в категоріях добра, сміливості, справедливості, співчуття до інших. Я хотіла б, щоб ви зуміли побачити ці категорії в новелі.

III. Закріплення матеріалу

- 1) Яка тема, ідея новели?
- 2) Чого вчить вона нас? (*Учні говорять, що треба охороняти природу.*)
- 3) Чому новела називається «Дивак»? (*Так всі звали Олеся.*)
- 4) У чому ж його дивацтва? Перерахуйте. (*Не любить псувати молодий лід, коли дятел шишки їсть; боляче йому, коли шука пліточку впіймала; так любить природу, що передає свою любов до неї на уроці малювання, забувши завдання вчительки намалювати горщик; жаліє коней, коли дід б'є їх батогом; жаліє стару сосну.*)
- 5) Чи вважаєте ви це дивацтвом? (*Ні, він залюблений у природу.*)
- 6) Чому дорослі, та й однолітки, не розуміють хлопця? (*Бо звикли жити за хижими законами.*)
- 7) Як це? (*А ось дід говорить йому, що на землі не бити не можна, бо як не ти, так тебе одрепають, ще й плакати не дадуть.*)
- 8) Це так? (*Так, більшість вважає: щоб пробитися вперед, треба топтати інших — і будеш щасливий. Цього вчить і «мудрий» дід Олеся. Це обивательсько-хижацька «філософія». Через неї коїться на землі стільки лиха.*)
- 9) А як же треба жити на землі? (*Берегти, захищати від усякого лиха те, що народжується, дбати не тільки про себе, а й про всіх: «буде в людей — буде і в нас». Більше б таких диваків на землі, як Олеся, і світ набагато став би добріший.*)

- 10) Вам подобаються дивацтва Олеся? *(Так, з таких дивацтв люди бувають справжні, чесні, чисті душею і помислами своїми.)*
- 11) Яку істину обстоює в новелі Г. Тютюнник? *(Нема щастя на чужому нещасті. Тому топтати інших не треба, щоб бути щасливим. Бережи все навколо себе, примножуй на благо собі й людям — ось і щастя вже. Небагато, виявляється, й треба.)*
- 12) Чи можна назвати благородними товаришів, сусідів, діда, які вважали Олеся диваком? *(Ні, найблагородніші наші вчинки будуть знецінені, якщо хоч одна людина зазнає кривди.)* Зачитайте, що любив Олесь. *(Зиму, малювати на снігу, бродити лісом і спостерігати за всім, бродити верболозом і т. п.)*
- 13) Чи любив дід свого онука, навчаючи жити по-хижацьки? *(Так, це видно, як він озивається до нього в хаті, змирившись із тим, що онук такий дивак. Він знає, що у світі його можуть затоптати.)*
- 14) Отже, дід правий? *(Може, й так. Але хочеться, щоб світ був добріший.)*
- 15) Який висновок ви зробили для себе, прочитавши новелу? *(Бути чесними і чистими душею, помислами, оберігаючи природу, довкілля.)*
 - А як ще можна сформулювати вашу думку? *(Бути духовно чистими у всіх своїх помислах.)*

Учитель. Молодці, я вірю в те, що вам допоміг цей урок в духовному очищенні. А отже, світ завдяки вам стане добрішим. Душа духовно досконалої людини чиста, світла. Недобрий вчинок нікуди не дівається, а лишається на нашій душі, справляє на неї негативний вплив. Як каже прислів'я: «Стоїть, як гріх над душею». А можна ж уникнути цього. Давня мудрість вчить: «Не роби того іншому, чого не хочеш, щоб тобі робили». Тоді й на душі буде легко і світло.

Не ждїть від цього слави,
Не ждїть багатства, знань та похвали — робїть добро.
Непоказно, буденно.
Це принесе найвищу з нагород —
Нї з чим непорівнянне почуття,
Що ти живеш не марно на цїм свїті.

(В. Крищенко)

IV. Підсумки уроку

V. Домашнє завдання

Написати твір-роздум: «Збережімо наш скарб — природу», «Я і природа», «Вмій творити добро людям».

Урок № 65. МИКОЛА ВІНГРАНОВСЬКИЙ
«ПЕРША КОЛИСКОВА», «ХОДИМТЕ В САД...»,
«САМА СОБОЮ РІЧКА ЦЯ ТЕЧЕ...»

Мета: навчити дітей розуміти, що таке патріотичне почуття; виразно і вдумливо читати поезії, коментувати художні описи природи; визначати і пояснювати епітети і порівняння, наявні в поезіях; формувати власне розуміння поняття «батьківщина»; вчити дітей усвідомлювати значення образного слова для вираження почуттів; виховувати розуміння того, що батьки — найрідніші люди для людини.

Тип уроку: комбінований урок із використанням інтерактивних технологій.

Обладнання: підручник, кросворд «Перша колискова», ілюстрації до віршів, зроблені ученицею 11 класу Супрун Іриною Костянтинівною, «Зоряне небо» (зірки зі словосполученнями з вірша «Перша колискова»), картина Д. Ляшук «Пісня для сина», таблиця і криптограми «Епіграф до уроку», криптограми із зашифрованим словом, яке є одним із головних у житті людини і народу, зошити, картки обліку знань.

*...Той любов'ю повниться до світу,
Хто рідну землю має під собою...*

Микола Вінграновський

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок учнів

Учитель. До нас у гості завітала казка, яку ви вчили ще в молодших класах. Проходь, Казочко, з героями своїми! А ми з вами, діти, чи впізнаємо її?

Інсценізація вірша Миколи Вінграновського «Іде кіт через лід...»

Виходить кіт, що манірно роззирається довкола, впевнено, але перевальцем іде вперед. Збоку кіт чує голос Зими: «Ти чого йдеш через лід і лишаєш чорний слід?»

Кіт їй у відповідь: «Бо я чорний, тому й лишаю чорний слід. А як ти біла сама, то білій тут дотемна!» — і почимчикував собі далі. А Зима засмутилась, бо слід у слід за Котом ступала Весна.

(Дійові особи: Кіт, Зима і Весна, одягнені відповідно до образу.)

Інсценізація вірша Миколи Вінграновського «Грім»

Кругом чути звуки грому. Серед групи дітей в сірому (Хмара) племіні Грім. Оддалік стоять діти, що зображують дерева в саду, — Слива, Груша. Грім підбігає до них і розхитує зі сторони в сторону, Дереву стають радіснішими, а Грім віддаляється, поступово затихає і звук.

(Дійові особи: Грім, Три—чотири учні — Хмара, Слива, Груша.)

Коли інсценівки завершені, учитель звертається до учнів з питанням про те, що вони побачили. Діти повинні розказати. І, можливо, пригадають, що вони вивчали в молодших класах вірші, де йшла мова про ці події, які щойно показали їм їхні товариші. Але учитель повинен все рівно підготувати заздалегідь двох учнів, що прочитають напам'ять вірші М. Вінграновського «Іде кіт через лід» та «Грім».

III. Повідомлення теми та мети уроку**1. Робота в парах з епіграфом до уроку.**

Завдання: епіграф до уроку розшифрувати з цього «сонячного» тайнопису і записати в зошит. (Епіграф записаний на великій таблиці у формі криптограми, що розміщена на дошці, окремих аркушах, що роздаються дітям на парти.)

2. Розповідь учителя про М. Вінграновського.

Микола Степанович Вінграновський народився 7 листопада 1936 року в селі Богопіль (нині м. Первомайськ) Миколаївської області. Згадуючи своє дитинство, письменник стверджував, що змалечку пам'ятав лише степ; скрізь, куди не глянь, — степ, степ і степ. Не знав він тоді ще ні Дніпра, ні лісів, ні Десни, ні Довженка. А потім була війна, тяжкі повоєнні роки.

М. Вінграновський закінчив Всесоюзний державний інститут кінематографії, працював на Київській кіностудії імені О. Довженка.

Писати вірші почав у студентські роки, а у 1958 році вони були надруковані у журналі «Дніпро» та «Жовтень» (тепер — «Дзвін»). Але

справжнього розголосу принесла добірка віршів, надрукованих 7 квітня 1961 року у газеті «Літературна газета» під заголовком «Микола Вінграновський. З книги першої, ще не виданої», де було надруковано 15 віршів.

М. С. Вінграновський — автор багатьох видань і поезії, і прози. У дитячу літературу М. Вінграновський прийшов з оповіданнями «Бинь — бинь — бинь» та «Чорти», що були надруковані в журналі «Ранок». Для дітей побачили світ збірки «Андрійко-говорійко», «Мак», «Літній ранок», «Літній вечір», «Ластівка біля вікна», «На добраніч», «Первінка», «Сіроманець», «У глибині дощів». У цих та інших книгах він проявив себе тонким і ніжним ліриком, справжнім майстром слова і знавцем людської душі.

«Космос, людство, земля, народ, доба, Україна — ось який масштаб узяла поетична мова М. Вінграновського, ось у яких вимірах жив його ліричний герой» (*Іван Дзюба*).

Добре відомий Микола Степанович і як актор, режисер, сценарист. Це не лише його фах, спеціальність. Це і характер мислення, стиль написання.

Одного разу кореспондент «Літературної України» поцікавився, чим викликане звертання М. Вінграновського до різних жанрів літератури і мистецтва. Відповідь була така: «Воно виходить у мене, сказати б, само по собі. Це не моя примха, не спеціальна запрограмованість. Справді, десь воно само у мене йде — і дитячі книжки, і твори для дорослих, і режисура, і ті ролі, що їх зіграв як актор. Це не обтяжує і не заважає. Навпаки, якимось міняється ритм твого внутрішнього життя».

26 травня 2004 року на 68 році життя серце видатного письменника, кіноактора і режисера, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, премії Фундації Антоновичів (США), літературної премії «Благовіст», премій імені Володимира Вернадського та Олександра Довженка, заслуженого діяча мистецтв, одного зі славної когорти поетів-шістдесятників Миколи Степановича Вінграновського перестало битися.

3. Читання вірша «Перша коліскова» учителем.

Спи, моя дитино золота,
Спи, моя тривого кароока.
В теплих снах ідуть в поля жита,
і зоря над ними йде висока.

Спи, моя гіллячко голуба,
 Тихо в моїм серці і щасливо.
 За вікном хлюпочеться плавба
 Твоїх літ і долі гомінливої.
 Спи, моя дитинко, на порі.
 Тіні сплять і сонна яворина...
 Та як небо в нашому Дніпрі,
 Так в тобі не спить хай Україна.
 Хай вона не спить в тобі повік,
 Бо вона — для тебе і для світу...
 Люлі, мій маленький чоловік,
 Капле сон сріблястий з верховіту...

4. Самостійне читання вірша учнями.

5. Бесіда за питаннями.

- Як ви думаєте, хто співає колискову дитині — тато чи мама?
- Як ви вважаєте, діти, чому навіть уві сні за дитиною йдуть жита і зоря? (*Жита — життя, зоря — доля. «Укожного своя доля і свій шлях широкий» (Тарас Шевченко).*)
- Чому автор називає дитину «гіллячко голуба»? (*Голуба гіллячка — це виняток, а може, такої й зовсім немає, тобто кожна людина виняткова, неповторна і красива.*)
- Як розуміти слова: «Та як небо в нашому Дніпрі, // Так в тобі не спить хай Україна»?
- До кого звернена колискова? Підтвердити це рядками з вірша.
- Що це за «сріблястий сон з верховіту»? Чому ви так думаєте?

У ході бесіди діти повинні дійти висновку, що у цьому світі непросто жити, але є найрідніші люди, що завжди захистять і допоможуть, і є рідна земля Україна, яка подарує хліб і до хліба, з якою ти будеш вільним і якій треба подякувати за щастя жити серед її прекрасного народу, і яку треба прославити у світі, тобто зробити так, щоб твоя зоря-доля стала високою.

6. Поетична хвилинка

Учитель. Дорогі діти, заплюште, будь ласка, очі! Уявіть собі зоряне небо. Кругом тихо-тихо. На землі панує мир і спокій, і у ваших душах теж. Лиш у високому небі мерехтять зірки. І чути мій голос. (*Читає вірш.*)

Країно чорних брів й важких, повільних губ,
 Темнавіх губ, що їх не процілуєш!..

Як тепло ти лежиш! Як тепло ти німуєш!
 І понад нами місяць — однолюб.
 Він тихо знає й тихо чути хоче
 У тій легкій безмежності своїй,
 Як до душі душа притислася й шепоче,
 Говорить щось, відоме тільки їй,
 Як очерет навстоячки щось пише,
 Навпомацки по шепітній воді,
 А над водою й очеретом тиша
 Виводить в небо зорі молоді...

(М. Вінграновський)

Тепер розплющіть очі. Подивімось на наше «зоряне небо» у нас на дощці. (Зі зворотного боку дошки «приклеєні зірки» з написаними на них словосполученнями із вірша «Перша колискова».)

Завдання: «зібрати зорі» з епітетами з вірша «Перша колискова». Перед цим пригадаймо, що називається епітетом.

IV. Робота з текстом вірша «Сама собою річка ця тече...»

Учитель. Ви побачили, діти, яка багата наша мова. Вона тече, як ріка: у маленьких — вона маленька, з кожним наступним роком життя стає все повноводіша й повноводіша, переростає у велику ріку — ріку любові до життя, до своїх рідних, до батьківщини й Батьківщини.

1. Читання вірша «Сама собою річка ця тече...» учителем.
2. Самостійне читання вірша учнями.
3. Хорове читання вірша.

Сама собою річка ця тече,
 Маленька річечка, вузьенька, як долоня.
 Ця річечка Дніпра тихенька синя доня,
 Маленька донечка без імені іще.
 Вона тече в городі в нас під кленом,
 І наша хата пахне їй борщем.
 Цвіте над нею небо здоровоно
 Солодкими хмаринами з дощем.
 Ця річечка тече для клена і для мене,
 її й тоді я бачу, коли сплю.

Я річечку оцю в городі в нас під кленом
Як тата й маму і як мед люблю.

4. Бесіда за питаннями.

- Чому маленька синя донечка-річка ще не має імені? (*Можливо, ще не зробила чогось суттєвого у житті?*)
- Чому наша хата пахне їй борщем? (*Бо з цієї простої хати ми вирушаємо у світ. Буде багато пройдено доріг, та спогади дитинства залишаться найяскравішими й найщемнішими.*)
- Чим для ліричного героя є ця річечка? (*Це рідна земля, де народився і яку любиш, як тата й маму, і як солодкий спомин дитинства. І це твій власний світ, душа.*)
- Чи любите ви той куточок землі, де народились? Як?
- Чому річечка впадає у Дніпро? (*У розумінні поета кожна людина потрібна Україні. Держава хоче, щоб «кожна маленька синя річка», що має свій талант, сили, знання, віддала все це рідній землі, яка від цього стане багатшою і сильнішою.*)
- Назвіть, будь ласка, епітети в цьому вірші.
- А що таке порівняння? Чи є вони у вірші?

V. Робота з текстом вірша «Ходімте в сад...»

Учитель. Думаю, діти, нарешті настав той час, коли ми заглянемо у сад поета.

1. Читання вірша «Ходімте в сад...» учителем.

Ходімте в сад. Я покажу вам сад,
Де на колінах яблуні спить вітер,
А згорблений Чумацький шлях
Пахучим квітам в очі світить.
Я покажу вам сливи на сучках,
Які з гілок зірвались цієї ночі.
Затисла груша в жовтих кулачках
Із сонця вийняті жовточки.
У полі спить зоря під колоском,
Вслухаючись у думу колоскову.
І тиша втомленим червоним язиком
Шепоче казку все: «Примчали коні».
І кажани... Тривожний їхній ряд
Заплутався в осінніх косах ночі...

Ходімте в сад. Я покажу вам сад.
Його прозоріння покажу вам очі.

2. Читання вірша учнями мовчки.
3. Ланцюжкове читання вірша учнями.
4. Бесіда за питаннями.
 - Діти, про який сад іде мова у вірші? *(Одні можуть сказати, що це — людська душа, яка неповторна, виняткова. Інші, що це — сад-дім, де живе родина — народ, де всім затишно і цікаво.)*
 - Діти, чи можемо ми знайти в цьому вірші порівняння? А як змальовує автор природу у вірші? *(Вона жива, як людина. Красива, корисна, і людині треба навчитись жити у гармонії з природою, тоді вона віддячить людині у стократ)*

VI. Робота з ілюстраціями

Учитель. Діти, подивіться уважно на малюнки Ірини Супрун та на картину Д. Лящук «Пісня для сина».

1. Чи розкривають малюнки суть віршів?
2. Який малюнок вам найбільше сподобався? Чому?
3. Спробуйте намалювати ілюстрацію до вірша самостійно. *(Якщо дозволяє час на уроці — усне малювання, якщо ні, — вчитель дає домашнє завдання — намалювати ілюстрації бажаним.)*

VII. Первинне усвідомлення матеріалу

Учитель. Сьогодні ми з вами говорили про те, де ми народились, чим живемо і що нам треба робити, щоб Україна процвітала. Давайте подивимось на криптограму. (На партах — аркуші А 4).

Робота в парах

Завдання: Розгадати зашифроване у криптограмі слово, яке називає поняття, що є у кожного з нас своє і в той же час спільне, що так щиро любив і оспівував поет, яке однакове і трохи різниться у написанні та вимові. (Батьківщина і батьківщина).

VIII. Підсумок уроку

Учитель. Ми з вами говорили про поезію М. С. Вінграновського. Я думаю, що ви помітили, яка вона сонячна, добра, життєствердна, красива... Словом, оптимістична. Сподіваюсь, що ви захочете щось вивчити напам'ять.

Діти, ми завершуємо вивчати українську літературу в 5 класі. Я хочу, щоб ми з вами перевірили набуті знання і разом розшифрували назву вірша Вінграновського, якого ми вивчили на уроці.

Для цього нам необхідно об'єднатись у групи. Щоб пришвидшити роботу, думаю, варто об'єднатись по п'ять осіб. Роботу малих груп наведемо, скажімо, «Пошук інформації».

Очікувані результати: правильні відповіді на питання кросворду дадуть змогу учням прочитати назву вірша Вінграновського.

Як організувати роботу в малих групах.

1. Діти сідають по колу, щоб добре бачити один одного.
2. Розподіляються ролі: Голова, Секретар, Доповідач.
3. Групи повинні дотримуватись певного часу, відведеного для роботи.
4. Робота кожної групи не повинна заважати роботі інших груп.
5. Після роботи діти повинні оцінити свої зусилля. Для цього вчитель роздає картки обліку успішності.

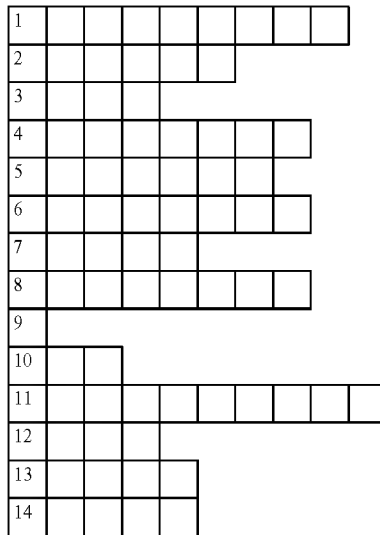
№ з/п	Прізвище, ім'я учня (учениці)	Яку роботу виконував?	Чи активно допомагав роботі групи і чи були відповіді правильними (4 бали)	Чи захоплювався товаришів до роботи? (1 бал)	Чи спостерігав за часом? (2 бали)	Чи керував роботою групи? (2 бали)	Чи вів потрібні записи? (3 бали)	Загальна кількість балів

Якщо брак часу не дозволить виконати цю роботу на уроці, учитель може дати її додому або на наступному уроці для перевірки домашнього завдання.

КРОСВОРД «ПЕРША КОЛИСКОВА»

1. Назва казки Василя Короліва-Старого. (*«Потерчата»*)
2. Художнє означення. (*Енітет*)
3. Давня назва України. (*Русь*)
4. Великий Кобзар України. (*Шевченко*)
5. Український поет, який народився на Лемківщині. (*Антонич*)
6. Назва «незвичайного» весілля, яке описав Л. І. Глібов. (*Квіткове*)

7. Автор історичної книги «Княжа Україна». (*Олесь*)
8. Ім'я героя казки В. Симоненка. (*Лоскотон*)
9. Буква, на яку в українській мові не починаються слова. (*И*)
10. Те наймиліше, про що казала дівчина Маруся з казки «Мудра дівчина». (*Сон*)
11. Чоловіче ім'я авторки пісні «Чом, чом, земле моя...». (*Костянтина Малицька*)
12. Ім'я князя Київської Русі. (*Олег*)
13. Пора року, однойменна з назвою вірша українського поета Б.-І. Антонича. («*Весна*»)
14. Ім'я українського історичного письменника, автора оповідання «Михайло-семіліток». (*Антін Лотоцький*)

Підсумок уроку також можна провести в іншій формі.

Учитель. Твори Миколи Вінграновського перекладено російською, литовською, естонською, грузинською, чеською, словацькою, польською, румунською, англійською, португальською та іншими мовами світу.

Послухайте, будь ласка, як звучать вірші, які ми вчили сьогодні, російською мовою.

Неспешно речка тихая течет,
Речушка узкая — что малая ладошка,

Днепра послушливая маленькая дочка,
Дочурка синяя без имени еще.
Она течет по грядкам мимо яблонь,
И наша хата пахнет ей борщом.
Цветет над нею небо неоглядно
Медлительными тучками с дождем.
Речушка для меня струится и для клена.
Ее я вижу, даже если сплю.
Речушку эту я среди ботвы зеленой,
Как ласку мамы и как мед, люблю.

(Перевод Н. Котенко)

Пойдемте в сад. Я покажу вам сад,
Где на коленях яблони спит ветер,
А сгорбленный Чумацкий небоскат
В глаза цветов душистых тихо светит.
Я покажу вам сливы на сучках,
Сорвавшиеся с веток этой ночью.
Зажала груша в желтых кулачках
Из солнца извлеченные желточки.
Во поле спит заря под колоском,
Прислушиваясь к думе колосковой.
И тишина усталым языком
Все шепчет сказку: «Прилетели кони...»
И кажаны... Их беспокойный ряд
Запутался в косе осенней ночи...
Пойдемте в сад. Я покажу вам сад.
Его прозрений покажу вам очи.

(Перевод Н. Котенко)

«ПЕРВАЯ КОЛЫБЕЛЬНАЯ»

Спи, мое притихшее дитя,
Кареглазая моя тревога.
В теплых снах касаются тебя
И звезда, и жито, и дорога.
Спи до света, веточка моя,
В моем сердце так светло и тихо.

За окном под жалобу ручья
Об руку со счастьем ходит лихо.
Спи себе тихонько до утра.
Тени спят, и ветер, и калина.
Пусть тебе под синий плеск Днепра
Лунная приснится Украина.
Пусть она не спит в тебе вовек:
Боль ее, и счастье, и невзгода...
Люли, маленький мой человек...
Сон упал звездою с небосвода...

(Перевод Л. Смирнова)

Діти, чи помітили ви різницю у змісті віршів українською та російською мовами?

Який варіант викликав у вас найприємніші почуття?

IX. Домашнє завдання

Може бути багатоваріантним. Наприклад:

1. Підготувати розповідь про поета.
2. Навчитися виразно читати поезію Вінграновського.
3. Вивчити напам'ять один із віршів, що сподобався.
4. Намалювати ілюстрації до творів.
5. Розгадати кросворд, криптограму...
6. Написати твір-мініатюру на одну з тем:
 - «Україна для мене і для світу...»;
 - «Моя маленька річечка...»;
 - «Мій сад...» тощо.

Учитель свідомий того, що таку кількість роботи виконати на одному уроці важко, бо може забракнути часу, але слід намагатися розробити якнайбільше видів роботи, щоб кожен мав можливість вибору, виходячи з власних міркувань.

Л. Л. Ткаліч

**Урок № 66. ПІДСУМКОВИЙ УРОК ЗА ТВОРЧІСТЮ
М. ВІНГРАНОВСЬКОГО, Г. ТЮТЮННИКА,
П. ТИЧИНИ, Є. ГУЦАЛА, Б.-І. АНТОНИЧА**

- Мета:** перевірити рівень засвоєння знань учнів за творчістю вивчених письменників, розуміння ідейного змісту їх творів у зв'язках із творами зарубіжної літератури; знання географії рідного краю; розвивати творчу уяву та фантазію, виховувати гордість за талановитих українців, які прославили Україну.
- Тип уроку:** контроль знань (урок-подорож, інтегрований із географією рідного краю).
- Обладнання:** карта адміністративного поділу України із зображенням маршруту подорожі, квитки на потяг, написи «каса», нумерація «вагонів»-груп, тести, портрети письменників.

ХІД УРОКУ

I. Оголошення теми, мети, завдань уроку

Діти! Сьогоднішній урок — незвичайний, тому що ми помандруємо по різних областях України і навіть побуваємо за кородном. Ми побуваємо в рідних місцях тих письменників, творчість яких ми вивчали на попередніх уроках. А вирушимо в далеку дорогу потягом. І як справжнім пасажирам, що нам потрібно? Звичайно, квитки.

Щоб отримати квиток на потяг, кожен з вас дасть відповідь на запитання «касира», яке пов'язане з географією рідного краю. Якщо відповіді хтось не знатиме, той отримає додаткове, запитання до тестів, які ви виконаєте після завершення подорожі. Отже, слухайте уважно запитання «касира». Займайте свої місця в «вагонах» потяга.

II. Запитання до вікторини «Отримай квиток»

1. Коли утворена Черкаська область? (*січень 1945р.*)
2. Скільки областей налічує Україна? (*24 та Автономна Республіка Крим*)

3. Яка з областей України наймолодша? (*Черкаська*)
4. Яка площа Черкаської області? (*20, 9 тис. км²*)
5. Назвіть обласний центр Черкаської області. (*м. Черкаси*)
6. Яка з областей України найбільша за площею? (*Одеська*)
7. Яка з областей України найменша за площею? (*Чернівецька*)
8. На скільки районів поділена Черкаська область? (*20 районів*)
9. Назвіть найдавніші міста Черкащини. (*Канів, Корсунь*)
10. Назвіть найстаріший заповідник України, який знаходиться в Черкаській області. (*Канівський*)
11. Назвіть усесвітньо відомий дендропарк на Черкащині. (*«Софіївка» м. Умань*)
12. Коли виникли перші залізниці? (*Кінець XVIII ст.*)
13. Як називалась перша залізниця в межах Черкаської області? (*Бобринська*)
14. Яка найдавніша назва Дніпра? (*Борисфен*)
15. Назвіть ріки Черкаської області (*Рось, Тясмин, Гірський Тікич, Гнилий Тікич, Сула*)
16. Назвіть корисні копалини Черкаської області. (*Буре вугілля, торф, сланці*)
17. Чи є на Черкащині гори? (*Немає*)
18. Назвіть видатних земляків. (*Художник Іван Іжакевич, композитор, оперний співак Гулак-Артемовський, народний богатир І. Піддубний.*)
19. Назвіть важливі архітектурні пам'ятки Черкащини. (*Мотронинський, Лебединський монастирі, Успенський собор*)
20. Місто Черкащини, колишня резиденція гетьмана Богдана Хмельницького. (*Чигирин*)

Учитель. Розмістившись у «вагонах», можемо сміливо вирушати у путь. Наш потяг вирушає зі станції ім. Т. Г. Шевченка, і тому його маршрут має назву «Ст. ім. Шевченка — Люблін».

Тобто кінцева зупинка нашого потяга — польське місто Люблін. Чому? Зрозумієте самі. В путь!

III. Перевірка засвоєного матеріалу за творчістю вивчених письменників

Робота відбувається в групах — «вагонах».

Завдання: дати якнайбільше правильних відповідей на запитання. Група-«вагон», яка набере найбільшу кількість балів, отримує додатковий один бал до оцінки за тести. Оцінка за тест є результатом тематичної атестації.

Перша зупинка. Миколаївська область, станція ім. М. Вінграновського

1. Коли і в якому місті Миколаївської області народився М. Вінграновський? (*м. Первомайськ 1936 р.*)
2. В якому навчальному закладі України М. Вінграновський навчався театрального мистецтва? (*Київський інститут театрального мистецтва ім. Карпенка-Карого.*)
3. На якій кіностудії працював М. Вінграновський? (*На кіностудії ім. О. Довженка*)
4. Назвіть поетичні збірки М. Вінграновського. (*«Сто поезій», «Київ», «На срібному березі»*)
5. Лауреатом яких премій є М. Вінграновський? (*Міжнародної премії фундації Антоновичів, Державної премії ім. Т. Шевченка*)
6. Назвіть збірки для дітей. (*«Андрійко-говорійко», «Мак», «Літній ранок», «На добраніч»*)

Друга зупинка. Полтавська область, станція ім. Г. Тютюнника

1. Як називається село, в якому народився Г. Тютюнник? (*с. Шилівка*)
2. Через які події Григір втратив батька? (*Репресії*)
3. Хто за спеціальністю Г. Тютюнник? (*Вчитель*)
4. Під чий впливом Григір почав писати? (*Старшого брата Григорія*)
5. Назвіть збірки Г. Тютюнника. (*«Зав'язь», «Деревій», «Крайнебо»*)
6. Назвіть повість для дітей. (*«Климко», «Облога»*)
7. На кого з літературних героїв А. Ліндгрена схожий хлопчик Олесь із оповідання «Дивак» Г. Тютюнника і чим? (*Пенні-Довганячох*)
8. Хто із вивчених вами письменників народився на Полтавщині? (*В. Симоненко, В. Королів-Старий, Б. Комар*)

Третя зупинка. Чернігівська область, станція П. Тичини

1. Ким був батько П. Тичини? (*Дяком*)
2. Де здобував освіту Павло? (*В духовній семінарії*)
3. Чим захоплювався юний Павло? (*Музика, малювання, спів*)
4. Хто з поетів мав вплив на становлення П. Тичини як поета? (*М. Коцюбинський*)
5. Як називається перша збірка поета? (*«Сонячні кларнети»*)
6. Як називалась віршована казка П. Тичини? (*«Івасик-Телесик», «Ду-дарик»*)
7. Яка головна думка поезії П. Тичини «Не бував ти у наших краях» і в якому вірші Р. Бернса є головною ця ідея? (*Любов до рідного краю, людей праці, турбота за їхнє майбутнє; Р. Бернс «Мое серце в верховині.»*)

Четверта зупинка. Вінниччина, станція ім. Є. Гуцала

1. Як називається село, в якому народився Є. Гуцало? (*с. Старий Животів*)
2. Хто був за спеціальністю і де працював Є. Гуцало? (*Вчитель, працював журналістом.*)
3. Як називалась перша збірка оповідань? (*«Люди серед людей», 1962 р.*)
4. Назвіть книжки для дітей. (*«Олень Август», «Дениско», «Жовтий гостинець»*)
5. За що отримав Є. Гуцало Державну премію ім. Т. Шевченка? (*За дитячі книжки.*)

Польща (територія колишньої Лемківщини), станція ім. Б.-І. Антонича

Із польського міста Люблін переносимо свою уяву в колишнє село Новиці Горлицького повіту, де народився Б.-І. Антонич.

1. Хто прищепив любов до українського слова Б.-І. Антоничу? (*Дівчина-нянька*)
2. До чого іще, крім поезії, мав талант Б.-І. Антонич? (*Музика, малювання*)
3. Назвіть збірки поезій. (*«Привітання життя», «Ротації» «Зелена Євангелія»*)
4. Що вивчав Б.-І. Антонич у Львівському університеті? (*Україністику*)

IV. Підсумки подорожі.**Визначення «вагона»-переможця****V. Письмовий тест**

1. З кіно було пов'язане мистецьке життя:
 - а) Б.-І. Антонича, Г. Тютюнника;
 - б) М. Вінграновського, Є. Гуцала;
 - в) П. Тичини, Є. Гуцала.
2. Прозу і поезію писав:
 - а) М. Вінграновський;
 - б) П. Тичина;
 - в) Г. Тютюнник.
3. З якого вірша ці рядки:

...Хвилюють, мають, квітують поля —
Добрідень тобі, Україно моя!

 - а) М. Вінграновського «Грім»;
 - б) П. Тичини «Блакить мою душу обвіяла»;
 - в) Б.-І. Антонича «Назустріч».

4. У поетичних рядках:

З всіх найдавніша мова гайова:
в рушницю ночі вклав хтось зорі-кулі,
на вільхах місяць розклюють
зозулі, росте..., і росте трава:

пропущене слово:

а) Тичина;

б) Тютюнник;

в) Антонич.

5. Найближчим за ідейним змістом до вірша Б.-І. Антонича «Весна» є вірш:

а) Ф. Тютчева «Весняні води»;

б) П. Шеллі «Літо і зима»;

в) С. Єсеніна «Береза».

6. Про кого йде мова?

«Він ще малий, головою ледь до клямки дістає. Йому подобається робити перші протопти в заметах, знімати снігові очіпки з кілків у тинах — вони стають тоді голі та сором'язливі як стрижені допризовники»:

а) Миколка (Є. Гуцало «Зозуля»);

б) Олесь (Г. Тютюнник «Дивак»);

в) менший хлопчик (Є. Гуцало «Лось»).

7. Кого з героїв цих творів можна охарактеризувати як злу, жорстоку, підступну людину?

а) Дядько Шпичак (Є. Гуцало «Лось»);

б) вчителька Матільда Петрівна (Г. Тютюнник «Дивак»);

в) баба Оришка (Є. Гуцало «Зозуля»).

8. Які почуття переповнюють ліричного героя у вірші М. Вінграновського «Перша колискова»?

а) Любов до рідної дитини, турбота за її майбутнє як сина України;

б) любов до природи рідного краю;

в) кохання.

9. У поетичних рядках:

Спи, моя дитино золота,
Спи, моя тривого кароока.
В теплих снах ідуть в поля жита,
І зоря над ними йде висока

використано такий художній засіб, як:

а) епітети;

б) порівняння;

в) метафора.

10. Вірш Б.-І. Антонича «Весна» і вірш П. Шеллі «Я брат ваш земле, океане, впре!» об'єднує тема:
 - а) збереження навколишнього середовища;
 - б) єдності людини і природи;
 - в) любові до природи рідного краю.
11. Найбільше значення для правильного відтворення опису природи має такий засіб виразності, як:
 - а) інтонація;
 - б) логічний наголос.
12. Опис зовнішності дійової особи в літературному творі — це:
 - а) пейзаж;
 - б) портрет;
 - в) художній засіб.
13. Додаткове запитання. Назвіть музичний твір, який би міг стати музичним супроводом до одного з віршів П. Тичини:
 - а) Г. Майборода «Гаї шумлять»;
 - б) Й. Штраус «Весняний вальс»;
 - в) Бетховен «Місячна соната».

VI. Підсумки уроку. Перевірка тестів. Оцінювання

Чи сподобалась вам, діти, наша подорож? Чим саме? Дякую вам за активну роботу під час подорожі.

VII. Домашнє завдання

Позначити на літературній карті України імена письменників, творчість яких ви вивчали в 5 класі.

Л. І. Денисюк

Урок № 67. УРОК РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ. ОПИС ОКРЕМОГО ПРЕДМЕТА ЗА КАРТИНОЮ

Мета: удосконалити знання учнів про опис предмета; розвивати їхні уміння описувати окремі предмети за картиною, вдосконалювати орфографічні та пунктуаційні навички; виховувати почуття поваги до людей мистецтва та патріотизм.

Тип уроку: урок удосконалення знань, умінь, навичок.

Обладнання: репродукції картин Катерини Білокур, аудіозапис музики Й. С. Баха.

ХІД УРОКУ

І. Організаційний етап

З метою створення емоційного фону на уроці звучить музика Й. С. Баха. Учитель розміщує репродукції картин Катерини Білокур на дошці.

Привітання та заклик до плідної праці на особливому уроці — уроці творчості.

II. Перевірка домашнього завдання

Усна промова — опис предмета за картиною, над яким учні працювали раніше. Форма контролю — поєднання контролю учителя та взаємоконтролю (рецензія на відповідь товариша).

III. Актуалізація опорних знань

Систематизуюча бесіда (ретроспективний аналіз):

- Які стилі мовлення ви знаєте?
- Які типи мовлення вам відомі?
- За якими ознаками можна легко визначити науковий стиль?
- Які стилістичні особливості для тексту художнього стилю ви можете назвати?

IV. Оголошення теми, мети уроку

1. Вступне слово учителя.

На уроці розвитку зв'язного мовлення ми працювали з текстом наукового стилю, характерними ознаками якого були слова-терміни, вжиті лише у прямому значенні, лаконічний та логічний виклад думок, відсутність засобів образності. Ви могли уявляти себе вчителями біології та описували для молодших братиків та сестричок кімнатну рослину. Сьогодні на нас чекає надзвичайно цікава робота з художнім стилем мовлення, адже протягом уроку нам довелося не лише познайомитися з картинами надзвичайно талановитої майстрині, а й описати окремі предмети на одній із її картин.

2. Образна розповідь про Катерину Білокур під музичний супровід та з використанням демонстрації окремих репродукцій.

Її називали «громадянкою Богданівки», маляркою, дивачкою, бо народилася вона у селі Богданівці Полтавської області і, самотужки пізнаючи світ та закони мистецтва, стала художницею, про яку Пабло Пікассо сказав: «Якби у нас була такого рівня художниця, ми б змусили говорити про неї увесь світ!» Катерина Білокур не мала змоги навчатися через нестатки та нерозуміння з боку батьків та односельців, але палко мріяла стати справжньою художницею і стала нею... Впродовж усього життя вона малювала квіти — «очі землі», дерева, овочі та фрукти рідної землі, яку називала у листах «матінкою-природою» і в якій вчилася малювати все, що палко любила. (*Демонстрація репродукцій картин «Квіти та берізоньки ввечері», «Кавун, морква, квіти», «Рожі та троянди», «Снідання», «Квіти та берізоньки ввечері».*)

3. Робота з репродукцією картини «Снідання».

4. Бесіда за картиною:

- Яким є перше враження від побаченого?
- Які предмети зображені на полотні? (*Буханка чорного хліба, молода картопля у керамічній посудині, глечик, дрібно покришена редька та малосольні огірочки, і, звичайно ж, квіти — жоржини у скляній банці.*)
- Яким настроєм пронизаний увесь натюрморт?
- Які асоціації (прямі чи опосередковані) викликають у вас предмети, зображені на полотні?
- Який колір є домінуючим у картині? Про що це говорить?
- Які предмети зображені на картині?

5. Підготовча робота з обраним предметом за схемою:

Форма організації навчальної діяльності — мікрогрупова. Учні спочатку обирають один з предметів для роботи, після чого клас ділиться на мікрогрупи, які проводять роботу у формі навчального мозкового штурму. Кожна група аналізує свій предмет за параметрами: колір, форма, розмір, якість матеріалу, асоціативне поле тощо.

Дане	Нове (зовнішні та внутрішні ознаки)
Полумисок з картоплею...	Керамічний, старовинний, орнаментований, темно-коричневий, полив'яно-спокійний, блискучий...
Літрова банка з жоржинами	//-//-//
Буханка житнього хліба тощо	//-//-//

Озвучення результатів підготовчої роботи, взаєморецензування, поради, побажання щодо вдосконалення написаного.

V. Закріплення вивченого на практиці

Написання опису предмета на чернетці (форма організації навчальної діяльності — індивідуальна).

VI. Підсумок уроку

VII. Домашнє завдання

Оформити відредаговані учителем варіанти описів у робочі зошити.

Урок № 68. БОРИС ХАРЧУК «ШАЙТАНКА»

Мета: ознайомити учнів з оповіданням «Шайтанка», формувати навички зв'язного мовлення, виразного читання, виховувати любов і шанобливе ставлення до рідної матері, неньки України, Божої Матері; розширити й поглибити знання школярів про значення матері в житті людини, про велику силу молитви матері за дітей.

*У серці кожної людини живе три матінки:
це — наша ненька, із якою ми приходимо у цей світ,
це — Мати Божя, з якою прийшов у світ Христос,
і наша мати — Україна.*
Б. Харчук

ХІД УРОКУ

І. Оголошення теми та мети уроку

Кожен справжній письменник — загадка. Читаючи його книги, не раз задумуєшся: «Де він такий уззявся? Хто надарував хистом бачити у світі те, чого не дано побачити іншим? Як народилися в уяві картини і люди, що про них він розповів у своїх книгах!» — і ще багато-багато таких запитань народжує кожна зустріч із талановитою книгою. І тоді ми намагаємося взнати про автора якомога більше. Вчитуємося в його біографію, шукаємо спогади про нього, статті критиків і літературознавців. Але передовсім важливе значення має все, що відбувається з людиною, бо все формує її духовний досвід і те знання світу, з якою народиться мудрість майбутніх книг.

Донька Бориса Харчука Роксана ось як поетично живописала те, що називається духовними джерелами особистості Бориса Харчука:

«На далекому хуторі, що самотньо стояв серед полів, разом з телятами, курчатами та кошенятами ріс хлопчик. Його мама й тато мали багато клопотів по господарству, тому малий здебільшого був сам. Здавалося, сам, а насправді — з усім довколишнім. Все було живе, все мало

свою мову. Той хутір був цілою країною: обкопаний ровом, де збиралася весняна вода, біля воріт чатувала варта — старі липи, біля хати добрий дух: розлога яблуня. Шороку бузько приносив у ту країну весну, і щороку збирав у вирій літо».

Дуже важливо, якщо людина, ставши дорослою, не забула й не загубила в душі свого дитинства, щоб воно назавжди лишилося святом у пам'яті.

Друзі, урок у нас незвичайний. Зараз завітали літературознавці, які коротенько розкажуть про життєвий і творчий шлях письменника.

В народі кажуть, що все найкраще людині дано зробити наприкінці життя. І от лебединою піснею Бориса Харчука було оповідання «Шайтанка». Розкривши цю книжку, ми потрапляємо на дивне дійство. Дійство сотворіння світу. Народження його і оживання в письменниковому слові. Якщо це буде ваша перша зустріч із Борисом Харчуком, то, я в цьому твердо переконана, ви шукатимете нових зустрічей із його книжками, це буде зустріч без прощання.

2. Вам потрібно було прочитати оповідання «Шайтанка». Про що це оповідання?

3. Бесіда за змістом оповідання.

1) Оповідання має назву «Шайтанка», а хто поцікавився в словнику, що це означає?

2) Зачитайте, як розпочинається оповідання. А яке значення в народному фольклорі має терен? (*Терен — це дерево, це життя жінки і України.*)

І в Шевченка є рядки:

Заросли шляхи тернами
На тую країну,
Мабуть, я її навіки,
Навіки покинув.
Мабуть, мені не вернутись
Ніколи додому?

Так писав поет в далекому Кос-Аралі 1849 року. І як ознака запустіння — терен, у відомій казці братів Грімм «Зачарована красуня». «А навкруги почав розростатися терен — що рік, то вище»...

3) Ми дізнаємося, що так проходять дні і ночі Вовчиці. Пряде при зорях і при місяці. Якою ви її уявляєте? А якою постає вона перед нами. Зачитайте. Чому ж вона Вовчиця?

4) А шана їй бачите яка? «Вовчиця пряде, колише. А їсти їй — у черепку, як собаці».

- 5) А скажіть, діти, як автор показує нам, що це чужина?
- 6) І ось у цій пустелі щось шелеснуло, ледве чутно. Це іде вітер. Що ж він приніс? (*Спогади про рідну землю.*) А що ж це за земля, про яку країну ми думаємо? Наші юні художники ось такою уявили рідну землю. Подивіться на малюнки.
- 7) Обернувшись очима до вітру, вовчиця бачить себе дитиною, дівчиною, молодницею. (*Учні зачитують уривок із тексту.*)
- 8) Як же склалася їхня доля?
- 9) Чому її чоловік, маючи доньку і сина, красуню кохану дружину весь час у походах? (*Бо Україна — ласий шматочок.*) А де тут елемент казки? А ще де ми зустрічаємо елемент казки? (*Магічне число 3. Вітер, чорнота.*)
- 10) Загинув козак, але він не вмер, він перейшов у вогонь. Чому ж у вогонь? Що це означає?
- 11) Як вовчиця виховувала своїх дітей — Сина і доньку?
- 12) Яким виріс її син-козак. Чому? Яка доля його спіткала? Чому? Прокоментуйте свою думку.
- 13) Шайтанка каже: «І ніхто з них не вмер, і не пропав: всі перейшли в вогонь і в слово. Я гріюся, але мене й пече». Що ж пече?
- 14) І знову спогади. Якою росла донька?
- 15) Але горе Україні і горе матері. Орда наступила, забрала одиночку. Як автор показав горе матері? Що врятувало від смерті?
- 16) У хаті пуста і Скорботна Матір Божа дивиться на неї. Що сказала їй жінка?
- 17) Як вона переживає своє горе? У чому її багатство і розкіш?
- 18) В свято не мала де подітись. Розмовляла з сорочими.
- 19) «Найчорніші думки, найстрашніші передбачення хіба могли зрівнятись з тими муками і горем, що чекали її попереду». І навіть материнські передчуття нічого не підказали. Не вгадала ні свою долю, ні доччину. І знову татари. Нікуди тікати — стара.
- 20) В чому ж іронія долі? Кому припала?
- 21) Як зустріла матір дочка? (*Мати впізнала дочку. А дочка не схотіла впізнати рідну матір.*) Горе матері: «Матері відняло мову — небо падало на землю і земля провалювалась», «Середина її визимніла, спустишила, не чутно, чи є у неї серце?» Смерть була злою.
- 22) Друзі, на великому материнському терпінні тримається земля наша. Царство матері — це царство ніжності й терпіння. (*Зачитується молитва матері й розкаяння.*)

- 23) Бог міг змилосерджуватися, а її серце не хотіло? Чому?
- 24) Як зять і дочка відносилися до Вовчиці?
- 25) Що Бог бачив, коли дивився на Вовчицю?
- 26) І треба було їй оглянутися? Що ж вона побачила? Що символізують ці рослини? (*Полин — гіркоту розлуки, будяк — спустошення душі, терен — запустіння.*) Які почуття вовчиці хотів передати автор?
- 27) На порятунок прийшов вітер з рідної сторони, що ж він дав Шайтанці? (*Дав мову*) «Наші ніхто не вмирають, наші всі переходять у вогонь, у слово і живуть, а в що ж перейшла ти, доню?» Що ж вона ще сказала дочці?
- 28) Краще сказати, ніж автор, ми не зможемо, давайте зачитаємо. Шайтанка побачила перед собою все своє життя чітко і яскраво. Утих добрий, утих рідний вітер, скінчилося її життя. І як ви думаєте, що сталося з тереном?

4. Бесіда з учнями.

- Як ви розумієте слова, що написані на дошці?
- У народній мудрості дуже часто згадують про матір, а що знайшли ви? Зачитайте.

Про матір складено багато віршів, її оспівують у піснях, отож, давайте і ми згадаємо пісню про матір. («Ой чого ж так рано»)

Насамкінець хотілося б сказати: «Вклонімося нашим матерям за те, що в щоденних спільних домашніх турботах вони так жодного разу, мабуть, і не відчували щастя й радості земного блага. За все ми завжди в довічній спокуті перед ними. Єдине, що в змозі пообіцяти їм, пронести образ в серці, поки воно битиметься, а перестане — востаннє промовити єдине світле і святе слово “Мама”».

II. Підсумок уроку

- 1) Що ми зробили на уроці?
- 2) Що нового я дізнався?
- 3) Як я працював?
- 4) Я не вмів, а тепер умію...

III. Домашнє завдання

На уроках позакласного читання прочитати В. Винниченка «Кумедія з Костем». Написати твір-роздум «Чим мене вразило оповідання Б. Харчука “Шайтанка”» (оцінюється у 10–12 балів).

В. І. Цоколенко

Урок № 69. ПЕТРО ВЛАСЮК

«... Я — ЛЮДИНА НА ОЦІЙ ЗЕМЛІ»

Мета: ознайомити учнів з життям і творчістю П. Власюка; формувати вміння визначати головну думку поезій, висловлювати власні міркування, вдосконалювати навички виразного читання поетичних творів; зацікавити творчістю поета-земляка, виховувати любов до рідного краю.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Форма проведення: заочна подорож.

Обладнання: портрет письменника, збірка його творів, карта України.

*У світання і вечоріння,
Коли радощі, коли біль,
Пам'ятаймо своє коріння,
Пам'ятаймо,
Хто ми
Й відкіль.
П. Власюк*

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Повідомлення теми та мети уроку

III. Вивчення нового матеріалу

Учитель. Діти, ви любите мандрувати?

Сьогодні ми здійснимо заочну подорож по рідному краю — мальовничій Черкащині. А супроводжувати нас в цій мандрівці буде земля, чиста, добра, пронизана сонячним промінням і радістю поезія, автором якої є Петро Іванович Власюк.

Та ми не зможемо вирушити у подорож, поки не познайомимось із життєвим шляхом поета.

1-й учень. П. І. Власюк народився 19 грудня 1923 року в селянській родині в Сабадаші. Він був шостою, наймолодшою, дитиною в сім'ї. Батьки майбутнього поета — люди не байдужі до співу і музики — прилучили хлопця до світу краси. Петрик ріс життєрадісним, жвавим, кмітливим і до всього цікавим. За всяку справу брався охоче. Римувати слова почав рано. Його вірші друкували на сторінках дитячих газет «На зміну», «Піонерська правда».

2-й учень. Петро закінчив 9 класів, подальше навчання перервала Велика Вітчизняна війна. Страшним горем, стражданнями відбилась вона на долі юнака. Його насильно вивезли до фашистської Німеччини. Зазнав він там знущань, принижень, довелось гнути спину на каторжних роботах.

3-й учень. Після завершення війни П. І. Власюк закінчив десятирічку, педагогічний інститут, отримав призначення на роботу в одну із київських шкіл. Але душа поетова тягнулась до природи, до рідної домівки, до коріння роду. І повернувся Петро Іванович на Жашківщину.

4-й учень. Вчителював у Сорокотязі, Сабадаші, тривалий час працював директором Тетерівської середньої школи і писав поетичні твори, які побачили світ у поетичних збірках «Хлібодарський рід», «Пісні над Тікичем».

Учитель. Діти, наш шлях проляже тими споришевими стежками, якими любив ходити Петро Іванович.

Учень читає вірш «Стежка до воріт» (зб. «Пісні над Тікичем», додаток 1)

Учитель. І привела нас стежина од воріт на беріг чарівної річки Гірський Тікич, де стрічав росяні світанки, часто сидячи з вудкою, поет.

Учень читає вірш «Гірський Тікич» (зб. «Хлібодарський рід», додаток 2). Учень читає вірш «Тікичу» (зб. «Пісні над Тікичем», додаток 3)

Зупинка 1. Обмін враженнями:

- Які думки і почуття викликали у вас ці два поетичні твори?
- Чи об'єднує їх спільна тема?
- Яка саме?

Учитель. Далі ми вирушаємо на Дрижиполе. Тут, між селами Тетерівкою, Нагірною та Охматовом, в січні 1655 року відбулась велика битва козацького війська з польсько-татарськими загарбниками.

Три учні читають вірш «Дрижиполе» (зб. «Пісні над Тікичем», додаток 4).

Зупинка 2. Опишіть картини, які виникли у вашій уяві під час читання вірша.

Учитель. Чи доводилось вам бувати в Умані? Якщо ні, то вас неодмінно зачарує це місто і його перлина «Софіївка», до якої ми і направляємось.

Учень читає вірш «Умань» (зб. «Пісні над Тікичем», додаток 5).

Зупинка 3. Стисле повідомлення вчителя (або учнів) про «Софіївку» та її виникнення.

Учитель. Наша подорож продовжується. Ми наближаємось до Канева. Чим знамените це місто?

Учень читає вірш «Уклін тобі, Тарасова гора» (зб. «Пісні над Тікичем», додаток 6).

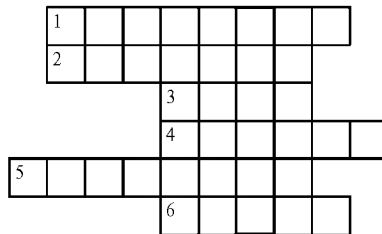
Зупинка 4. Знайдемо на карті Черкаську область.

Учитель. Черкащина — край золотих пшеничних ланів, квітучих вишневих садів, розкішних калинових гаїв, чарівних пісень, працелюбних людей... Черкащина — осердя України.

Учитель читає вірш «Черкащині» (зб. «Пісні над Тікичем», додаток 7).

Учитель. Ось і добігає до кінця наша подорож. Сьогодні ми з вами доторкнулися до творчості нашого талановитого земляка П. І. Власюка, перейнятої любов'ю до рідного краю, до Черкащини і всієї України.

- Повернімося до епіграфа нашого уроку. Як ви розумієте зміст цих рядків? До чого закликає поет?
- Які вірші, що прозвучали на уроці, вам найбільше сподобалися? Чим саме?
- Розгадавши кросворд, ви ще раз згадаєте прізвище нашого односельця Петра Івановича, прочитавши його по вертикалі у виділеному рядку.

1. Парк в Умані. (*Софіївка*)
2. Професія П. Власюка. (*Вчитель*)
3. Ім'я батька П. Власюка. (*Іван*)
4. Поет, багато творів якого покладено на музику. (*Пісняр*)
5. Людина, яка любить працю. (*Працелюб*)
6. Назва річки, що протікає на Жашківщині. (*Тікич*)

IV. Домашнє завдання

Вивчити вірш (на вибір) П. Власюка напам'ять, намалювати ілюстрацію.

Додаток 1

СТЕЖКА ДО ВОРІТ
Стежко до воріт,
Стежко од воріт,
Вічно нам тебе пам'ятати:
Ти — дорога в світ,
У широкий світ
Од порогу батьківської хати.
Неньчина сльоза,
Батькові слова
Й серцю дорогі видноколи.
Пам'яте жива,
Пам'яте жива,
Ти не затуманюйся ніколи.
Із усіх доріг,
Із усіх доріг
Хай душа велить повертати
На святий поріг,
На святий поріг,
Дорогої батьківської хати.
Озивайся щастям, а не болям,
Стежечко дитинства дорога.
Той не стане перекотиполем,
Хто тебе у серці зберіга.

Додаток 2**ГІРСЬКИЙ ТІКИЧ**

Трав розбудивши спокій,
Сходжу на берег твій,
Рідний,
Голубоокий
Тікичу мій Гірський!
Ти гомониш до мене,
Вабиш, зовеш мене,
Плинеш повз Ріг Зелений
В'юнко
На Вороне.
Плинеш, напівобнявши
Рідність Сабадаша:
Вірна йому назавше
Синя твоя душа.
Біля Панька й Сисоя,
З Лугу до Ковалів
Ти не збіднів красою,
Водами не змілів.
Здрастуйте, води чисті!
Здрастуйте, береги, —
Річко мого дитинства,
Краю мій дорогий!

Додаток 3**ТІКИЧУ**

Поклоняюсь Дніпру, Десні —
їхній славі,
Красі,
Величі.
Ночей зоряних.
Гожих днів,
Чистих вод
їм довіку зичу.
Та, обвитій довкіл села,
Поклоняюсь тобі без ліку,

Рідна річко моя мала,
Що любов зачала велику.
А тривозі
Немає меж
За твої ручаї
(Й джерельця!)
Не мілій!
Ти ж бо в даль течеш
Крізь закоханість
Мого серця.

Додаток 4

ДРИЖИПОЛЕ

На Дрижиполі — полі між селами Тетерівкою, Нагірною, Охматовом Жашківського району на Черкащині в січні 1655 року відбулася велика битва козацького війська з польсько-татарськими загарбниками.

ГОЛОС ПОЛЯ

У золотавім оксамиті
Лан — по самі небосхили.
У таїну віків повиті
Височать в хлібах могили.
Набирає сили колос.
Над хлібами, над густими —
Тихий гомін...
— Чий то голос?
— То шепочуть побратими.
То священна пам'ять вічна
Промовляє до нащадків...
Котить хвилі лан пшеничний.
Котить, котить думи-згадки...
Поле, поле неокрає,
Наша сило і багатство!
...Пам'ять — кобза
Думу грає
Про звитяги,
Про козацтво.

ДУМА ПРО БИТВУ НА ДРИЖИПОЛІ

Україно, рідна мати,
Над тобою — хмари:
Од заходу суне шляхта,
Од півдня — татари.
Буде жати бурі гнівні
Той, хто вітер сіє!
Вже підмогу Україні
Посила Росія.
Шереметьєв із Богданом
Од Білої Церкви
Поспішають в Умань славно,
Де Богун безсмертний.
За Тетерівкою — доли.
Там, аж під Охматів.
Вкрили тьмою Дрижиполе
Вороги прокляті.
Злітаються круки-птиці
На бенкет кривавий.
Хто встає за волю битися —
Переможе в славі.
— Ставте, браття, — Хмель гукає, —
Вози доокола
Та твердиню обладнаєм
Серед Дрижиполя!
Вози, сани крили снігом,
Із Багви полили —
Не здолають біда з лихом
Козацької сили!
Полки вражі за полками
Як хмари зловісні.
Навстріч — стрільці з козаками —
Богатирі грізні.
Рубалися, стрілялися,
Бились врукопашну.
Поле трупом встелялося —
Аж небові страшно!

— Гей, Богдане, гості сунуть
У табір до тебе!
Глянь. Удерлися драгуни —
Зустрічати треба!
— А як треба, то й зробимо.
Пошли, боже, сили! —
І добряче голоблями
«Гостей» пригостили.
На кривавім бойовищі
Пекло дні і ночі:
Гримить, стогне, кляне, кличе.
Двиготить, клекаче...
А з Умані, із облоги,
З кільця супостатів,
Богун браттям на підмогу
Спішить під Охматів.
Як ударив Богун з ходу
По ворожій тилу —
Захиталися заброди,
Трупом землю вкрили.
А Богданові гармати,
І кіннота й піші
По загарбниках проклятих
Вдарили сильніше —
І погнали лиходіїв,
Б'ючи навздогінці,
Вражу шляхту — за Тетіїв,
Аж за Буг — ординців.
Буде клятим супостатам
Дрижиполе сниться —
Переяславської Ради
Пам'ятна річниця!

ТЕПЕР

Тут не раз і не два
чорне лихо пройшлося.
Кров синівську й ворожу
земні увібрали пласти.

А тепер на безмежжі
пшениця дзвенить аж колоссям.
Та і гріх їй на полі таким не рости!
На Дрижиполі ми
висіваємо зерна добірні.
Тут за нашу державність
незабутні бої прогули,
Щоб нащадки були
в краю рідному вільні,
Славу предків своїх
у ділах і серцях берегли.

Додаток 5

УМАНЬ

Цикл

Я ходжу у задуманні,
Все читаю-повторюю
Незвичайної Умані
Незвичайну історію,
Що відома
Й близька мені —
Вся в боріннях,
У битвах.
І на кожному камені
Тут — сліди знаменитих.

СОФІЇВКА

Скільки дива, екзотики
В рукотворному раї!
Тут — альтанки і гроти,
І ставки, й водограї,
І гранітне бескеття
Поміж царством зеленим—
Все звелось
Для безсмертя
На кріпацьких раменах.
Час розвихрив магнатове
Пиховите величчя. Людський витвір —

Стоятиме
Монументом довічним.

Додаток 6

УКЛІН ТОБІ, ТАРАСОВА ГОРА

Народ шанує імена титанів,
Течуть ліга, а пам'ять не вмира.
Ведуть шляхи у славне місто Канів,
Де спочиває серце Кобзаря.
Несуть, йому з усіх широт планети
Свій пломінкий, гарячий квіт душі.
Вогнисте слово мужнього поета
Сягає за найдальші рубежі.
А він стоїть та розмовля з віками,
І вільний край в обновах озира.
Уклін тобі, священне місто Канів!
Уклін тобі, Тарасова гора!

Додаток 7

ЧЕРКАЩИНІ

України рідної окраса,
Край пісень і золота-зерна,
Ти колиска нашого Тараса,
Чарівна черкаська сторона.
Над тобою прогули сторіччя
В дзвоні пут і праведних мечів.
А сьогодні доля трудівнича
Розквіта в оселях сіячів.
Оглядаю далі придніпрові —
Й горде щастя крильми обійма.
Є краї на світі пречудові,
Та за тебе кращого нема.

Л. І. Денисюк

Урок № 70. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ ЗА РІК

Мета: систематизувати та узагальнити вивчений учнями матеріал з теорії літератури; розвивати концентрацію уваги, логічне мислення, пам'ять, уміння раціонально розподіляти час на уроці; виховувати відповідальність за свої вчинки.

Тип уроку: нестандартний урок-гра «Літературний Олімп».

ХІД УРОКУ

I. Організаційний етап

Чіткий інструктаж учителя щодо проведення уроку. Учні об'єднуються у дві групи, рівноцінні за творчим, науковим та комунікативним потенціалом, які протягом уроку у формі змагання мають довести глибокі знання з теорії літератури за увесь курс 5 класу.

II. Гра «Літературний Олімп»

Етап перший «Розминка»

Одна група називає твір, інша — його автора.

Етап другий «Хто швидше закінчить речення»

- 1) Література — це ... (*вид мистецтва*).
- 2) Твори художньої літератури відображають світ у ... (*художніх образах*).
- 3) Вирізняють три роди літератури ... (*лірика, епос, драма*).
- 4) Люди, зображені у творах, називаються ... (*дійовими особами, персонажами, героями*).
- 5) Фольклор — це ... (*усна народна творчість*).
- 6) Народне оповідання про незвичайні, часом фантастичні події називається ... (*казкою*).
- 7) Прозова народна розповідь про якусь подію називається ... (*переказом*).

- 8) Прозова народна розповідь про якусь незвичайну фантастичну подію називається ... (*легендою*).
- 9) Вимовлення важливого слова в мовленнєвому такті з більшою силою голосу називається ... (*логічний наголос*).
- 10) Один із видів усної народної творчості, у якому в надзвичайно стислій формі викладається повчальна думка, називається ... (*прислів'ям*).
- 11) Образний вислів, який стисло і влучно визначає якість поняття, називається ... (*приказкою*).
- 12) Невеликий за обсягом твір, в якому в прихованій формі описується задуманий предмет, який слід відгадати, називається ... (*загадкою*).
- 13) Швидкість виразного читання або мовлення називається ... (*темпом*).
- 14) Твір, створений автором, називається ... (*авторським*).
- 15) Існує дві форми мови — ... (*прозова та віршована*).
- 16) Висловлювання персонажів у художньому творі називається ... (*мовою дійових осіб*).
- 17) Засоби образності у художньому творі називаються ... (*тропами*).
- 18) Художній засіб, за допомогою якого один предмет зіставляється з іншим, чимось на нього схожим, називається ... (*порівнянням*).
- 19) Художнє означення називається ... (*епітетом*).
- 20) Художнє перенесення ознак з одного предмета на інший називається ... (*метафорою*).
- 21) «Оживлення природи» — це ... (*персоніфікація*).
- 22) Опис природи у художньому творі називається ... (*пейзажем*).
- 23) Опис зовнішності дійової особи в художньому творі називається ... (*портрет*).

Етап третій «Інтелектуальний футбол»

Умови гри: кожна група ділиться на дві частини — «захисників» та «нападаючих». Нападаючий повинен кидати м'яч-запитання конкретному захисникові з протилежної команди. За умови, якщо захисник не може відповісти, він має право передати м'яч воротареві (як правило, у ролі воротаря виступає лідер команди). Якщо і воротар не в змозі відповісти, команді зараховується гол. Питання мають поглибити знання, продемонстровані на попередньому турі гри. Наприклад: «Чим відрізняється казка від легенди чи переказу?»

Етап четвертий «Доведи свої знання»

Зробити аналіз художнього твору за схемою:

1. Рід літератури, до якого належить твір.
2. Жанр (вид) твору.
3. Тема твору.
4. Ідея твору.
5. Художні засоби у творі.

Назви творів обираються учнями жеребкуванням зі скриньки.

Етап п'ятий «Конкурс капітанів команд»

Імпровізована усна розповідь на тему «Мій улюблений твір».

III. Підсумок гри, оцінювання роботи учнів на уроці**IV. Домашнє завдання**

Написати твір на тему: «Мої улюблені герої літературних творів»

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бедрій О. А.,

учитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів, с. Конела Жашківського району Черкаської області.

Віницька Т. М.,

учитель української мови та літератури, ЗОШ І–ІІ ступенів, с. Литвинівка Жашківського району Черкаської області.

Глоба Н. М.,

учитель української мови та літератури, ЗОШ І–ІІІ ступенів, с. Конельські Хутори Жашківського району Черкаської області.

Гонтар В. М.,

учитель української мови та літератури, старший учитель ЗОШ № 11, м. Бердянськ Запорізької області.

Денисюк Л. І.,

учитель української мови та літератури, заступник директора з науково-методичної роботи гімназії імені С. Д. Скляренка, м. Золотоноша Черкаської області.

Дідик Г. В.,

учитель вищої категорії спеціалізованої школи № 11, учитель-методист, керівник районного майстер-класу, вчитель української літератури, м. Жашків Черкаської області, керівник творчої групи вчителів.

Дуплій К. П.,

учитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів, с. Баштечки Жашківського району Черкаської області.

Задорожня Г. С.,

учитель української мови та літератури спеціалізованої школи № 1, м. Жашків Черкаської області.

Ішук Н. В.,

учитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів, с. Тетерівка Жашківського району Черкаської області.

Каландій Н. Ф.,

учитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів, с. Бузівка Жашківського району Черкаської області.

Колісник В. В.,

учитель української мови та літератури ЗОШ I–III ступенів № 3 ім. І. М. Ляшенка, с. Жашків Черкаської області.

Коломієць Г. І.,

учитель української мови та літератури ЗОШ I–III ступенів № 3, с. Хижня Жашківського району Черкаської області.

Кравченко Т. І.,

української мови та літератури ЗОШ I–III ступенів № 2, м. Жашків Черкаської області.

Красилівська Н. А.,

учитель української мови та літератури спеціалізованої школи № 1, м. Жашків Черкаської області.

Кузьменко Г. М.,

учитель української мови та літератури, ЗОШ I–III ступенів, с. Шуляки Жашківського району Черкаської області.

Любарська Л. П.,

учитель української мови та літератури ЗОШ I–III ступенів, с. Конельська Попівка Жашківського району Черкаської області.

Мазур К. С.,

учитель української мови та літератури ЗОШ I–III ступенів, с. Сорокотяга Жашківського району Черкаської області.

Машенко В. І.,

учитель української мови та літератури ЗОШ I–III ступенів, с. Тихий Хутір Жашківського району Черкаської області.

Мойко З. В.,

учитель української мови та літератури ЗОШ I–III ступенів, с. Скибин Жашківського району Черкаської області.

Мулько О. М.,

учитель української мови та літератури ЗОШ I–III ступенів, с. Конельська Жашківського району Черкаської області.

Мура В. Г.,

учитель української мови та літератури ЗОШ I–III ступенів, с. Зелений Ріг Жашківського району Черкаської області.

Осадчук В. Г.,

учитель української мови та літератури ЗОШ I–III ступенів, с. Житники Черкаської області.

Павлюк О. В.,

учитель української мови та літератури ЗОШ I–III ступенів № 3 імені І. М. Ляшенка, м. Жашкова Черкаської області.

- Письменна С. П.,**
учитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів № 2, м. Жашків
Черкаської області.
- Поліщук В. М.,**
учитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів, с. Острожани
Жашківського району Черкаської області.
- Примасюк В. А.,**
учитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів, с. Пугачівка
Жашківського району Черкаської області.
- Секрет Т. М.,**
учитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів, с. Тинівка Жаш-
ківського району Черкаської області.
- Семенюк І. П.,**
учитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів, с. Тихий Хутір
Жашківського району Черкаської області.
- Сліпенко Л.,**
учитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів, с. Зелений Ріг
Жашківського району Черкаської області.
- Тігоренко З. М.,**
учитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів, с. Тинівка Жаш-
ківського району Черкаської області.
- Ткаліч Л. Л.,**
учитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів, с. Павлівка
Жашківського району Черкаської області.
- Тушевська В. Г.,**
учитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів № 4, м. Жашків
Черкаської області.
- Тютюнник Г. В.,**
учитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів № 5, м. Жашків
Черкаської області.
- Хлівнюк Н. С.,**
учитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів, с. Житники
Жашківського району Черкаської області.
- Цимбалюк Н. О.,**
учитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів, с. Нова Гребля
Жашківського району Черкаської області.
- Цоколенко Н. М.,**
вчитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІ ступенів, с. Сабадаш
Жашківського району Черкаська область.

Черненко Н. М.,

учитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів, м. Черкаси.

Чупринін О. О.,

старший учитель, учитель української мови та літератури вищої категорії
ЗОШ І–ІІІ ступенів № 167, м. Харків.

Шукрута Н. П.,

учитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів, с. Вороне Жашківського району Черкаської області.

Якобчук К. І.,

учитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів, с. Леміщиha Жашківського району Черкаської області.

Яричевська В. П.,

учитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ступенів № 3 ім. І. М. Ляшенка, м. Жашків Черкаської області.

ЗМІСТ

Вступ

- Урок № 1. Слово у житті людини. Початок словесного мистецтва:
фольклор і літописи 4
- Урок № 2. Художня література як мистецтво слова. Види мистецтва 9

Світ фантазії, мудрості

- Урок № 3. Міфи і легенди українців. Первісні уявлення про всесвіт
і людину. 13
- Урок № 4. Міфи і легенди українців. «Про створення землі», «Чому буває
сумне Сонце?» 17
- Урок № 5. Народні легенди «Про зоряний Віз», «Про вітер», «Про вогонь» . 21
- Урок № 6. Міфи і легенди українців. «Лісова панна», «Берегиня», «Дажбог»,
«Неопалима купина», «Чому пес живе коло людини?» 24
- Урок № 7. Як творився світ. Урок-подорож сторінками міфів давньої
України 33
- Урок № 8. Українські народні казки. Казка «Про правду і кривду» 41
- Урок № 9. Українська народна казка «Мудра дівчина» 46
- Урок № 10. Українська народна казка «Про жар-птицю та вовка» 50
- Урок № 11. Героїко-фантастична казка «Красний Іванко і заляте місто».
Героїчне і фантастичне у казці 54
- Урок № 12. Спорідненість українських казок з казками народів світу. 58
- Урок № 13. Розвиток зв'язного мовлення. Народні казки. Самостійне
складання казок 61
- Урок № 14. «Моя улюблена казка». Українські героїко-фантастичні казки . . 66
- Урок № 15. Тематичне оцінювання: «Народні казки». «Про правду і кривду»,
«Мудра дівчина», «Про жар-птицю та вовка», «Красний Іванко
і заляте місто». 71
- Урок № 16. Літературні казки. Іван Франко «Фарбований Лис» 75
- Урок № 17. І. Франко «Фарбований Лис». Образ Лиса, риси його
характеру 78

Урок № 18. І. Франко «Фарбований Лис». Мова автора і мова персонажів . . .	80
Урок № 19. Тестова робота за літературною казкою І. Франка «Фарбований Лис»	91
Урок № 20. Василь Королів-Старий «Потерчата»	93
Урок № 21. Василь Королів-Старий «Хуха-Моховинка»	96
Урок № 22. Бесіда позакласного читання. Аналіз казок Василя Королева-Старого «Нечиста сила», «Мавка Вербинка»	99
Урок № 23. Іван Лиша «Близнята». Поведінка братів-близнюків	104
Урок № 24. Василь Симоненко «Цар Плаксій і Лоскотон»	109
Урок № 25. В. Симоненко «Цар Плаксій і Лоскотон». Характеристика дійових осіб твору.	112
Урок № 26. Позакласне читання. В. Симоненко «Подорож у країну Навпаки»	115
Урок № 27. Тематичне оцінювання за розділом «Літературні казки»	120
Урок № 28. Загадка як вид усної народної творчості. Зміст і форма загадок	124
Урок № 29. Загадки як вид усної народної творчості	128
Урок № 30. Прислів'я та приказки. Народне уявлення про довілля	130
Урок № 31. Урок-КВК за прислів'ями та приказками	134
Урок № 32. Леонід Глібов «Химерний маленький», «Що за птиця»	137
Урок № 33. Леонід Глібов. Акрівірші «Хто розмовляє?» «Хто сестра і брат?». Вірш «Квіткове весілля»	141
Урок № 34. Узагальнення і систематизація знань з теми «Л. І. Глібов. Загадки. Прислів'я та приказки»	144
Урок № 35. Світ поезії Ольги Чорної	148
Історичне минуле нашого народу.	
Урок № 36. Літописні оповіді «Про заснування Києва», «Про князя Олега»	155
Урок № 37. Літописні оповіді «Про княгиню Ольгу», «Про хрещення Русі князем Володимиром»	158
Урок № 38. Олександр Олесь «Україна в старовину», «Наші предки — слов'яни»	161
Урок № 39. Олександр Олесь «Початки Києва», «Аскольд і Дір»	165
Урок № 40. Олександр Олесь «Княгиня Ольга», Ярослав Мудрий»	167
Урок № 41. Антін Лотоцький «Михайлик-семиліток»	170

Урок № 42. Антін Лотоцький «Михайлик-семиліток». Роздуми про добро і зло	175
Урок № 43. Іван Нечуй-Левицький «Запорожці»	178
Урок № 44. Урок-гра за твором І. Нечуя-Левицького «Запорожці».	181
Урок № 45. Урок розвитку зв'язного мовлення. І. Нечуй-Левицький «Запорожці». Вигадкування версії закінчення твору.	184
Урок № 46. Оксана Сенатович «Малий Віз». Коротка розповідь про письменницю	188
Урок № 47. Позакласне читання. Сучасні твори про історичне минуле українського народу. І. Крип'якевич «Малі козаки»	194
Урок № 48. Тематичне оцінювання «Історичне минуле нашого народу»	201

Рідна Україна. Світ природи

Урок № 49. Тарас Шевченко. Розповідь про поета	207
Урок № 50. Т. Шевченко «За сонцем хмаронька пливе», «Садок вишневий коло хати»	212
Урок № 51. Костянтина Малицька «Чом, чом, земле моя...». Розповідь про письменницю	216
Урок № 52. Костянтина Малицька «Соловей». Теорія літератури: художній опис	221
Урок № 53. Олена Пчілка (Ольга Косач) «Сосонка». Розповідь про письменницю та її родину.	228
Урок № 54. Тематичне оцінювання за творчістю Т. Шевченка, К. Малицької та О. Пчілки	239
Урок № 55. П. Г. Тичина «Не бував ти у наших краях», «Гаї шумлять»	243
Урок № 56. П. Г. Тичина «Блакить мою душу обвіяла»	250
Урок № 57. Євген Гуцало «Лось». Вічне протистояння добра і зла	256
Урок № 58. Євген Гуцало «Лось»	260
Урок № 59. Усний опис тварини за власним спостереженням у художньому стилі	263
Урок № 60. Богдан-Ігор Антонич. Основні відомості про поета. Вірш «Весна»	269
Урок № 61. Богдан-Ігор Антонич «На пляху», «Назустріч». Єдність людини і природи	275
Урок № 62. Урок виразного читання. Конкурс на кращого декламатора поезії	278

Урок № 63. Г. Тютюнник «Дивак». Розповідь про письменника.	284
Урок № 64. Г. Тютюнник «Дивак». Образ Олеся, риси його характеру. Описи природи у творі	287
Урок № 65. Микола Вінграновський «Перша колискова», «Ходімте в сад...», «Сама собою річка ця тече...»	290
Урок № 66. Підсумковий урок за творчістю М. Вінграновського, Г. Тютюнника, П. Тичини, Є. Гуцала, Б.-І. Антонича	301
Урок № 67. Урок розвитку зв'язного мовлення. Опис окремого предмета за картиною	307
Урок № 68. Борис Харчук «Шайтанка»	310
Урок № 69. Петро Власюк «... Я — людина на оцій землі».	314
Урок № 70. Систематизація та узагальнення вивченого з теорії літератури за рік.	324